

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા

ગુજરાતી સરલાર્થ સહિત

— ૧૯૫૨ ૬૪ —

સસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય
અમદાવાદ અને મુંબઈ-૨

સાદુપૂરું ૦૧, પાકું ૦૨, શણીયું ૦૩
મુંબઈ તથા બીજે ૦) - વધુ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૬૮-૩ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ભગવદ્ગીતા

વિષય ૫૬૧૨:૬

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા

ગુજરાતી સરલાર્થ સહિત

— ૧૯૫૭ —

સસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલયને માટે

છપાર્વી પ્રસિદ્ધ કરનાર ભિક્ષુ-અર્ચકાનંદ

અમદાવાદ અને મુંબઈ-૨

આવૃત્તિ આઠમી, પ્રત ૮૦૦૦, કુલ ૧૩૫૦૦૦

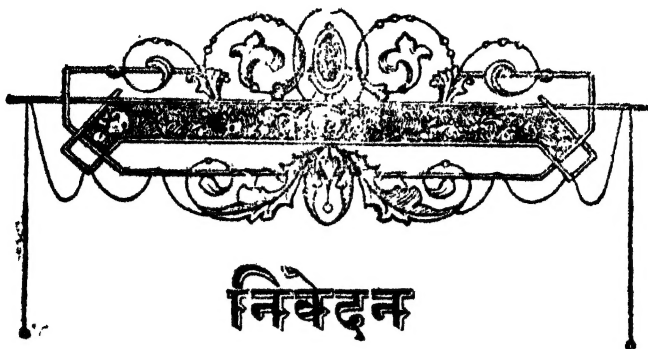
સાદુપૂર્ણ ૦૧, પાકું ૦૧૮, શણીયું ૦૧૧

મુંબઈ તથા બીજાં ૦૧) - વધુ.

અમદાવાદ, 'સરવુ સાહિત્ય મુદ્રણાલય' માં
 લિથો-અપ્રેસીંગના અભિવ્યક્તિ મુદ્રિત.
 સં. ૧૯૮૫ના આગસ્ટમાં પ્રકાશિત.

નિવેદન

ગૌરવવંતુ ગીતાજ્ઞાન, જેના ગાયક શ્રીભગવાન;
સીધે પંથ સધાવે શ્રેય, વ્યવહારે પણ મોક્ષજ ધ્યેય.
તે ભૂલી ભારતસંતાન, ભૂલ્યાં ભવ્ય ધર્મનું ભાન;
ધર્મ કર્મથી થઇને ભ્રષ્ટ, સર્વ પ્રકારે પામે કષ્ટ.
તેહતણી સેવાને કાજ, સુસ્લભ કરવા અંથસમાજ;
ગુણુપ્રભાવ થકી સૌ થાય, અધિષ્ઠાન સધળે હરિરાય.

સરલાચંદ્ર સહિત ભગવદ્ગીતાની આ આઠમી આવૃત્તિ મોટા અક્ષરમાં એટલા માટે છપાઇ છે કે, જેમને વાંચવાનો મહાવરો ઓછો હોય અથવા આંખો તણાતી હોય કે બરાબર દેખાતું ન હોય, એવાં માણસોને વાંચતાં ફાવે. બાળબોધી અક્ષર ન ફાવે, એવાં પણ પુષ્કળ મનુષ્ય હોવાથી તેમને માટે શ્લોક પણ ગુજરાતીમાં છપાયા હોય એવી નવમી આવૃત્તિ થોડા માસમાં છપાશે.

આ સંસ્થા તરફની સાતમી આવૃત્તિમાં આગળ કરતાં જે વધારે, સરળ રૂપે અને લાવવાહી અનુવાદ છપાયેલો, તેજ પ્રમાણે આ આઠમી આવૃત્તિ છપાઇ છે. છતાં સર્વોત્તમ અને નિર્દોષ તો એક પરમાત્માજ હોવાથી અહીં પણ જણાવવાનું કે, જે પણ સંજ્ઞાનોને ભૂલચૂક ઈલાદિ જણાય, તે તેઓ સુધારી મોકલવા કૃપા કરે, કે જેથી

નવી આવૃત્તિપ્રસંગે તેનો યથામતિ સદુપયોગ થાય.

આ આવૃત્તિમાં આટલી ઉપયોગી બાબતો ઉમેરાઈ છે:-ગીતા-માહાત્મ્યના અનુસંધાનરૂપ ૪૪ શ્લોકવાળું પ્રકરણ, દરેક અધ્યાયની પેટા બાબતો દર્શાવનારી અનુક્રમણિકા, લગવાન શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનનાં સંબોધનોના સાદા અર્થ, અને ગીતાજયંતિ વિષેનો ઉપયોગી લેખ.

સાતમી આવૃત્તિની પેઠે આ આવૃત્તિ પણ વલિવટી ખર્ચ ચઢાવ્યા સિવાય-એટલે કે છપાઈને તૈયાર થતાં સુધીનાજ ખર્ચ જોગા મૂલ્યે પ્રસિદ્ધ થઈ છે.

આ આવૃત્તિ વિષે આટલું લખ્યા પછી વિશેષમાં તો આગલી આવૃત્તિ સાથે જે કાંઈ છપાયું છે, તેજ થોડા સંશોધન સાથે આ નીચે આપ્યું છે.

બાઇબલ સોસાયટી અને ખ્રિસ્તી મિશનોદ્વારા ભારતવાસીઓને ખ્રિસ્તીઓ બનાવવા વગેરે માટે દરવર્ષે જે કરોડોનાં ફંડ ક્રિશ્ચિયન ધનિકો વહેવરાવતા આવ્યા છે; એવા બુદ્ધિમાન દાતાઓ અને સ્વાર્થલાગી કાર્ય કરનારાઓ આ દેશમાંથી નીકળી આવે અને દેશમાંના અગ્રેસરો, ધનિકો, ધર્મગુરુઓ વગેરે એવી તેવી અનેક-વિધ સાદી સીધી ઉપકારક બાબતો સમજતા થાય, ત્યારની વાત ત્યારે.

અસામાન્ય પૂર્વજોની જયંતિઓ સ્થળે સ્થળે જગવીને સૂતેલા શ્વસંસ્કારો જગાડનારા, યોગબુદ્ધિમય જીવન-કથનદ્વારા પ્રતાપી પ્રવાહ ધુંકનારા, અનેકાનેક દીન અનાથ બાળકોને દેશની દુર્દશા વધારતાં રોકીને એવાઓમાંથી (ખ્રિસ્તીઓની પેઠે) પોતાના દેશ અને ધર્મ માટે થોડખંધ સ્વયંસંવંક-અલ્પચારીઓ-પાંડિતો-કથાકારો-ઉપદેશકો-દેશભક્તો-શિક્ષકો-પ્રચારકો-વૈદ્યો અને સૈનિકો પ્રકટાવવાની ધગશ ધરાવનારા, એવી બાબતો પાછળ સર્વભાવે એક-નિષ્ઠ અને સમર્પણ થઈ જનારા, બહુ બાબતોના બેઝખાં બનવાના કીર્તિલાલથી ખર્ચી જાણનારા, એવા સાચા કર્મવીર ભારતવર્ષમાં ક્યાં, ક્યારે અને કેટલા? એકાદ ઝાડના પાંદડાજોગી વાતને બીજ-

ભૂત માનવા-મનાવવાવાળા અને વિદેશીઓનેજ સર્વ દુઃખની જડ સમજી લઈ ભ્રમ્યા-ભ્રમાવ્યા કરનારા બેઝબાંઓ ભલે લોકો પાસે તાળીઓ ને થેલીઓ મેળવ્યા કરે, અને ભલે ધનિકોનાં છોકરાંને સરકારનું કે સરકારને મળતું શિક્ષણ આપીને દેશનું ધર ધાલવા છતાં તેમાં દેશોદ્ધાર માન્યા કરે. આવી રીતે જ્યાં અનેકવિધ સુયશ અને આર્થિક સગવડો સહેલાઈથી ખાટવાનું બની શકતું હોય, ત્યાં પછી માત્ર અમુક તમુક બાબતમાંજ એકનિષ્ઠ થઈ ઉંડા ઉતરવા જેટલી ફરજ-ગરજ જાગે પણ ક્યાંથી ! આવા સંયોગોમાં એવી પાયાભૂત ગતિમતિ અને ગરજ-ફરજ ઉપજવી, એ તો કોઈ અહો-ભાગ્યવાળા વિરલ દિવ્યાત્માનાજ નશીબમાં હોય. બીજાઓને લેવા દેવાજ કેવી ! ભલેને પરધર્મીઓના વિધાતક, વિશાળ અને ગુપચૂપ હુમલા ગમે તેટલા ચાલ્યા કરે ! ભલેને લાખો વિધવાઓના આંતરિક આર્તનાદ હિંદુજાતિને રસાતળમાં પહોંચાડી દે ! ભલેને બધાય અંત્યજોને તથા કાળીપરજને વિધર્મીઓ અપનાવી લે ! ભલેને ધર્મદ્વેષો ધર્મને નામે ગમે તેટલી લૂંટ અને દુરાચાર ચલવ્યા કરે ! ભલેને બધા હિંદુઓ આર્યપ્રજા મટી જઈ કુરકુરિયાંની પ્રજા બની જાય કે ઉખડી જાય ! એવું તેવું વિચારવા-સંભાળવાની પડી છેજ કેને ? જાણે કે એવી તેવી બાબતોમાં પણ વિદેશી સરકાર ને વિદેશીજ વસ્તુઓ આડી આવતી હોયને ! આર્યસમાજ કે બીજા કોઈ એવું તેવું કાંઈક કરતા હોય તેમને કિસ્સાદ આપવા જેટલી પણ જ્યાં ઉદારતા ન હોય ત્યાં મદદની તો વાતજ શી !

ધનિકવર્ગ પણ જ્યાંસુધી આવી તેવી દેશકાળને અનુસરતા અનેક બાબતો નહિ સમજતાં માત્ર ગાડરીયા પ્રવાહની પેઠે દાનના ચાલ્યા આવતા પ્રકારો-કે જેમાંના કેટલાક તો અત્યારે ચોખ્ખા નુકસાનકારક જણાય છે-તેમાંજ તણાયા કરશે; અથવા તો જ્યાં સુધી વિદેશી વિધર્મી સરકાર માખાપ રાજ થઈ જઈને એકાદ છલકાવનું પૂંછડું

વળગાડી દે, એવાંજ કામો કરવા જેટલી અછલ ધરાવશે; જ્યાંસુધી ધર્મગુરુઓ પોતાની રાજસિક વૃત્તિઓને પોષવા માટે શિષ્યવર્ગના દ્રવ્યને પોતાનાજ ચરણમાં સમર્પણ કરાવ્યા કરશે; જ્યાંસુધી તેઓ પોતેજ ખરી નિષ્કામતા ધારણ કરીને સાત્ત્વિક દાનના દેશકાળને અનુસરતા પ્રકારે અમલમાં મૂકી ખતાવવાની અછલ ધરાવશે નહિ; જ્યાંસુધી એ ગુરુ બાપલિયાઓના બાલ દાદમાદોથ! અંબધને “**વૃથા-વૃષ્ટિસ્સમુદ્રેષુ**” કર્યા કરનારા અધશ્રદ્ધાળુ શિષ્યોમાં એવા ગુરુઓની સ્વાર્થલોભપતા સમજવા જેટલી અછલ આવશે નહિ; જ્યાંસુધી અગ્રેસરો દેશની અનેકવિધ દુર્દશાને માટે બહારનાઓને દોષ આપ્યા કરશે અને ખુદ પોતામાં, ઘરમાં, જાતિમાં ને સમાજમાં અવગુણોરૂપે વ્યાપી રહેલા અવળા આચાર-વિચારોને, વિધાતક શાળા-શિક્ષણોને અને રૂઢિ-રિવાજોને ખરા કારણરૂપે સમજી તેને ટાળવા-સુધારવાનો પ્રયત્ન સર્વભાવે કરી શકશે નહિ; જ્યાંસુધી તાત્કાલિક કીર્તિવિનાનું અને અધિક શ્રમસાધ્ય સ્વાર્પણનું અમોઘ સત્ત્વ ધરાવનારા અનેક ધનિકો, ધર્મગુરુઓ અને અગ્રેસરો પાકશે નહિ; જ્યાંસુધી દયાના, તત્ત્વજ્ઞાનના, ભક્તિભાવના, સમભાવના, સત્યાગ્રહના, દેશાભિમાનના, નિડરતાના, વિદ્વત્તાના, દુરાચારવિરોધના, સત્યોપદેશના, સાદા જીવનના, સર્વાર્પણના અને સહનશીલતા વગેરે દૈવી સંપત્તિના ભંડારરૂપ શતાવધિ વીરાત્માઓ ભારતની ગરીબ ઝુંપડાઓમાંથી ઉદ્ભવીને ભારતવર્ષના ખૂણેખૂણાને દૈવી સંપત્તિના પ્રખર પ્રકાશથી ભરી કાઢશે નહિ; ત્યાંસુધી દેશમાં ઉંડી જડ ધાલી બેઠેલો અજ્ઞાનાંધકાર તથા તેનાં બાળખચ્ચાંરૂપ અનેકવિધ દુઃખદુર્ગુણો દુર્બળ થવા મુશ્કેલ છે.

યુનિવર્સિટીની પરીક્ષામાં પાસ થનારા નવયુવકોને પદવીની સાથે પરોપકારી ક્રિશ્ચિયનો તરફથી બક્ષીસ આપતી બાઇબલની ભપકાદાર ભુકે કયા ધનવાને પોતાનાં સંતાનોને મળેલી નહિ જોઈ હોય? અને તે છતાં પણ અફસોસ ઓ ધર્મપ્રેમી હિંદુ સંતાનો!

તમારા પરમપૂજ્ય ગીતા ઇ૦ ધર્મગ્રંથોવિષે એવા તેવા કોઈ વિચાર તમને કેમ નથી આવતા? એકાદ મૂર્ખ પણ સમજી શકે એવી, અને પરોપકારના પુણ્ય સાથે કીર્તિ પણ આપી શકે એવી બાબતો સમજવા અને સાધવા બને, એટલાં તમારાં હૃદયકપાટ હજી પણ કેમ ખુલી શકતાં નથી? શું હજી પણ તે બંધજ રહેશે?

બંધુઓ! હવે તો લોકની ખરી સ્થિતિ અને હાજતોને બંધબેસતા પરોપકારના સન્માર્ગોએ તમારે વળવું ઘટે છે. તમારા, તમારી સંતતિના અને સર્વના સાચા હિતમાટે પ્રભુ તમને તેમ કરવાની શુદ્ધિ આપો.

મહાન અવતારો, આચાર્યો અને ઋષિમુનિઓથી ઉતરી આવેલા સનાતન આર્યધર્મના સારભૂત સિદ્ધાંતો અને ધર્માજ્ઞાઓ પ્રબોધીને વ્યવહાર-પરમાર્થને રૂઝે પ્રકારે સાધવાનો સાચો માર્ગ દર્શાવનારો જે ગીતા ગ્રંથ તેને નિત્ય પાઠ માટે ગ્રહણ કરીને તથા અન્યોને આપીને સર્વ લિંગુ-આર્ય સંતાનો પોતાનો લાઘ્ય પવિત્ર કરે; પાઠ કરીને વાણી પવિત્ર કરે; ઉદ્દેશ અને રહસ્ય સમજી લઈ હૃદય પવિત્ર કરે અને પરિપાલનવડે (નિષ્કામ પરોપકાર તથા આંતરિક સાધનાવડે) પરમાત્મદેવનો પ્રસાદ પામી શાશ્વત “સ્વારાજ્યસિદ્ધિને”-પરમ સચ્ચિદાનંદ પદને-પ્રાપ્ત કરે; એવી ભલામણપૂર્વક ઐ તત્સત્

માગશર માસ
સં. ૧૯૮૫

} જે કાર્ય પોતે કરે-કરાવે નહિ અને
'પરોપદેશે પાંડિલ' જેવું લખે,
એવો ગાળોનાજ દાવનો
ખરાબ લિલ્લુ-અખંડાનંદ

ગીતામાં સંબોધાયલાં નામોના અર્થ

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં નામોના અર્થ

અનંતરૂપઃ=જેનાં અનંત રૂપો છે તે.

અચ્યુતઃ=જેનો કદી પણ ક્ષય કે અધોગતિ નથી તે.

અરિષ્ટદનઃ=દુશ્મનનો વિના યત્ને નાશ કરનાર.

કૃષ્ણઃ=કૃષ્-એ સત્તાવાચક શબ્દ છે, અને ણ-એ આનંદવાચક શબ્દ છે. એ બંને સત્તા અને આનંદની એકતાસૂચક જે પરબ્રહ્મ તે કૃષ્ણ કહેવાય છે.

કેશવઃ=ક-બ્રહ્માને અને ઈશ-શિવ-ને વશ રાખનાર.

કેશિનિષ્ઠદનઃ=કેશી નામે ઘોડાના આકારના દૈત્યનો નાશ કરનાર.

કમલપત્રાક્ષઃ=કમળનાં પાન જેવી સુંદર વિશાળ આંખોવાળા.

ગોવિંદઃ=ગો-એટલે વેદાંતવાક્યો; તેનાદ્વારા જે બાણી શકાય છે તે.

જગત્પતિઃ=જગતના પતિ.

જગન્નિવાસઃ=જગતનું નિવાસસ્થાન જેની અંદર છે તે, અથવા જે જગતમાં પણ સર્વત્ર વસી રહ્યો છે તે.

જનાર્દનઃ=દુષ્ટજનોને-અથવા ભક્તજનોના શત્રુને પીડે છે તે.

દેવદેવઃ=દેવતાઓના પૂજ્ય.

દેવવરઃ=દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ.

પુરુષોત્તમઃ=ક્ષર અને અક્ષર, એ બંને પુરુષોથી જે ઉત્તમ છે તે,

અથવા જે શરીરરૂપી પુરમાં રહેનારા પુરુષો—જીવો, તેમનાથી
જે ઉત્તમ, પર અને વિલક્ષણ છે તે.

મગવાન્=અશ્વર્ય, ધર્મ, યશ, લક્ષ્મી, વૈરાગ્ય અને મોક્ષ, એ છ
પદાર્થને આપનાર અથવા ભૂતોની ઉત્પત્તિ, પ્રલય, જન્મ,
મરણ તથા વિદ્યા અને અવિદ્યાને જાણનાર.

ભૂતભાવનઃ=સર્વ ભૂતોને ઉત્પન્ન કરનાર.

ભૂતેશઃ=ભૂતોના ઈશ્વર-પતિ.

મધુસૂદનઃ=મધુ નામના દૈત્યને મારનાર.

મહાબ્રાહ્મઃ=નિઘ્રહ અને અનુઘ્રહ કરવામાં જેના હાથ સમર્થ છે તે.

માધવઃ=માયાના—લક્ષ્મીના પતિ.

યાદવઃ=યદુકુળમાં જન્મેલા.

યોગવિત્તમાઃ=યોગને જાણનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ.

વાસુદેવઃ=વસુદેવના પુત્ર.

વાર્ણેયઃ=વૃષ્ટિગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા.

વિષ્ણુઃ=સર્વ વ્યાપક.

હૃષીકેશઃ=ઈંદ્રિયોના ઈશ-સ્વામી.

હરિઃ=સંસારરૂપી દુઃખને હરનાર.

અર્જુનનાં નામોના અર્થ

અનઘઃ=પાપરહિત-નિપ્પાપ.

કપિધ્વજઃ=જેની ધ્વજ ઉપર કપિ—હનુમાન છે તે.

કુરુશ્રેષ્ઠઃ=કુરુકુલમાં ઉત્પન્ન થયેલાઓમાં શ્રેષ્ઠ.

કુરુનંદનઃ=કુરુવંશના રાજાનો પુત્ર.

કુરુપ્રવીરઃ=કુરુ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલાઓમાં વિશેષ તેજસ્વી.

કૌતેયઃ=કુંતીનો પુત્ર.

ગુડાકેશઃ=નિદ્રાનો સ્વામી. અથવા ગુડાંક એટલે શિવજી જેના સ્વામી છે તે.

ઘનંજયઃ=દ્વિગ્વિજયમાં સર્વ રાજાઓને જીતનારો.

ઘનુર્ધરઃ=ઘનુષ્યને ધારણ કરનારો.

પરંતપઃ=પરમ તપસ્વી, અથવા શત્રુઓને સંતાપ કરનારો.

પાર્થઃ=પૃથાનો—એટલે કુંતીનો પુત્ર.

પુરુષવ્યાઘ્રઃ=પુરુષોમાં વ્યાઘ્ર જેવો.

પુરુષર્ષભઃ=પુરુષોમાં ઋષભ એટલે શ્રેષ્ઠ.

પાંડવઃ=પાંડુનો પુત્ર.

ભરતશ્રેષ્ઠઃ=ભરતના વંશજોમાં શ્રેષ્ઠ.

ભરતસત્તમઃ=ભરતવંશીઓમાં સત્તમ—શ્રેષ્ઠ.

ભરતર્ષભઃ=ભરતવંશીઓમાં શ્રેષ્ઠ.

ભારતઃ=ભા—બ્રહ્મવિદ્યામાં અતિ પ્રેમવાળો. અથવા ભરતનો વંશજ.

મહાબાહુઃ=મ્હોટા હાથવાળો.

સવ્યસાચી=ડાબા હાથે પણ ધનુષ્ય સંધાન કરનાર.

ગીતાજયંતિનો દિવસ ૧૪૬૮૩

ખરેખર, ગીતાના જેવો દિવ્યસંદેશવાહક ગ્રંથ આજસુધી ખીજો નથીજ રચાયો. ગીતાના સંબંધમાં માનવજાતિએ એટલી બધી આલોચના-પ્રલાલોચના કરી છે કે તેટલી આજસુધી ખીજા કોઇ પણ ગ્રંથના સંબંધમાં થઇ નથી અને થવાનો સંભવ પણ નથી. ગીતાના કેવળ અંતરંગ રૂપ ઉપરજ એટલું બધું લખાયું છે કે, જો તે બધાનો સંગ્રહ કરવામાં આવે તો મહાભારત જેવડા તો ફેટલાય ગ્રંથો તૈયાર થાય.

ગીતાના કાવ્યમાધુર્ય ઉપર કવિ મુગ્ધ છે; ગીતાના સાર્વ-ભૌમ નીતિશાસ્ત્ર ઉપર નીતિજ્ઞ ગણગણો થઇ જાય છે; તેના નિષ્કામકર્મયોગ ઉપર કર્મયોગી આફરીન છે અને તેની વીરત્વભરી વાણી ઉપર દૃઢપ્રતિજ્ઞ માનવ આસક્ત થાય છે. કોઇ ગીતાને જ્ઞાનનો સાગર કહે છે, તો કોઇ તેને ઉપનિષદોનું દૃઢ્ય કહે છે; અને કોઈ કર્મયોગશાસ્ત્ર કહે છે, તો કોઇ ભક્તિસૂત્ર કહે છે. વાસ્તવમાં ગીતા એ નટપ્રર શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની ઝાળી અને સ્વર્ગનું કલ્પવૃક્ષ છે, કે જેનાવડે માનવી જે કંઈ જોઈએ તે પ્રાપ્ત કરી શકે તેમ છે. જો એમ ન હોત તો ગીતામાંથી લોકોની ભિન્ન ભિન્ન રુચિ અનુસાર કર્મયોગ, ભક્તિયોગ, જ્ઞાનયોગ, પ્રવૃત્તિ, નિવૃત્તિ વગેરે ચિત્રવિચિત્ર રૂજો ક્યાંથી નીકળી શકત?

એક દિવસે રોમન જાતિનું નામ સાંભળતાંજ યુરોપની જાતિઓ ભીંજાયલી બિલ્લીની પેઠે ધ્રૂજતી હતી; એક સમયે બેબીલોનિયનોના ડરથી યુરોપીયનો થરથર કંપતા હતા; એક જમાનામાં યુરોપ, એશિયા અને આફ્રિકામાં ઇજીપ્શિયનોનો દમામ ચાલતો હતો અને એક કાળમાં ગ્રીકોની ધાક સમસ્ત યુરોપમાં ફેલાઈ ગઇ હતી. પરંતુ એ જોરાવર જાતિઓ પણ કાળરૂપી સમુદ્રમાં ક્યાંની ક્યાંય વિલીન થઇ ગઇ; અને હિંદુજાતિ, કે જે કાર્ષિયન, ગ્રીસ, બલ્ક, હિરાત

અને ત્રિવિષ્ટપ(તિષેટ)માંની જાતિઓ કરતાં પણ ઘણા કાળ પહેલાં ધર્મક્ષેત્ર-કુરુક્ષેત્રમાં, સુરસ શ્રુતિમંત્રાની લલરિમાં અવગાહન કરતી હતી તે આજપર્યંત ટકી રહી ! આનું કારણ શું ? અમારા અભિપ્રાય પ્રમાણે તેનું જાપરદસ્ત કારણ તેનું ઉદાત્ત સાહિત્ય છે. વળી આ વાત પણ સત્ય છે કે, એ સાહિત્યનું મંથન કરીને યોગેશ્વર કૃષ્ણચંદ્રે ગીતામાં તેનું હૃદય એવી સુંદર રીતે જોડવી દીધું છે, કે જેથી કરીને સંસારમાં આર્ય-લિંદુજાતિની પ્રતિષ્ઠા અને મહિમાનો પ્રચાર કરનાર ગીતા જેવો ખીજ કાંઈ પણ ગ્રંથ નથી.

આજે લિંદુજાતિ ગુલામ છે, દરિદ્ર છે અને છિન્નભિન્ન છે. ધૂર્ત જાતિઓ તેને “કપિલા ગાય” માને છે; પરંતુ જ્યારે એ કપિલા ગાય (લિંદુજાતિ) ગીતાની અભય વાણી તરફ કાન મારે છે, ત્યારે તેઓ તેને ભૂખ્યા વાઘ જેવી માને છે અને તેમનાં ગાત્ર દીલાંટળ થઈ જાય છે ! જ્યારે વિદેશી જાતિઓ જુએ છે કે, ફ્રેંચીએ ફારસીમાં, અબુ સુલેહે અરબીમાં, રસેગને લેટિનમાં, ડિમિટ્રિયસ ગ્રીકમાં, અર્નુ ફ્રેંચમાં, લોરિંજરે જર્મનમાં, સ્તાનિસલસ ગેટ્ટીએ ઇટાલીમાં અને ટોમ્સન, આર્નોલ્ડ, ડેવિસ તથા ચાલ્સર્સ વિલ્કિન્સને અંગ્રેજી ભાષામાં ગીતાના અનુવાદ કરીને ઘણી ખરી નીતિશૂન્ય જાતિઓમાં સદાચારશાસ્ત્રનો પ્રકાશ ફેલાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે; ત્યારે એ પ્રજાઓ શરમની મારી મસ્તક નમાવે છે અને લિંદુજાતિને આદિશુર, આદિ-સબ્ય, આદિવીર, આદિનીતિજ અને આદિશાસક માને છે. પછી લક્ષેને એ માન્યતા પેટમાં સંતાડી રાખીને તેઓ સ્વાર્થસાધનાને ખાતર મિસ મેયો જેવી સ્ત્રીઓને માયાગ્નળ ફેલાવવામાં છૂટે લાથે મદદ કરે ! ચાલ્સર્સ વિલ્કિન્સને ગીતાનો જે અનુવાદ કર્યો છે, તેની ભૂમિકા વૉરન હેરિટ્ગ્સ સાહેબે લખી છે. એ ભૂમિકામાં તેમણે મુક્તકંઠે સ્વીકાર્યું છે કે “કોઈ પણ જાતિને ઉન્નતિના શિખરે ચઢાવવામાં ગીતાનો ઉપદેશ અદ્વિતીય છે.” અમેરિકાનો સર્વ-શ્રેષ્ઠ સાહિત્યકાર એમર્સન તો ગીતાના પુસ્તકને પોતાની દૃષ્ટિ સમ-

ક્ષુજ રાખતો હતો. કેમકે ગીતાને તે સમગ્ર વિશ્વના સાહિત્યમાંનો સર્વોત્તમ ગ્રંથ, માનવના ચિંતનની સર્વશ્રેષ્ઠ સામગ્રી તથા અનુભવની સૌથી મહાન સંપત્તિ માનતો હતો. જ્યારે તે ગીતાના “સર્વ-ભૂતેષુ ચાત્માનં સર્વભૂતાનિ ચાત્મનિ ।” એ શ્લોકને વાંચતો, ત્યારે તેનું આખું શરીર પુલકિત થઈ જતું, તેનું હૃદય નાચી ઉઠતું અને તે કલાકોના કલાકો સુધી આનંદાશ્રુ વહાવતો ! તે પોતાના ગીતા-પુસ્તકને ઈદિદેવની મૂર્તિસમાન ગણતો અને જે પુસ્તક હજી-સુધી ન્યુયૉર્કની એક લાઈબ્રેરીમાં સુરક્ષિત છે. ચીની ભાષામાં ગીતાનો અનુવાદ કરનાર ચીનો માણસ તો શ્રીકૃષ્ણના જ્ઞાન ઉપર એટલો અધો મુગ્ધ હતો કે તે દરરોજ ત્રણ-ચાર વાર પ્રેમ-રુદન કરતો હતો ! ચીનાઓએ પણ તેનું જ નામ “કિપનજી” (કૃષ્ણજી) પાડ્યું હતું ! હજી પણ ત્યાં તે એજ નામથી ઓળખાય છે અને તેનું અસલ નામ હુમ થઈ ગયું છે ! આવી અને જવા બેટની ‘કવિ-ભાષા’માં ગીતાના કેટલાયે ગદ્યપદ અનુવાદ છે અને ફિલ્મોમાં ગીતાનાં બધાં દૃશ્યો દેખાડવામાં આવે છે. આ વિશાળ ભારતમાં તો વેદો કરતાં પણ ગીતાની પ્રતિષ્ઠા વધારે છે.

આપણે ત્યાંની તો વાતજ નૃદા છે. અહીં તો જેણે ગીતા ઉપર કંઈ પણ લખ્યું ન હોય તે સમર્થ આચાર્યજ ગણાતો નથી. કેમકે તેમનો કોઈ પણ મત કે સિદ્ધાંત એવો હોતો નથી, કે જેનું તેમણે ગીતાથી સમર્થન ના કર્યું હોય. એજ કારણથી અદ્વૈતવાદી શંકરાચાર્ય, વિશિષ્ટાદ્વૈતવાદી રામાનુજાચાર્ય, વિશુદ્ધાદ્વૈતવાદી વલ્લભાચાર્ય, દ્વૈતવાદી મધ્વાચાર્ય અને દ્વૈતાદ્વૈતવાદી નિમ્બાર્કાચાર્ય વગેરેએ અને તેમના અનુયાયીઓએ ગીતા ઉપર એટલાં ભાષ્યો, વ્યાખ્યાઓ, વૃત્તિઓ, વિગ્રહિતઓ, ટીકાઓ, ટિપ્પણીઓ, આલોચનો, સહસ્રો અને વિવરણો સંસ્કૃતમાં લખ્યાં છે કે એ બધું જો કોઈ વાંચવા માગે, તો તે પાછળ કોઈપણ માણસને બે-ચાર જન્મ તો લેવાજ પડે ! આ સાંપ્રદાયિક વિચિત્રનો ઉપરાંત ગીતા ઉપર સેંકડો

સ્વતંત્ર વ્યાખ્યાનથી પણ સંસ્કૃતમાં લખાયા છે. ભારતીય પ્રાકૃત ભાષાઓમાં પણ શ્લોકાનુવાદ, ભાવાનુવાદ, છાયાનુવાદ, આલોચન, અંતરંગ વિવરણ અને બહિરંગ સમાલોચનાના અગણિત ગ્રંથો નીકળ્યા છે. એમાં લોકમાન્ય તિલક, હીરેન્દ્રનાથ દત્ત અને અરવિંદ ઘોષના ગ્રંથો સર્વોત્કૃષ્ટ ગણાય છે. તુલસીકૃત રામાયણ સિવાય ભારતવર્ષમાં કોઈ પણ ભાષામાં એવો કોઈપણ ગ્રંથ નથી કે જેનો ગીતાના જેટલો પ્રચાર હોય. પ્રત્યેક ધર્મપ્રેમી હિંદુ તેનો નિત્ય-પાઠ કરે છે. મરણ વખતે પણ ગીતોપદેશ સંભળાવવાની અત્યંત પ્રાચીન પરિપાટી આપણે ત્યાં છે. વધારે તો શું, ભારતના જડ-ચેતન-માત્રમાં ગીતાઉપદેશના સંસ્કારો ભર્યા પડ્યા છે. અલબત્ત, તે અવ્યક્ત છે, વ્યક્ત નથી; સુપ્ત (સૂઈ રહેલા) છે, જાગૃત નથી.

ગીતાના આ દિવ્ય કિંતુ અવ્યક્ત અને સુપ્ત ઉપદેશને વિકાસ અને જાગૃતિના નવીન સ્વાંગ સળવવા એજ હિંદુજાતિનું આજનું પરમ આવશ્યક કાર્ય છે. આપણે ગીતા વાંચીએ છીએ, પરંતુ તેનો સદુપયોગ કરવાનું જાણતા નથી. આપણે “નિર્વેરઃ સર્વ ભૂતેષુ” નો પાઠ કરીએ છીએ, પરંતુ ધરમાંજ વેરઝેરના દાવાનળ સળગી રહ્યા હોય છે. આપણે “યુધ્યસ્વ વિગતઞ્ચરઃ” નું રટણ કરીએ છીએ, પરંતુ ધર્મ અને જાતિની રક્ષાર્થે રણાંગણમાં ફૂદી પડતાં ડરીએ છીએ ! આપણે “ક્લેબ્યં મા સ્મ ગમઃ પાર્થ” નું પારાયણ કરીએ છીએ, પરંતુ મા-બહેનોની બે-આબર થતી જોવા-જાણવા છતાંયે નપુંસકતા દર્શાવીએ છીએ ! આપણે સુખિનઃ ક્ષાત્રિયાઃ પાર્થ લભંતે યુદ્ધમીદૃશમ્” નો દમ મારીએ છીએ, પરંતુ દેશની સ્વાધીનતાના સંગ્રામમાં નાગી તલવારોની ધારો ઉપર નાચતાં ડરીએ છીએ ! આપણે “શુદ્ધં હૃદયદૌર્બલ્યં ત્યક્ત્વોત્તિષ્ઠ પરંતપ” ની શુભંદ ગર્જના કરીએ છીએ, પણ હીજડાઓની પેઠે બીજાઓના માર ખાયા કરીએ છીએ ! આપણે “નૈનં છિંદન્તિ શસ્ત્રાણિ નૈનં દહતિ પાવકઃ” ની બડાઈ હાંકીએ છીએ; પરંતુ ધર્માત્માઓના તનતોડ

પરિશ્રમ છતાંયે આત્મખળના પ્રતાપથી સંસારને ચક્રિત કરી શકતા નથી.

ગીતાનો નિત્યપાઠ કરો, તેને સમજો અને તે પ્રમાણે આચરણ કરો. જો તમે એ પ્રમાણે કરો, જો ગીતાનો વ્યાવહારિક ઉપયોગ કરો, તો તો એનો એક શ્લોક પણ તમારી નસોમાં ચેતના જગાવવાને પૂરતો છે. ગીતાનો એક એક શબ્દ, એક એક અભય વાણીનો એવો નમુનો છે, કે જે અભય વાણીનો ભક્ત મહાકાળને પણ ધૂળ ભેગો કરી શકે તેમ છે; તો પછી મનુષ્યોના તે શા હિસાબ ? હકીકત આવી હોવાથી પ્રત્યેક દેશાભિમાનીએ આ અભય વાણીને પોતાના હૃદયપટ ઉપર સુવર્ણાક્ષરે લખી લેવી જોઈએ. હિંદુસંગઠનના નિશામાં મસ્ત રહેનાર વ્યક્તિઓએ એવો પ્રખર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, કે જેથી પ્રત્યેક હિંદુગૃહમાં આ અભય વાણીનું-આ ગીતાપનિષદનું રામનામની પેઠે રટણ થાય. જેઓ સંસ્કૃતમાં ગીતા સમજી શકતા નથી, તેઓ પોતાની માતૃભાષામાં વાંચે અને જેઓ માતૃભાષા પણ જાણતા નથી તેઓ બીજાઓ પાસે વંચાવીને સાંભળે. આ રીતે જે દિવસે બધા હિંદુઓ ગીતાભક્ત થઈ તેનો વ્યાવહારિક ઉપયોગ કરીને હિંદુજાતિ સમક્ષ જગૃતિનો શંખનાદ ગજવશે, તે દિવસે આ ભૂમંડળમાં એવી કેાઇ જાતિ નહિ રહે કે જે આપણી સામે આંખ પણ ઉંચી કરી શકે. જે દિવસે આપણે ધર્મરક્ષણ અને દેશાભિમાનને ખાતર વીરવ્યાઘ્ર અર્જુનની પેઠે ત્રિલોકવિજયી ગાંડીવનો વિજયટંકાર કરીશું, તે દિવસે આ સંસારમાં એવી તે કયી પ્રજા શક્તિ છે કે જે ઘુંટણીએ પડીને શિર ના નમાવે? ગીતા-સિદ્ધાંતના પાયા ઉપર જે દિવસે આપણે હિંદુસંગઠન કરી લઈશું, તે દિવસે વિશ્વની પ્રભુતામત્ત શક્તિઓ પણ ધ્રૂણ ઉઠશે અને ભયંકર કૃતાંત કાળ પણ કંપી ઉઠશે.

પૂનાના ગીતાધર્મ મંડળે માગશર સુદ ૧૧ નો દિવસ સમસ્ત ભારતવર્ષમાં ગીતા-દિવસતરીકે ઉજવવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. એજ દિવસે સંસારમાં સૌથી મહાન યુદ્ધ મહાભારત શરૂ થયું હતું અને ધર્મના રક્ષણાર્થે આપણે પણ એજ દિવસથી મહાભારત શરૂ

કરવાની આવશ્યકતા છે. આ તિથિ લોકમાન્ય તિલકે નક્કી કરેલી છે અને કેટલાંયે વર્ષોથી આ પુણ્યદિવસ ઊજવાય છે પણ ખરો. આ દિવસે સમસ્ત દેશમાં ગીતાપ્રવચનો, ગીતાવ્યાખ્યાનો, ગીતાપદેશ-સંબંધી લેખો, ગીતા-પાઠ અને ગીતા-સમારોહનાઓ કરવાની એ મંડળે સૂચનાઓ કરેલી છે. મંડળ ધ્યેય છે કે, તે દિવસે પ્રત્યેક હિંદુ કમમાં કમ ગીતાના એક અધ્યાયનો પાઠ અવશ્ય કરે અથવા સાંભળે. હિંદુ મહાસભાના દિલ્લીવાળા અધિવેશનમાં પણ એવો ઠરાવ પસાર થયો હતો.

વાસ્તવમાં ઉપરોક્ત મંડળની એ યોજનાની જેટલી સ્તુતિ કરીએ તેટલી ઓછી છે. એમાં તો શંકાજ નથી કે, આ પદ્ધતિથી જનતામાં ગીતાનો કંઈ પણ પ્રચાર વધશે; અને જેટલો પ્રચાર વધશે, તેટલો સંગઠનનો કિલ્લો મજબૂત થતો જશે. અમને તો વિચાર કરતાં મહા આશ્ચર્ય થાય છે કે, જે જાતિમાં ગીતા જેવો જ્વલંત ઉપદેશક ગ્રંથ છે, તેનું સંગઠન થતાં ગાટલી બધી વાર શા સાફ થાય છે! પરંતુ એ તો ત્યારેજ થઈ શકે, કે જ્યારે ગીતાનો રામનામની પેઠે પ્રચાર થાય અને તેના ઉપદેશોનો આચાર-વ્યવહારમાં ઉપયોગ થવા લાગે. તેથી આ ગીતા-દિવસને મહાન મહોત્સવનું રૂપ અપાવું જોઈએ. તે દિવસે “**तस्माद्भुत्तिष्ठ कौतैय युद्धाय कृतनिश्चयः**” ના તુમુલ્લ નિનાદથી ભારતવર્ષના યાચુમંડળને ભરપૂર કરી દેવું જોઈએ. એ દિવસે બલુચિસ્તાનથી આસામ અને હિમાલયથી કન્યાકુમારી સુધી “**तस्मात्त्वमुत्तिष्ठ यशो लभस्व जित्वा शत्रून् भुंक्स्व राज्यं समृद्धम्**” ની એવી બુલંદ ગર્જના થવી જોઈએ, કે જેથી વિરાટ હિંદુજાતિનાં દેહસાંમાં ગરમ લોહી ધસી આવે અને સંગઠનનો સુદૃઢ દુર્ગ રચવાને બુદ્ધિપૂર્વક આગળ ધસે.

(‘હિંદુપંચ’ ના એક અથલેખને આધારે)

શ્રીગીતામાહાત્મ્ય

॥ શ્રીગણેશાય નમઃ ॥

॥ ધરોવાચ ॥

મગંવન્પરમેશાન મક્તિરવ્યભિચારિણી ।

પ્રારબ્ધં ભુજ્યમાનસ્ય કથં ભવતિ હે પ્રભો ॥૧॥

શ્રીપૃથ્વીદેવી પૂછે છે:-હે ભગવન ! હે પરમેશ્વર ! હે પ્રભો ! પ્રારબ્ધકર્મને ભોગવનારા મનુષ્યના હૃદયમાં અવ્યભિ-ચારિણી (અનન્ય-એકનિષ્ઠ) ભક્તિ કયા ઉપાયથી ઉત્પન્ન થાય ? ૧

॥ શ્રીવિષ્ણુરુવાચ ॥

પ્રારબ્ધં ભુજ્યમાનો હિ ગીતામ્યાસરતઃ સદા ।

સ મુક્તઃ સ સુખી લોકે કર્મણા નોપલિપ્યતે ॥૨॥

શ્રીવિષ્ણુભગવાન બોલ્યા:-પ્રારબ્ધને ભોગવનારો જે મનુ-ષ્ય સદા ગીતાના અભ્યાસમાં રત રહેતો હોય, તેજ આ જગતમાં મુક્ત અને સુખી થાય છે અને કર્મથી લોપાતો નથી. ૨

મહાપાપાદિપાપાનિ ગીતાધ્યાનં કરોતિ ચેત્ ।

ક્વચિત્સ્પર્શં ન કુર્વાતિ નલિનીદલમંબુવત્ ॥૩॥

જેમ કમળપત્રને જળનો સ્પર્શ થતો નથી, તેમ જે ગીતા-જ્ઞાનનું ધ્યાન કરે છે, તેને મહાપાપાદિ પાપો કદી સ્પર્શ કરતાં નથી. ૩

ગીતાયાઃ પુસ્તકં યત્ર યત્ર પાઠઃ પ્રવર્તતે ।

તત્ર સર્વાણિ તીર્થાણિ પ્રયાગાદીનિ તત્રવૈ ॥૪॥

જ્યાં ગીતાનું પુસ્તક હોય અને જ્યાં તેનો પાઠ પણ થયા કરતો હોય, ત્યાં પ્રયાગાદિ સર્વ તીર્થો રહે છે. ૪

સર્વે દેવાશ્ચ ઋષયો યોગિનઃ પન્નગાશ્ચ યે ।

મોપાલ બાલકૃષ્ણોઽપિ નારદધ્રુવપાર્ષદૈઃ ॥

સહાયો જાયતે શીઘ્રં યત્ર ગીતા પ્રવર્તતે ॥૫॥

જ્યાં ગીતા પ્રવર્તે છે ત્યાં સર્વ દેવો, ઋષિઓ, યોગીઓ, નાગો અને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની પણ નારદ, ધ્રુવ અને સર્વ પાર્ષદો સહિત શીઘ્ર સહાય મળે છે. ૫

યત્ર ગીતાવિચારશ્ચ પઠનં પાઠનં શ્રુતમ્ ।

તત્રાહં નિશ્ચિતં પૃથ્વિ નિવસામિ સદૈવ હિ ॥૬॥

જ્યાં ગીતાનો વિચાર, ભણવું, ભણાવવું કે શ્રવણ ચાલે છે; ત્યાં હું પૃથ્વી ! હું નક્કીપણે અને સદૈવ નિવાસ કરું છું. ૬

ગીતાશ્રયેઽહં તિષ્ઠામિ ગીતા મે ચોત્તમં ગૃહમ્ ।

ગીતાજ્ઞાનમુપાશ્રિત્યત્રીલોકાન્પાલયામ્યહમ્ ॥૭॥

હું ગીતાના આશ્રયે વસું છું; ગીતા માટે ઉત્તમ ગૃહ છે; અને ગીતાના જ્ઞાનનો આશ્રય લઈને હું ત્રણે લોકનું પાલનપોષણ કરું છું.

ગીતા મે પરમા વિદ્યા બ્રહ્મરૂપા ન સંશયઃ ।

અર્ધમાત્રાક્ષરા નિત્યા સ્વાનિર્વાચ્યપદાત્મિકા ॥૮॥

ગીતા એ અવર્ણનીય પદોવાળી, અવિનાશી, અર્ધમાત્રા તથા મારી નિત્ય અને બ્રહ્મરૂપિણી પરમશ્રેષ્ઠ વિદ્યા છે; એમાં સંશય નથી.

ચિદાનંદેન કૃષ્ણેન પ્રોક્તા સ્વમુખતોઽર્જુનમ્ ।

વેદત્રયી પરાનંદા તત્ત્વાર્થજ્ઞાનસંયુતા ॥ ૯ ॥

વંળી તે ચિદાનંદ શ્રીકૃષ્ણે પોતાના મુખથી અર્જુનને કહેલી ત્રણે વેદરૂપ, પરમાનંદરૂપ અને તત્ત્વરૂપ પદાર્થના જ્ઞાનથી ભરપૂર છે.

યોઽષ્ટાદશજપો નિત્યં નરો નિશ્ચલમાનસઃ ।

જ્ઞાનસિદ્ધિં સ લભતે તતો યાતિ પરં પદમ્ ॥૧૦॥

જે મનુષ્ય સ્થિર મનથી નિત્ય ગીતાના અઠારે અધ્યાયનો જપ કરે છે, તે જ્ઞાનરૂપી સિદ્ધિને પામે છે અને તેથી પરમપદને પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૦

પાઠેઽસમર્થઃ સંપૂર્ણે તતોઽર્ધ પાઠમાચરેત્ ।

તદા ગોદાનજં પુણ્યં લભતે નાત્ર સંશયઃ ॥૧૧॥

સંપૂર્ણ પાઠ કરવાને અસમર્થ હોય તો તેથી અર્ધ પાઠ કરે તોપણ ગોદાન જેટલું પુણ્ય લાભે છે, એમાં સંશય નથી. ૧૧

ત્રિભાગં પઠમાનસ્તુ ગંગાસ્નાનફલં લભેત્ ।

ષડંશં જપમાનસ્તુ સોમયાગફલં લભેત્ ॥૧૨॥

ત્રીજા ભાગનો પાઠ કરનાર ગંગાસ્નાનના ફળને લાભે છે અને છઠ્ઠા ભાગનો પાઠ કરનાર સોમયાગનું ફળ લાભે છે. ૧૨

एकाध्यायं तु यो नित्यं पठते भक्तिसंयुतः ।

रुद्रलोकमवाप्नोति गणो भूत्वा वसेच्चिरम् ॥ ૧૩ ॥

જે પુરુષ ભક્તિપૂર્વક નિત્ય એક અધ્યાયનો પણ પાઠ કરે છે, તે રુદ્રલોકને પામે છે અને ત્યાં શિવજીનો ગણ થઈને ઘણું કાળ વસે છે. ૧૩

अध्यायं श्लोकपादं वा नित्यं यः पठते नरः ।

स याति नरतां यावन्मन्वंतरं वसुंधरे ॥ ૧૪ ॥

જે મનુષ્ય નિત્ય એક અધ્યાય, એક શ્લોક અથવા એક ચરણનો પાઠ કરે છે, તે પણ હે પૃથ્વી ! મન્વંતરસુધી મનુષ્યદેહ પામે છે. ૧૪

गीतायाः श्लोकदशकं सप्त पंच चतुष्टयम् ।

द्वौ त्रीनेकं तदर्थं वा श्लोकानां यः पठेन्नरः ॥ ૧૫ ॥

चंद्रलोकमवाप्नोति वर्षाणामयुतं ध्रुवम् ।

गीतापाठसमायुक्तो मृतो मानुषतां व्रजेत् ॥ ૧૬ ॥

જે મનુષ્ય ગીતાના દશ, સાત, પાંચ, ચાર, બે, ત્રણ, એક કે અર્ધા શ્લોકોનો પણ નિત્ય પાઠ કરે છે; તે અવશ્ય દશ-હજાર વર્ષસુધી ચંદ્રલોકને પામે છે. ગીતાનો પાઠ કરતાં કિંવા સાંભળતાં મરનારો મનુષ્ય (પશુ આદિનો નિકૃષ્ટ દેહ ન પામતાં) મનુષ્યદેહ પામે છે; ૧૫, ૧૬

गीताभ्यासं पुनः कृत्वा लभते मुक्तिमुत्तमाम् ।

ગીતેત્યુચ્ચારસંયુક્તો મિયમાણો ગતિં લભેત્ ॥૧૭॥

અને ત્યાં ગીતાનો પુનઃ અભ્યાસ કરીને ઉત્તમ મુક્તિ પામે છે. વળી “ગીતા” એવા ઉચ્ચારસહિત મરે તે પણ સદ્ગતિને લાભે છે.

ગીતાર્થશ્રવણાસક્તો મહાપાપયુતોઽપિ વા ।

વૈકુંઠં સમવાપ્નોતિ વિષ્ણુના સહ મોદતે ॥૧૮॥

મહાપાપવાળો પણ જો ગીતાનો અર્થ સાંભળવામાં આસક્ત થાય તો તે વૈકુંઠને પામી વિષ્ણુની સાથે આનંદ ભોગવે છે. ૧૮

ગીતાર્થં ધ્યાયતે નિત્યં કૃત્વા કર્માણિ ભૂરિશઃ ।

જીવન્મુક્તઃ સ વિજ્ઞેયો દેહાંતે પરમં પદમ્ ॥૧૯॥

અનેક કર્મો કરીને પણ જો મનુષ્ય નિત્યપ્રતિ ગીતાના અર્થનું ધ્યાન ધરે છે; તે વિજ્ઞાની (ઇષ્ટસાક્ષાત્કાર પામનારો) અને જીવન્મુક્ત થઈને દેહાંતે પરમ પદને પામે છે. ૧૯

ગીતામાશ્રિત્ય બહવો ભૂભુજો જનકાદયઃ ।

નિર્ધૂતકલ્મષા લોકે ગીતા યાતાઃ પરં પદમ્ ॥૨૦॥

ગીતાના જ્ઞાનનો આશ્રય કરીને જનક આદિ ધણા રાજાઓ પાપ-રહિત થયા છે, લોકમાં ગવાયા છે અને પરમ પદને પામ્યા છે. ૨૦

ગીતાયાઃ પઠનં કૃત્વા માહાત્મ્યં નૈવ યઃ પઠેત્ ।

વૃથા પાઠો ભવેત્તસ્ય શ્રમ એવ હ્યુદાહતઃ ॥૨૧॥

જો મનુષ્ય ગીતાનો પાઠ કરીને માહાત્મ્યનો પાઠ કરતો નથી, તેનો પાઠ વૃથા થાય છે; કેમકે એવા પાઠને વૃથા શ્રમરૂપ કહ્યો છે.

एतन्माहात्म्यसंयुक्तं गीताभ्यासं करोति यः ।

स तत्फलमवाप्नोति दुर्लभं गतिमाप्नुयात् ॥२२॥

આ માહાત્મ્યસહિત જે મનુષ્ય ગીતાનો અભ્યાસ કરે છે તે પૂર્વે કહેલા કૃષ્ણને પ્રાપ્ત થઈ દુર્લભ એવી ઉત્તમ ગતિને પામે છે.

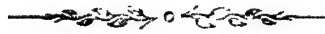
सूत उवाच सूत कहे छे:-

माहात्म्यमेतद्गीताया मया प्रोक्तं सनातनम् ।

गीतांते च पठेद्यस्तु यदुक्तं तत्फलं लभेत् ॥२३॥

જે મનુષ્ય ગીતાના પાઠને અંતે મેં કહેલા ગીતાના આ સનાતન માહાત્મ્યનો પાઠ કરે છે; તેજ ઉપર જે કહ્યું તે કૃષ્ણ પામે છે. ૨૩

इति श्रीवाराहपुराणे श्रीगीतामाहात्म्यं संपूर्णम् ॥

ખાસ સૂચના-ગીતાઓ સાથે સામાન્ય રીતે ઉપર મુજબનું માહાત્મ્ય હપાય છે. પરંતુ વારાહ પુરાણમાં ખીળું જે મોટું ગીતામાહાત્મ્ય છે, તેમાં ઉપલા માહાત્મ્યમાંના તેમજ એને મળતા ધણાખરા શ્લોક હોવા ઉપરાંત ખીજા પણ અનેક જાણુવા જેવા શ્લોક જાણુયા; જેથી તે આ પછી વધારાએ જૂદા અપાયા છે. આશા છે કે, સમગ્ર ગીતાપાઠકોને તે પણ ગમશે; અને દર વખતે નહિ તો કાઈ કાઈ વાર પણ વાંચવા નહિ ચૂકે. વિશેષ ગીતાપ્રેમીઓને તો એ વધારા આ માહાત્મ્યની પેઠે હરહમેશ વાંચવા-સાંભળવા જેવો લાગે, એ પણ સ્વાભાવિક છે.

ગીતામાહાત્મ્યનું અનુસંધાન

॥ શ્રી ગણેશાય નમઃ ॥

શૌનક ઉવાચ । શૌનક ઋષિ કહે છે:-

ગીતાયાશ્રૈવ માહાત્મ્યં યથાવત્સૂત મે વદ ।

પુરાણમુનિના પ્રોક્તં વ્યાસેન શ્રુતિનોદિતમ્ ॥૧॥

હે સૂત પૌરાણિક ! મુનિશ્રેષ્ઠ શ્રીવ્યાસજીએ શ્રુતિગ્રંથોમાં વર્ણવેલું ગીતાજીનું માહાત્મ્ય મને યથાવત્ કહેવા કૃપા કરે.૧

સૂત ઉવાચ । સૂતજી બોલ્યા:-

પૃષ્ઠં વૈ ભવતા યત્તન્મહદ્ગોપ્યં પુરાતનમ્ ।

ન કેન શક્યતે વક્તું ગીતામાહાત્મ્યમુત્તમમ્ ॥૨॥

આપે જે પુરાતન અને ઉત્તમ ગીતામાહાત્મ્ય પૂછ્યું તે મોટે ભાગે ગુપ્ત હોવાથી યથાવત્ તો કોઈથી વર્ણવી શકાય તેમ નથી.૨

કૃષ્ણો જાનાતિ વૈ સમ્યક્ ક્વચિત્કૌંતેય એવ ચ ।

વ્યાસો વા વ્યાસપુત્રો વા યાજ્ઞવલ્કયોઽથ મૈથિલઃ ॥

વાસ્તવમાં ગીતાનું માહાત્મ્ય પૂરેપૂરું તો ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ જાણે છે; સહેજસાજ અર્જુન જાણે છે, તેથી થોડું વ્યાસજી, તેથી થોડું શુકદેવજી અને તેથીયે થોડું યાજ્ઞવલ્કય તથા જનકરાજ જાણે છે. ૩

અન્યે શ્રવણતઃ શ્રુત્વા લોકે સંકીર્તયંતિ ચ ।

તસ્માત્કિંચિદ્વદામ્યદ્ય વ્યાસસ્યાસ્યાન્મયા શ્રુતમ્ ॥

બીજાઓએ તે કર્ણુપરંપરાથી સાંભળીને લોકોમાં વર્ણવેલું છે, તેથી શ્રી વ્યાસજીના મુખારવિંદથી મેં જે સાંભળ્યું છે તેમાંનું કેટલુંક આજે તમને કહું છું. ૪

ગીતા સુગીતા કર્તવ્યા કિમન્યૈઃ શાસ્ત્રસંગ્રહૈઃ ।

યા સ્વયં પદ્મનાભસ્ય મુખપદ્માદ્વિનિઃસૃતા ॥૫॥

જે ગીતા સાક્ષાત્ પદ્મનાભ વિષ્ણુ ભગવાનના મુખારવિંદમાંથી નીકળેલી છે; તે ગીતાનું રૂડે પ્રકારે ગાન કરવું એજ કર્તવ્ય છે; અન્ય શાસ્ત્રોના સંગ્રહનું પ્રયોજન શું છે? ૫

યસ્માદ્ધર્મમયી ગીતા સર્વજ્ઞાનપ્રયોજિકા ।

સર્વ શાસ્ત્રમયી ગીતા તસ્માદ્ગીતાવિશિષ્યતે ॥

ગીતાગ્રંથ એટલામાટે શ્રેષ્ઠ છે કે તે સર્વોત્તમ ધર્મ-કર્મના ઉપદેશોથી ભરપૂર છે; સર્વ શાસ્ત્રમય છે; અને એ ઉપદેશોનો ઉપયોગ સર્વ પ્રકારનાં જ્ઞાનોમાં થઈ શકે છે. ૬

સંસારસાગરં ઘોરં તર્તુમિચ્છતિ યો જનઃ ।

ગીતાનાવં સમારુહ્ય પરં યાતુ સુખેન સઃ ॥ ૭ ॥

જે મનુષ્ય આ મહાઘોર સંસારસાગરને તરી જવા ઇચ્છતો હોય તે આ ગીતારૂપી વહાણુપર ચઢીને સુખેથી પાર પહોંચી જાય છે. ૭

ગીતાશાસ્ત્રમિદં પુણ્યં યઃ પઠેત્ પ્રયતઃ પુમાન્ ।

વિષ્ણોઃ પદમવાપ્નોતિ ભયશોકાદિવર્જિતઃ ॥૮॥

જે પુરુષ આ પુણ્ય-પવિત્ર ગીતાશાસ્ત્રને પ્રયત્નપૂર્વક લખે છે; તે સર્વ પ્રકારના ભયશોકાદિથી મુક્ત થઈ વિષ્ણુપદને પામે છે. ૮

ગીતાજ્ઞાનં શ્રુતં નૈવ સદૈવાભ્યાસયોગતઃ ।

મોક્ષમિચ્છતિ મૂઢાત્મા યાતિ બાલકહાસ્યતામ્ ॥

ગીતાનું જ્ઞાન જેણે સાંભળ્યું નથી અને સદા અભ્યાસયોગથીજ મોક્ષની ઇચ્છા રાખે છે; તે મૂઢ માણસ બાળકોની પેઠે ઉપહાસજ પામે છે. ૯

યે શ્રુણ્વંતિ પઠંત્યેવ ગીતાશાસ્ત્રમહર્નિષમ્ ।

ન તે વૈ માનુષા જ્ઞેયા દેવા એવ ન સંશયઃ ॥૧૦॥

જે મનુષ્ય અહર્નિશ ગીતાશાસ્ત્ર લખે છે; અથવા તેનો પાઠ કરે છે કિંવા સાંભળે છે; તેને મનુષ્ય નહિ, પણ નિઃસંશય દેવજ^x જાણવો.

x આ પ્રમાણે ગીતાપ્રેમીને જે ઉપમાઓ અપાય છે અને ગીતાપાઠનું જે મહત્ત્વ દર્શાવાયું છે; તે ગીતાના ઉપદેશ મુજબ વર્તનાર માટે છે. “એલા તેરા, પણ કહ્યા કરું નહિ” તેની પેઠે માત્ર ઉપલક્ષ અને દેખાડવા પૂરતોજ પાઠ કરે, અથવા બાહ્યાચાર રાખે, અને અંદરથી તો “ઐરણી ચોરી ને સોયનું દાન” કરવાવાળો અથવા પરોપકારને નામે સ્વાર્થ, ધર્મને નામે ધૂર્તવેડા, અભેદવાદને નામે દુરાચાર સેવે એવા બગલકત, અથવા શુષ્કવેદાંતી ધર્મદગ્ધો માટે તો નર્કદારજ ખુદ્દાં સમજવાં. એવા બિચારાઓને એટલું પણ નથી સમજતું કે, બાહ્યાચાર અને મીઠા શબ્દોથી માણસો ઠગાશે, પણ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા નહિજ ઠગાય. હા, ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ સુધ્ધાં જેને ન સમજાયું હોય, તે એટલો પણ વિચાર શામાટે લાવે!

લિ૦ ખરાબ લિધુ

મલનિર્મોચનં પુંસાં જલસ્નાનં દિનેદિને ।

સકૃદ્ગીતાંભસિ સ્નાનં સંસારમલનાશનમ્ ॥૧૧॥

જેમ પ્રત્યેક દિવસે કરાતું જળનું સ્નાન મનુષ્યના શરીરનો મેલ દૂર કરે છે; તેમ ગીતાજ્ઞાનરૂપી જળનું સ્નાન નિત્યપ્રતિ કરવાથી સંસારરૂપી મળનો નાશ કરે છે. ૧૧

ગીતાશાસ્ત્રસ્ય જાનાતિ પઠનં નૈવ પાઠનં ।

પરસ્માન્ન શ્રુતં જ્ઞાનં નૈવ શ્રદ્ધા ન ભાવના ॥૧૨॥

સ એવ માનુષે લોકે પુરુષો વિદ્વરાહકઃ ।

યસ્માદ્ગીતાં ન જાનાતિ નાધમસ્તત્પરો જનઃ ॥૧૩॥

જે મનુષ્ય પોતે ગીતાશાસ્ત્રનું પઠન પાઠન કરવું કરાવવું જાણતો નથી, બીજા પાસેથી સાંભળતો નથી, તેમ જેનામાં શ્રદ્ધાએ નથી અને ભાવના પણ નથી; તે ગીતાને નથી જાણતો તેથી ગામમાં ભટકતા ભુંડ જેવો હોઈને તેનાથી નીચ બીજો કોઈ નથી. ૧૨, ૧૩

ધિક્ તસ્ય જ્ઞાનમાચારં વ્રતં ચેષ્ટાં તપો યશઃ ।

ગીતાર્થપઠનં નાસ્તિ નાધમસ્તત્પરો જનઃ ॥૧૪॥

જે મનુષ્ય (માત્ર ગીતા વાંચે છે, પણ) ગીતાના અર્થનું પઠન કરતો નથી, તેના અંવા (પોષર્ટીયા) જ્ઞાનને, (દેખાડવામાત્રના) આચારને, વ્રતને, ચેષ્ટાને, તપને અને યશને (કીર્તિને) ધિક્કાર છે. એનાથી અધમ બીજો કોઈ નથી. ૧૪

ગીતાગીતં ન યજ્ઞજ્ઞાનં તદ્વિદ્વદ્યાસુરસંજ્ઞકમ્ ।

તન્મોઘં ધર્મરહિતં વેદવેદાંતગર્હિતમ્ ॥૧૫॥

જે જ્ઞાન ગીતામાં ગવાયું નથી, તે જ્ઞાનને વેદમાં અને વેદાન્તમાં નિઃદેહું હોઈ તેને નિષ્કળ, ધર્મરહિત અને આસુરી જ્ઞાન જાણવું.

યોઽધીતે સતતં ગીતાં દિવારાત્રૌ યથાર્થતઃ ।

સ્વપન્નગચ્છન્વદંસ્તિષ્ઠચ્છાશ્વતં મોક્ષમાપ્નુયાત્ ॥૧૬

જે મનુષ્ય રાતદિવસ સૂતાં, બોલતાં, ફરતાં અને ઉભો રહેતાં પણ ગીતાનું યથાર્થ રીતે અધ્યયન (અભ્યાસ, શ્રવણ, મનન) સતતપણે કર્યા કરે છે; તે શાશ્વત મુક્તિને પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૬

યોગિસ્થાને સિદ્ધપીઠે શિષ્ટાગ્રે સત્સભાસુ ચ ।

યજ્ઞે ચ વિષ્ણુભક્તાગ્રે પઠન્યાતિ પરાં ગતિમ્ ॥૧૭॥

યોગીના સ્થાનમાં, સિદ્ધોના સ્થાનમાં, શ્રેષ્ઠ પુરુષો આગળ, સંતસભામાં, યજ્ઞસ્થાનમાં અથવા વિષ્ણુભક્તો આગળ પાઠ કરવાથી મનુષ્ય પરમ ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૭

ગીતાપાઠં ચ શ્રવણં યઃ કરોતિ દિનેદિને ।

કૃતવો વાજિમેધાદ્યા કૃતાસ્તેન મદક્ષિણાઃ ॥૧૮॥

જે મનુષ્ય ગીતાનો પાઠ અથવા શ્રવણ નિત્યપ્રતિ કરે; તેણે દક્ષિણાસહિત અશ્વમેધાદિક (યજ્ઞો) કર્યા છે એમ સમજવું.

ગીતાઽધીતા ચ યેનાપિ ભક્તિભાવેન ચેતસા ।

તેન વેદાશ્ચ શાસ્ત્રાણિ પુરાણાણિ ચ સર્વશઃ ॥૧૯॥

જેણે ભાવભક્તિપૂર્વક તથા એકાગ્રચિત્તે ગીતાનું અધ્યયન કર્યું,

તેણે સર્વ વેદો, શાસ્ત્રો અને પુરાણોનો અભ્યાસ કર્યો (એમ સમજવું).

यः शृणोति च गीतार्थं कीर्तयेच्च स्वयं पुमान् ।

आवये च परार्थं वै स प्रयाति परं पदम् ॥२०॥

જે મનુષ્ય પોતે ગીતાર્થને સાંભળે, ગાય અને પરોપ-
કારાર્થે અન્યને સાંભળાવે, તે પરમ પદને પામે છે. ૨૦

नोपसर्पति तत्रैव यत्र गीतार्चनं गृहे ।

तापत्रयोद्भवा पीडा नैव व्याधिभयं तथा ॥२१॥

જે ઘરમાં ગીતાનું પૂજન-અર્ચન થાય છે ત્યાં ત્રિવિધ
દુઃખ (દૈહિક, દૈવિક અને આધિભૌતિક) પ્રવેશી શકતાં નથી
તથા વ્યાધિઓનો પણ ભય રહેતો નથી. ૨૧

न शापं नैव पापं च दुर्गतिं न च किंचन ।

देहेऽरयः षडेते वै न बाधन्ते कदाचन ॥२२॥

વળી તેને કોઈનો શાપ લાગતો નથી, પાપ લાગતું નથી,
જરા પણ દુર્ગતિ થતી નથી; તેમ શરીરના પડરિપુઓ (કામ,
ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને ઈર્ષ્યા) પણ કદી બાધા કરતા નથી.

भगवत्परमेशाने भक्तिरव्यभिचारिणी ।

जायते सततं तत्र यत्र गीताभिनंदनम् ॥२३॥

જ્યાં નિરંતર ગીતાનો આનંદ વર્તે છે, ત્યાં ભગવાન પરમે-
શ્વરમાં અવ્યભિચારિણી-અનન્ય-એકનિષ્ઠ ભક્તિ ઉપજે છે. ૨૩

स्नातो वा यदि वाऽस्नातः शुचिर्वा यदि वाऽशुचिः ।

વિભૂતિં વિશ્વરૂપઞ્ચ સંસ્મરન્સર્વદા શુચિઃ ॥૨૪॥

સ્નાન કર્યું હોય વા ન કર્યું હોય, પવિત્ર હોય વા અપ-
વિત્ર હોય, તોપણ જો તે (ગીતામાં કહેલી) પરમાત્માની વિભૂતિનું
અને વિશ્વરૂપનું સંસ્મરણ કરે તો તેને સદા પવિત્ર જાણવો. ૨૪

સર્વત્ર પ્રતિભોક્તા ચ પ્રતિગ્રાહી ચ સર્વશઃ ।

ગીતાપાઠં પ્રકુર્વાણો ન લિપ્યતે કદાચન ॥૨૫॥

સર્વત્ર ભોજન કરનાર અને સર્વ પ્રકારનો પ્રતિગ્રહ કર-
નાર (દાન લેનાર) પણ જો ગીતાપાઠ કરતો હોય તો તે તેનાથી
કદી પણ લેપાતો નથી. ૨૫

યસ્યાંતઃકરણં નિત્યં ગીતાયાં રમતે સદા ।

સર્વાંગિકઃ સદાજાપિ ક્રિયાવાન્સ ચ પંડિતઃ ॥૨૬॥

દર્શનીયઃ સ ધનવાન્સ યોગી જ્ઞાનવાનપિ ।

સ એવ યાજ્ઞિકો ધ્યાની સર્વવેદાર્થદર્શકઃ ॥૨૭॥

જેનું ચિત્ત સદા ગીતામાં જ રમ્યા કરે છે; તેને સદાય
અભિહોત્રી, જપ કરનારો, ક્રિયાવાન, ધનવાન, પંડિત, યાજ્ઞિક,
જ્ઞાની, ધ્યાની, યોગી, સર્વ વેદોના અર્થ જાણનારો અને
દર્શન કરવાયોગ્ય સમજવો. ૨૬, ૨૭

ગીતાયાઃ પુસ્તકં યત્ર નિત્યં પાઠે પ્રવર્તતે ।

તત્ર સર્વાણિ તીર્થાણિ પ્રયાગાદીનિ ભૂતલે ॥૨૮॥

આ પૃથ્વીપર ગીતાનું પુસ્તક જ્યાં પણ નિત્યપ્રતિ પાઠ

કરવામાં વપરાતું હોય, ત્યાં પ્રયાગાદિકે સર્વ તીર્થ આવી
વસેલાં સમજવાં. ૨૮

નિવસંતિ સદા ગેહે દેહદેશે સદૈવ હિ ।

સર્વે દેવાશ્ચ ઋષયો યોગિનઃ પન્નગાશ્ચયે ॥૨૯॥

વળી તે ઘરમાં, અને દેહરૂપી દેશમાં, સર્વ દેવો, ઋષિઓ,
યોગીઓ અને પન્નગો સદા સર્વદા નિવાસ કરે છે. ૨૯

ગીતા ગંગા ચ ગાયત્રી સીતા સત્યા સરસ્વતી ।

બ્રહ્મવિદ્યા બ્રહ્મવહ્ની ત્રિસંધ્યા મુક્તગેહિની ॥૩૦॥

અર્ધમાત્રા ચિદાનંદા ભવઘ્ની ભયનાશિની ।

વેદત્રયી પરાઽનંતા તત્ત્વાર્થજ્ઞાનમઞ્જરી ॥૩૧॥

ઇત્યેતાનિ જપેન્નિત્યં નરો નિશ્ચલમાનસઃ ।

જ્ઞાનસિદ્ધિં લભેચ્છીઘ્રં તથાંતે પરમં પદમ્ ॥૩૨॥

ગીતા, ગંગા, ગાયત્રી, સીતા, સત્યા, સરસ્વતી, બ્રહ્મવિદ્યા,
બ્રહ્મવહ્ની, ત્રિસંધ્યા, મુક્તગેહિની, અર્ધમાત્રા, ચિદાનંદા, ભવઘ્ની,
ભયનાશિની, વેદત્રયી, પરા, અનંતા અને તત્ત્વાર્થજ્ઞાનમંજરી
(તત્ત્વરૂપી અર્થના જ્ઞાનનો ભંડાર), એ ગીતાનાં અઢાર નામનો
સ્થિર મનથી જે નિત્ય જપ કરે; તે જ્ઞાનની સિદ્ધિને શીઘ્ર પામે છે
અને તેના પરિણામે પરમ પદરૂપ મોક્ષ પણ પામે છે. ૩૦-૩૨

યદ્યત્કર્મ ચ સર્વત્ર ગીતાપાઠં પ્રકીર્તયેત્ ।

તત્તત્કર્મ ચ નિર્દોષં કૃત્વા પૂર્ણમવાપ્નુયાત્ ॥૩૩॥

જે જે કર્મ કરે તે સર્વમાં ગીતાપાઠનું સ્મરણ કરે, તે કર્મ નિર્દોષ રીતે કરાય છે અને વિનાવિદ્ને પૂરું થાય છે. ૩૩

પિતૃનુદ્દિશ્ય યઃ શ્રાદ્ધે ગીતાપાઠં કરોતિ વૈ ।
 સંતુષ્ટાઃ પિતરસ્તસ્યનિરયાદ્યાંતિ સદ્ગતિમ્ ॥૩૪॥
 ગીતાપાઠેન સંતુષ્ટાઃ પિતરઃ શ્રાદ્ધતર્પિતાઃ ।
 પિતૃલોકં પ્રયાંત્યેવ પુત્રાશીર્વાદતત્પરાઃ ॥૩૫॥

જે મનુષ્ય શ્રાદ્ધમાં પિતૃઓના નિમિત્તે ગીતાને પાઠ કરે તેના પિતૃઓ સંતુષ્ટ થાય અને નરકમાં હોય તો ત્યાંથી પણ સદ્ગતિ પામે છે; અને ગીતાપાઠથી પ્રસન્ન થયેલા તો શ્રાદ્ધથી તર્પિત થયેલા એ પિતૃઓ પુત્રને આશીર્વાદ દેતા થાય પિતૃલોકમાં જાય છે. ૩૪, ૩૫

લિખિત્વા ધારયેત્કંઠે બાહુદંડે ચ મસ્તકે ।
 નશ્યંત્યુપદ્રવાઃ સર્વે વિઘ્નરૂપાશ્ચ દારુણાઃ ॥૩૬॥

જે માણસ ગીતાને લખીને ગળામાં, હાથ ઉપર કે મસ્તક ધારણ કરે છે; તેના વિઘ્નોરૂપી સર્વ દારુણ ઉપદ્રવો પણ નાશ પામે

દેહં માનુષમાશ્રિત્ય ચાતુર્વર્ણ્યેષુ ભારતે ।
 ન શૃણોતિ પઠત્યેવ તામમૃતરૂપિણીમ્ ॥૩૭॥
 હસ્તાત્યક્ત્વાઽમૃતં પ્રાપ્તં કષ્ટાત્ક્વેદં સમરનુતે ।
 પીત્વા ગીતામૃતં લોકે લબ્ધ્વા મોક્ષં સુખી ભવેત્

ભારતભૂમિમાં કોઈ પણ વર્ણમાં મનુષ્યદેહ પામવા છતાં જે મનુષ્ય અમૃતરૂપિણી ગીતાને ભણે કે સાંભળે નહિ, તે હાથમાં આવેલું અમૃત તજીને દુઃખથી વિષનું પાન કરે છે; અને જે ગીતારૂપી અમૃતનું પાન કરે છે તે આ સંસારમાં સુખી થઈને દેહાંતે મોક્ષ પામે છે. ૩૭,૩૮

जनैः संसारदुःखार्तैर्गीताज्ञानं च यैः श्रुतम् ।

संप्राप्तममृतं तैश्च गतास्ते सदनं हरेः ॥૩૯॥

સંસારનાં દુઃખોથી દુઃખી થયેલા જે મનુષ્યે ગીતાનું જ્ઞાન સાંભળ્યું છે તેને અમૃત પ્રાપ્ત થયું જાણવું; અને તે વૈકુંઠને પ્રાપ્ત થયો છે, એમ જાણવું. ૩૯

गीतासु न विशेषोऽस्ति जनेषूच्चावचेषु च ।

ज्ञानेष्वेव समग्रेषु समा ब्रह्मस्वरूपिणी ॥૪૦॥

ગીતા સમગ્રવામાં ઉચ્ચ-નીચનો ભેદ નથી. કેમકે ગીતા બ્રહ્મસ્વરૂપિણી હોવાથી તેનું જ્ઞાન સૌ કોઈને માટે સમાન છે. ૪૦

यः श्रुत्वा नैव गीतार्थं मोदते परमादरात् ।

नैवाप्नोति फलं लोके प्रमादाच्च वृथा श्रमम् ॥૪૧॥

(આવા અતિઉપકારક) ગીતાઅંથનો અર્થ વાંચવા કે સાંભળવા છતાં પણ જેને પરમ આદર અને આનંદ ઉપજતો નથી, તે મનુષ્યના પ્રમાદને લીધે (અર્થાત્ તે ચિત્ત પરોવીને ગીતાર્થ વાંચતો-સાંભળતો નથી, અથવા તો ગીતાના ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તતો નથી તેથી) તેનો એ સર્વ (ઉપરચાટીયો) શ્રમ કાંઈ પણ ફળ

નહિ આપતાં વૃથા જાય છે. ૪૧

गीतायाः पठनं कृत्वा माहात्म्यं नैव यः पठेत् ।

वृथा पाठफलं तस्य श्रम एव हि केवलम् ॥४२॥

ગીતાનો પાઠ કરીને જે માહાત્મ્યનો પાઠ કરતો નથી તેને પાઠનું ફળ મળતું નથી અને તેનો પાઠનો શ્રમ ફેવળ વૃથાજ જાય છે.

एतन्माहात्म्य संयुक्तं गीतापाठं करोति यः ।

श्रद्धया यः शृणोत्येव दुर्लभां गतिमाप्नुयात् ॥

આ ગીતાનો પાઠ જે માહાત્મ્યસહિત કરશે અને જે શ્રદ્ધાપૂર્વક સાંભળશે (અને ગીતાના જ્ઞાન મુજબવર્તશે) તે દેવદુર્લભ મોક્ષગતિને પામશે. ૪૩

माहात्म्यमेतद्गीताया मया प्रोक्तं सनातनम् ।

गीतांति च पठेद्यस्तु यदुक्तं तत्फलं लभेत् ॥४४॥

જે મનુષ્ય ગીતાના પાઠને અંતે મેં કહેલા ગીતાના આ સનાતન માહાત્મ્યનો પાઠ કરે છે; તે ઉપર જે કહ્યું તે ફળ પામે છે. ૪૪

इति श्रीवाराहपुराणमांथी लीधेलुं श्रीगीतामा-

हात्म्यनुं अनुसंधान समाप्त.

ગીતામંત્રના ન્યાસ, દ્યાન રૂત્યાદિ

ઋષિ, છંદ, દેવતા, ધીજ, શક્તિ અને કીલક
ૐ અસ્ય શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાલામંત્રસ્ય ભગવા-
ન્વેદવ્યાસ ઋષિઃ ॥ અનુષ્ટુપ્ છંદઃ ॥ શ્રીકૃષ્ણઃ
પરમાત્મા દેવતા ॥ ^૧અશોચ્યાનન્વશોચસ્ત્વં પ્રજ્ઞા-
વાદાંશ્ચ ભાષસ્ય ઇતિ વીજમ્ ॥ ^૨સર્વધર્માન્પરિ-
ત્યજ્ય મામેકં શરણં વ્રજેતિ શક્તિઃ ॥ ^૩અહં ત્વા સર્વ
પાપેભ્યો મોક્ષયિષ્યામિ મા શુચિ ઇતિ કીલકમ્ ॥

અર્થાત્ આ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતારૂપી માળામાં મણુકાતરીકે સમાયલા શ્લોકોમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનો જે દિવ્ય ઉપદેશ સમાયલો છે, તે પરમાત્મપ્રેરિત વેદ, ઉપનિષદ અને શાસ્ત્રોના સારરૂપ, ધર્મમય અને પરમ પદદાયક હોવાથી મંત્રરૂપજ છે. આવા મહા-ઉપકારક સેંકડો મંત્રમણિઓથી ગુંથવામાં આવેલી આ ભગવદ્ગીતારૂપી મંત્રમાળાના ઋષિ (એટલે કે પરમાત્મદર્શનપૂર્વક જીવનમુક્ત થયેલા જે વેદશાસ્ત્રસંપન્ન અને પરમસિદ્ધ મહા-જ્ઞાનીએ આપવચનોથી અને અંતર્યામીની પ્રેરણાથી જે જે દિવ્ય સિદ્ધાંત, રહસ્ય અને ધર્મકર્માદિ જાણ્યાં-અનુભવ્યાં હોય, અને તે તેના દ્રષ્ટાતરીકે રહીને પરમ પદદાયક લોકહિતાવહ સ્તોત્ર કે મંત્રરૂપે યોજ્યું હોય તે) ભગવાન વેદવ્યાસ છે. છંદ અનુષ્ટુપ

૧ જીઓ અધ્યાય ૨, શ્લોક ૧૧. ૨, ૩ જીઓ અધ્યાય ૧૮, શ્લોક ૬૬.

છે અને દેવતા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા છે. “જે શોક કરવા યોગ્ય નથી, તેનો તું શોક કરે છે અને વાતો બુદ્ધિમાનના જેવી બોલે છે” એ વચન ગીતામંત્રનું બીજ-એટલે કે આ-રંભનું કારણ છે; “સર્વ ધર્મોનો પરિત્યાગ કરીને એક મારે- (પરમાત્માને)જ શરણે આવ” (અર્થાત્ બીજું-ત્રીજું જવા દઇને સર્વભાવથી એક માફ પરમાત્માનુંજ શરણ લે-મારા ઉપદેશને અનુસર) આ મંત્ર ગીતાના સર્વ મંત્રોમાં શક્તિરૂપ છે; અને “હું તને સર્વ પાપોથી મુક્ત કરીશ, તું શોક ન કર.” એ મંત્ર આ ગીતારૂપી મંત્રમાળાનો કીલક એટલે કે આધાર,બીલો અથવા સ્તંભ છે-અર્થાત્ આ ગીતાગ્રંથનો સર્વ ભાર અથવા આધાર આ કીલક ઉપર છે.

ન્યાસવિષે સમજણ

હરકોઈ મંત્રનો પાઠ કે જપ કરવા પહેલાં શરીરની બાહ્ય-શુદ્ધિ કરવા ઉપરાંત આંતરિક શુદ્ધિ અને જ્ઞાનની દૃઢતા અર્થે હાથ ઇત્યાદિ અંગોમાં સામાન્યરૂપે રહેલા જીવાત્માને વિશેષરૂપે રહેલો કલ્પીને તેનું મહત્ત્વ સૂચવનારા તે તે મુખ્ય મંત્રોનો વિધિપૂર્વક ન્યાસ (એટલે જમાવ) કરવો; (અર્થાત્ તે તે મંત્રોમાં સમાયલી સાવ સાચી અને આંતરિક દૃઢતા તથા નિડરતાને આપનારી સમજણ-ને અધિકાધિક મજબૂત કરવામાટે નિત્યપ્રતિ તે તે માન્યતા પ્રમાણેનો દૃઢ સંકલ્પ તે તે અંગોદ્ધારા પોતાના અંતઃકરણમાં જમાવતા રહેવું-જગાડતા રહેવું-મજબૂત કરતા રહેવું) અને પોતાના એ દિવ્ય અને અમર જીવાત્માને એવી રીતે તે તે અંગમાં તે તે ગુણોની મૂર્તિરૂપે રહેલો કલ્પીને તે તે અંગદ્ધારા તે આત્માને નમન

કરવું. આવી રીતે પાઠ કરનારે પ્રથમ મંત્રરૂપ બનવું એને ‘ન્યાસ’ કયો, એમ કહે છે. આ ક્રિયા હરહમેશ ઉંડી સમજણપૂર્વક અને નિયામત રીતે થવાને પરિણામે પાઠકના જ્ઞાનમાં દૃઢતા થાય, અને તેના પરિણામે ચારિત્રબળ પણ કેવું ખીલી ઉઠે એ તદ્દન સ્પષ્ટ વાત છે. અનુભવી ઋષિમુનિઓએ ચોજેલી આવી અનેકવિધ ક્રિયાઓ અને વિદ્યાઓની ખુબી નહિ સમજવાથી તેને ધતિંગ કહેનારા પણ હોય છે. ન્યાસની આ ક્રિયાઓ લપ કાઢવાની પેઠે જેમ તેમ કરાતી જોઈને જોનારને અભાવ ઉપજે, એ પણ સ્વાભાવિક છે. માટે તે પૂરી સમજણપૂર્વક, શાન્તિપૂર્વક અને ન આવડતી હોય તેણે એ ક્રિયા કોઈ પાસે બરાબર શાખી લેવી જોઈએ તથા વિધિપૂર્વક અને એકચિત્તે દર વખતે કરવી જોઈએ. આ ન્યાસના બે વિભાગ છે. **કરન્યાસ** અને **અંગન્યાસ**. ગીતાનો પાઠ કરનારે પ્રથમ ઉપરોક્ત ગીતામંત્રના ઋષિ, છંદ ઇત્યાદિતું સ્મરણ કરીને પછી એ ન્યાસ નીચે પ્રમાણે કરવા.

કરન્યાસનો વિધિ

‘નૈનં છિન્દંતિ શસ્ત્રાણિ નૈનં દહતિ પાવકા इत्यंगुष्ठाभ्यां नमः ॥

અર્થાત્ “આ જીવાત્માને શસ્ત્રો છંદી શકતાં નથી અને અગ્નિ બાળી શકતો નથી” એ મંત્ર લાણીને તથા બંને હાથના અંગુઠાને બંને હાથની તર્જનીઓ (અંગુઠા પાસેની આંગળીઓ) વડે સ્પર્શ કરીને તેને અંગુષ્ઠાભ્યાં નમઃ એમ બોલીને નમસ્કાર કરવા.

‘ન ચૈનં ક્લેદયંત્યાપો ન શોષયતિ મારુત इति तर्जनीभ्यां नमः ॥

અર્થાત્ “આ જીવાત્માને પાણી પલાળી શકતું નથી અને પવન સૂકવી શકતો નથી” એ મંત્ર લાણીને બંને હાથની તર્જનીઓને

અંગુઠાઓથી સ્પર્શ કરીને તર્જનીઓનાં નમઃ કહીને તેને નમસ્કાર કરવા.

^૧અચ્છેદ્યોડ્યમદાહ્યોડ્યમક્લેદ્યોડ્યોષ્ય એવં ચેતિ મધ્યમાભ્યાં નમઃ

અર્થાત્ “આ જીવાત્મા છેદી શકાય નહિ એવો, ખાળી શકાય નહિ એવો, ભીંજવી શકાય નહિ એવો અને સૂકવી શકાય નહિ એવો છે” એ મંત્ર લાળીને તથા ખંને હાથની મધ્યમા (વચલી આંગળીઓ)ને અંગુઠાઓથી સ્પર્શ કરીને તેને મધ્યમાભ્યાં નમઃ એમ બોલીને નમસ્કાર કરવા.

^૨નિત્યઃ સર્વગતઃ સ્થાનુરચ્છલોડ્યં સનાતનમિત્યનામિકાભ્યાં નમઃ

અર્થાત્ “ આ જીવાત્મા નિત્ય, સર્વવ્યાપક, સ્થિર, અચળ અને સનાતન(જગત ઉપજ્યું ત્યારથી) છે ” એ મંત્ર લાળીને ખંને હાથની અનામિકાઓ(ટચલીની પાસેની આંગળીઓ)ને અંગુઠાઓથી સ્પર્શ કરીને તેને અનામિકાભ્યાં નમઃ એમ બોલીને નમસ્કાર કરવા.

^૩પદ્યમેપાર્થરૂપાણિ શતશોડ્યં સહસ્રશ્ચેતિ કનિષ્ઠિકાભ્યાં નમઃ

અર્થાત્ “હિ અર્જુન ! મારાં સેંકડો અને હજારો રૂપોને જો ” એ મંત્ર લાળીને તથા ખંને હાથની ટચલી આંગળીઓને અંગુઠાઓથી સ્પર્શ કરીને કનિષ્ઠિકાભ્યાં નમઃ એમ બોલીને તેને નમસ્કાર કરવા.

^૪નાનાવિધાનિ દિવ્યાનિ નાનાવર્ણાકૃતીનિ ચેતિ કરતલ-
કરપૃષ્ઠાભ્યાં નમઃ ॥

અર્થાત્ “આપનાં રૂપ અનેક પ્રકારનાં, દિવ્ય તથા અનેક વર્ણ અને આકારનાં છે” એ મંત્ર લાળીને ખંને હાથની હથેળીઓને

તથા તેના પાછલા ભાગેના યથાક્રમ સ્પર્શ કરીને કરતલકરપૃષ્ઠાભ્યાં નમઃ એમ બોલીને તેને નમસ્કાર કરવા. એ પછી હૃદયાદિ અંગ-ન્યાસનો વિધિ આવે છે.

હૃદયાદિ અંગન્યાસનો વિધિ

^૧નૈનં છિંદંતિ શસ્ત્રાણિ નૈનં દહતિ પાવક इति हृदयाय नमः ॥

અર્થાત્ “આ જીવાત્માને શસ્ત્રો છેદી શકતાં નથી અને અગ્નિ બાળી શકતો નથી” એ મંત્ર ભણીને હૃદયાય નમઃ એમ બોલીને જમણા હાથની પાંચે આંગળીઓના છેડાએથી હૃદયને સ્પર્શ કરીને તેને (હૃદયદ્વારા આત્માને) નમસ્કાર કરવા.

^૨ન ચૈનં ક્લેદયંત્યાપો ન શોપયતિ મારુત इति शिरसे स्वाहा ॥

અર્થાત્ “એને પાણી ભીંજવી શકતું નથી અને પવન સૂકવી શકતો નથી” એ મંત્ર ભણીને શિરસે સ્વાહા (માથાને સ્વાહા) એમ બોલીને જમણા હાથની પાંચે આંગળીઓના છેડાવડે મસ્તકને સ્પર્શ કરવો.

^૩अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव चेति शिखायै वषट् ॥

અર્થાત્ “આ આત્મા છેદી શકાય નહિ એવો, બાળી શકાય નહિ એવો, ભીંજવી શકાય નહિ એવો અને સૂકવી શકાય નહિ એવો છે” એ મંત્ર ભણીને શિખાયૈ વષટ્ (શિખાને વષટ્) એમ બોલીને જમણા હાથની પાંચે આંગળીઓના છેડાવડે ચોટલીને સ્પર્શ કરવો.

^૪नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातन इति कवचाय हुम् ॥

૧,૨-જીઓ અધ્યાય ૨, શ્લોક ૨૩.૩,૪-જીઓ અધ્યાય ૨, શ્લોક ૨૪.

અર્થાત્ “આ આત્મા નિત્ય, સર્વવ્યાપક, સ્થિર, અચળ અને સનાતન છે” એ મંત્ર લાળીને તથા કવચાય હ્રુમ્ એમ બોલી બંને હથેળીઓ બંને ખભાને અડાડી અદ્વય વાળીએ તેમ કરવું. આથી કવચ પહેર્યાની ભાવના થાય છે.

^૧પश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रश इति नेत्रत्रयाय वૌષટ્ ॥

અર્થાત્ “ હે પાર્થ ! મારાં સેંકડો અને હજારો રૂપોને જો” આ મંત્ર લાળીને તથા નેત્રત્રયાય વૌષટ્ (ત્રણે નેત્રોને વૌષટ્) એમ બોલીને જમણા હાથની આંગળીઓના અગ્રભાગવડે બંને ચક્ષુઓને અને બંને ભ્રમરો વચ્ચે ગુપ્ત રહેલા ત્રીજા જ્ઞાનચક્ષુને સ્પર્શ કરવો.

^૨नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि चेति अस्त्राय फट् ॥

અર્થાત્ “ આપનાં રૂપ અનેક પ્રકારનાં, દિવ્ય તથા અનેક વર્ણનાં છે” આ મંત્ર લાળીને અસ્ત્રાય ફટ્ એમ બોલીને જમણા હાથને માથાની આસપાસ પ્રદક્ષિણાથી ઉલટી રીતે ફેરવીને તેની પહેલી બે આંગળીઓવડે ડાબી હથેળીમાં તાળી વગાડવી. હિતિ અંગન્યાસ સમાપ્ત ।

વિનિયોગ

શ્રીકૃષ્ણપ્રીત્યર્થે પાઠે વિનિયોગ इति संकल्पः ॥

અર્થાત્ દરેક પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના ઉપદેશ પ્રમાણે ચાલીને તેમની કૃપા પામવા અર્થે આ ગીતારૂપી મંત્રાવલિનો પાઠ કરવામાં (અર્થાત્ મહાર્જુન કર્તવ્ય-પ્રાપ્તવ્ય સમજવામાં) મહારો વિનિયોગ કરજુ છું (એટલે કે તનમનથી એકચિત્તે જોડાઉં છું) એવો

દેહ સંકલ્પ ન્યાસની છેવટે કરવો;* અને તે પછી ગીતામંત્રના ઋષિ અને દેવતાનું નીચે મુજબ ધ્યાન-વંદન કરવું અને તે પછી જ ગીતાનો પાઠ શરૂ કરવો.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાનું ધ્યાન-વંદન

ૐ પાર્થાય પ્રતિબોધિતાં મગવતાનારાયણેન સ્વયં ।
વ્યાસેન ગ્રથિતાં પુરાણમુનિના મધ્યે મહાભારતમ્ ॥
અદ્વૈતામૃતવર્ષિણીં મગવતીમષ્ટાદશાધ્યાયિની-
મંબ ત્વામનુસંદધામિ મગવદ્ગીતે ભવદ્વેષિણીમ્ ॥૧

ૐ ભગવાન નારાયણે પોતે અર્જુનને ઉપદેશેલી, પ્રાચીન મહા-
મુનિ શ્રી વેદવ્યાસજીએ મહાભારત મધ્યે ગુંથેલી, અદ્વૈતજ્ઞાના-
મૃતને વર્ષાવનારી, અષ્ટાદશ અધ્યાયવાળી અને આ અસત, જડ
તથા દુઃખરૂપ અસાર સંસાર ઉપરથી મોહ-મમતા ટાળનારી
એવી હે ભગવતી ભગવદ્ગીતે ! હે અંબે ! (હે માતા !) હું
આપનું ધ્યાન ધરું છું. (૧)

* ન્યાસની છેવટે આ સંકલ્પ પણ અધ્યાત્મવિદ્યાના નિયમો સમજી
લઇને ભાવભક્તિપૂર્વક કરવામાં આવે તો (જેમ પંખો હલાવવારૂપે કે
ખુલ્લી જગામાં જવારૂપે મનુષ્યયત્ન થવાથી હવાનો લાલ વિશેષરૂપે મળે
છે; તેમ) સર્વવ્યાપક પરમાત્મદેવની સર્વવ્યાપી કૃપાનો લાલ પણ જરૂર
મળી શકે. અર્થાત્ પ્રભુકૃપા પામવી કે નહિ પામવી એનું કારણ કાંઈ
પ્રભુમાં મનુષ્યોના જેવો પક્ષપાત, સ્તુતિલોભ કે સ્વચ્છંદતા હોવાનું નથી
પણ ‘મનુષ્યયત્ન’ છે. કેમકે પ્રભુ પોતે જેમ સદાય સર્વત્ર છે તેમ
પ્રભુકૃપા પણ સદા અને સર્વત્ર રહેલી છે.

મહર્ષિ વ્યાસ ભગવાનનું ધ્યાન-વંદન

નમોઽસ્તુ તે વ્યાસ વિશાલબુદ્ધે ફુલ્લારવિંદાય-
તપત્રનેત્ર । યેન ત્વયા ભારતતૈલપૂર્ણઃ પ્રજ્વા-
લિતો જ્ઞાનમયઃ પ્રદીપઃ ॥ ૨ ॥

હૈવિશાળ બુદ્ધિવાળા અને ખીલેલા કમળ જેવાં વિશાળ નેત્ર-
વાળા વ્યાસ ભગવાન ! આપને નમસ્કાર હો. મહાભારતરૂપી તેલ
પૂરીને આપેજ આ ગીતાજ્ઞાનરૂપી દીપક (અમને ધર્મકર્મનો ખરો
માર્ગ દર્શાવવા સાર) પ્રગટાવ્યો છે. (૨)

શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનું ધ્યાન-વંદન

પ્રપન્નપારિજાતાય તોત્રવેત્રૈકપાણયે ।

જ્ઞાનમુદ્રાય કૃષ્ણાય ગીતામૃતદુહે નમઃ ॥ ૩ ॥

શરણ થનાર ભક્તોને કદપવૃક્ષ પેઠે ધીરછત રૂળ આપનારા,
એક હાથમાં ચાબુક ધારણ કરનારા, જ્ઞાનમુદ્રાયુક્ત અને ગીતારૂપી
અમૃતનું દોહન કરનારા એવા હે શ્રીકૃષ્ણ ! આપને નમસ્કાર હો.

સર્વોપનિષદો ગાવો દોઘા ગોપાલનંદનઃ ।

પાર્થો વત્સઃ સુધીર્ભોક્તા દુગ્ધં ગીતામૃતં મહત્ ॥૪॥

સર્વ ઉપનિષદોરૂપી ગાયો છે; તેના દોહનારા ગોપાલનંદન
શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન છે; અર્જુનરૂપી વત્સ છે; મહાનગીતામૃતરૂપી
દૂધ છે અને બુદ્ધિશાળી પુરુષો તેના ભોક્તા (પીનારા) છે. (૪)

વસુદેવસુતં દેવં કંસચાણૂરમર્દનમ્ ।

દેવકીપરમાનંદં કૃષ્ણં વંદે જગદ્ગુરુમ્ ॥ ૫ ॥

વસુદેવના પુત્ર, દિવ્ય રૂપવાળા, કંસ અને ચાણુર દૈત્યોનો નાશ કરનારા અને દેવકીને પરમ આનંદ આપનારા હે શ્રીકૃષ્ણ ! હે જગદ્ગુરો ! હું આપને વંદન કરું છું. (૫)

भीष्मद्रोणतटा जयद्रथजला गांधारनीलोपला ।

शल्यग्राहवती कृपेण वहनी कर्णेन वेलाकुला ॥

अश्वत्थामविकर्णघोरमकरा दुर्योधनावर्तिनी ।

सोत्तीर्णा खलु पांडवै रणनदी कैवर्तकः केशवः॥६॥

ભીષ્મ અને દ્રોણરૂપી કિનારાઓવાળી, જયદ્રથરૂપી જળ-વાળી, શકુનીરૂપી નીલ પથ્થરવાળી, શલ્યરૂપી ઝૂડવાળી, કૃપા-ચાર્યરૂપી પ્રવાહવાળી, કર્ણરૂપી મોળાવાળી, અશ્વત્થામા અને વિકર્ણરૂપી લયાનક મગરમચ્છવાળી અને દુર્યોધનરૂપી ઘુમરીવાળી જે યુદ્ધરૂપી નદી, તેને આપ શ્રીકૃષ્ણરૂપી સુકાની મળ્યા તેથીજ પાંડવો તરી ગયા છે. (૬)

पाराशर्यवचः सरोजममलं गीतार्थगंधोत्कटं ।

नानाख्यानककेसरं हरिकथासंबोधनाबोधितम् ॥

लोके सज्जनषट्पदैरहरहः पेपीयमानं मुदा ।

भूयाद्भारतपंकजं कलिमलप्रध्वंसिनः श्रेयसे॥७॥

ગીતાના અર્થરૂપ ઉત્કટ સુગંધવાળું, નાના પ્રકારનાં આખ્યા-નોરૂપી કેસરવાળું, હરિકથાના ઉપદેશવડે પ્રકુલ થયેલું, જગત-

માંના સજ્જનરૂપી ભમરાઓ નિરંતર આનંદપૂર્વક જેના રસનું પાન કરે છે એવું, કલિકાળનાં પાપનો વિનાશ કરનારૂં અને પરાશરના પુત્ર શ્રીવ્યાસ મુનિના વાણીરૂપી વિશાળ સરોવરમાં ઉગેલું એવું મહાભારતરૂપી કમળ અમારૂં કલ્યાણ કરનારૂં થાઓ.(૭)

મૂકં કરોતિ વાચાલં પંગું લંઘયતે ગિરિમ્ ।

યત્કૃપા તમહં વંદે પરમાનંદમાધવમ્ ॥ ૮ ॥

જેમની કૃપા મુંગાને વાચાળ કરે છે અને પાંગળાને પર્વત ઉછાંધાવે છે; તે પરમાનંદસ્વરૂપ માધવને હું વંદન કરું છું.(૮)

**યં બ્રહ્માવરુણેન્દ્રરુદ્રમરુતઃ સ્તુન્વંતિ દિવ્યૈઃ
સ્તવૈર્વેદૈઃ સાંગપદક્રમોપનિષદૈર્ગાયંતિ યં સામગાઃ ॥**

**ધ્યાનાવસ્થિતતદ્ભૂતનમનસા પશ્યંતિ યં યોગિનો ।
યસ્યાંતં ન વિદુઃ સુરાસુરગણા દેવાય તસ્મૈ નમઃ ॥ ૯ ॥**

બ્રહ્મા, વરુણ, ઈન્દ્ર, રુદ્ર અને મરુત (વાયુ) વગેરે દેવતાઓ દિવ્ય સ્તોત્રોત્તરે જેમની સ્તુતિ કરે છે; સામવેદનું ગાન કરનારા મુનિઓ અંગ, પદ, ક્રમ અને ઉપનિષદ્સહિત વેદોત્તરે જેમની સ્તુતિ ગાય છે; તેમનામાં પરોવાયલા ચિત્તવડે ધ્યાનમાં સ્થિર થયેલા યોગીઓજ જેમનાં દર્શન કરી શકે છે; અને દેવો તેમજ અસુરો જેમના પારને જાણી શકતા નથી; એવા પરમાત્મદેવને નમસ્કાર હો. (૯)

અનુક્રમણિકા-પેટાવિષય સહિત

શ્લોક

વિષય

પહેલો અધ્યાય-અર્જુનવિષાદયોગ-૫૪ ૧થી૧૨

૧ થી ૧૧ બન્ને સેનાઓના મુખ્ય મુખ્ય શૂરવીરોની ગણતરી અને સામર્થ્યનું વર્ણન.

૧૨ થી ૧૯ બન્ને સેનાઓના સાંખ્યવાન વિષે કથન.

૨૦ થી ૨૭ અર્જુન સેનાનું અવલોકન કરે છે તે પ્રસંગ.

૨૮ થી ૪૭ મોદથી ભ્રમિત થયેલા અર્જુનનાં કાયરતા, પ્રીતિ અને શોકયુક્ત વચનો.

બીજો અધ્યાય-સાંખ્યયોગ-૫૫ ૧૩થી૩૬

૧ થી ૧૦ અર્જુનની કાયરતા સંબંધી શ્રીકૃષ્ણાર્જુનનો સંવાદ.

૧૧ થી ૩૦ સાંખ્યયોગ વિષે.

૩૧ થી ૩૮ ક્ષાત્રધર્મને અનુસરીને યુદ્ધ કરવું આવશ્યક છે, એ વિષે નિરૂપણ.

૩૯ થી ૫૩ નિષ્કામ કર્મયોગવિષે.

૫૪ થી ૭૨ સ્થિર બુદ્ધિવાળા પુરુષનાં લક્ષણ અને તેનો મહિમા.

ત્રીજો અધ્યાય-કર્મયોગ-૫૬ ૩૭થી૪૯

૧ થી ૮ જ્ઞાનયોગ અને નિષ્કામ કર્મયોગને અનુસરીને અના સક્તપણે નિયત કર્મ કરવાની શ્રેષ્ઠતાનું નિરૂપણ.

૯ થી ૧૬ યજ્ઞાદિ કર્મ કરવાની આવશ્યકતાનું નિરૂપણ.

૧૭ થી ૨૪ જ્ઞાનવાન અને સ્વયં ભગવાનને પણ લોકસંગ્રહ માટે કર્મ કરવાની આવશ્યકતા.

૨૫ થી ૩૫ અજ્ઞાની અને જ્ઞાનીનાં લક્ષણ, તેમજ રાગદ્વેષરહિત થઇને કર્મ કરવાને પ્રેરણા.

૩૬ થી ૪૩ કામના નિરોધ વિષે.

ચોથો અધ્યાય-કર્મબ્રહ્માર્પણયોગ-૫૫૪ ૫૮ થી ૬૧

- ૧ થી ૧૮ સગુણ ભગવાનનો પ્રભાવ અને નિષ્કામ કર્મયોગ વિષે.
 ૧૯ થી ૨૩ યોગી મહાત્માઓનાં આચરણ અને તેમનો મહિમા.
 ૨૪ થી ૩૨ ક્ષણસહિત જુદા જુદા યજ્ઞો વિષે કથન.
 ૩૩ થી ૪૨ જ્ઞાનનો મહિમા.

પાંચમો અધ્યાય-કર્મસંન્યાસયોગ-૫૫૪ ૬૨ થી ૭૦

- ૧ થી, ૬ સાંખ્યયોગ અને નિષ્કામ કર્મયોગનો નિર્ણય.
 ૭ થી ૧૨ સાંખ્યયોગી અને નિષ્કામ કર્મયોગીઓનાં લક્ષણ અને તેમનો મહિમા.
 ૧૩ થી ૨૬ જ્ઞાનયોગ વિષે.
 ૨૭ થી ૨૯ ભક્તિનાદત ધ્યાનયોગનું વર્ણન.

છઠ્ઠો અધ્યાય-આત્મસંયમયોગ-૫૫૪ ૭૧ થી ૮૫

- ૧ થી ૪ નિષ્કામ કર્મયોગ વિષે અને યોગાઈઠ પુરુષનાં લક્ષણ.
 ૫ થી ૧૦ આત્મોદ્ધ-માટે પ્રેરણા અને ભગવત્પ્રાપ્તિવાળા પુરુષનાં લક્ષણ.
 ૧૧ થી ૩૨ સંવિસ્તર ધ્યાનયોગ વિષે.
 ૩૩ થી ૩૬ મનોનિગ્રહ વિષે.
 ૩૭ થી ૪૭ યોગબ્રહ્મ પુરુષની ગતિવિષે અને ધ્યાનયોગી પુરુષનો મહિમા.

સાતમો અધ્યાય-જ્ઞાનવિજ્ઞાનયોગ-૫૫૪ ૮૬ થી ૯૫

- ૧ થી ૭ વિજ્ઞાનસહિત જ્ઞાન વિષે.
 ૮ થી ૧૨ સમસ્ત પદાર્થના કારણરૂપે ભગવાનની વ્યાપકતાનું કથન.
 ૧૩ થી ૧૯ આસુરી સ્વભાવવાળાઓની નિંદા અને ભગવદ્-ભક્તોની પ્રશંસા.
 ૨૦ થી ૨૩ બીજા દેવોની ઉપાસના વિષે.
 ૨૪ થી ૩૦ ભગવાનના પ્રભાવ અને સ્વરૂપને નહિ જાણનારાઓની નિંદા અને જાણનારાઓનો મહિમા.

આઠમો અધ્યાય-અક્ષરબ્રહ્મયોગ-પૃષ્ઠ ૯૬ થી ૧૦૪

૧ થી ૭ બ્રહ્મ, અધ્યાત્મ અને કર્મ વગેરે વિષે અર્જુનના સાત પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તર.

૮ થી ૨૨ ભક્તિયોગ વિષે.

૨૩ થી ૨૮ શુક્લ અને કૃષ્ણ માર્ગ વિષે.

નવમો અધ્યાય-રાજવિદ્યા-રાજગુહ્યયોગ-પૃષ્ઠ ૧૦૫ થી ૧૧૫

૧ થી ૬ પ્રભાવસહિત જ્ઞાન વિષે.

૭ થી ૧૦ જગતની ઉત્પત્તિ વિષે.

૧૧ થી ૧૫ ભગવાનનો તિરસ્કાર કરનારા આસુરી પ્રકૃતિવાળાઓની નિંદા અને દૈવી પ્રકૃતિવાળાઓના ભગવદ્ભજનના પ્રકાર.

૧૬ થી ૧૯ સર્વાત્મરૂપે પ્રભાવસહિત ભગવાનના સ્વરૂપનું વર્ણન.

૨૦ થી ૨૫ સકામ અને નિષ્કામ ઉપાસનાનું ફળ.

૨૬ થી ૩૪ નિષ્કામ ભગવદ્ભક્તિનો મહિમા.

દશમો અધ્યાય-વિભૂતિયોગ-પૃષ્ઠ ૧૧૬ થી ૧૨૭

૧ થી ૭ ભગવાનની વિભૂતિ અને યોગશક્તિનું કથન તથા તેને જાણવાનું ફળ.

૮ થી ૧૧ ફળ અને પ્રભાવસહિત ભક્તિયોગ વિષે કથન.

૧૨ થી ૧૮ અર્જુને કરેલી ભગવાનની સ્તુતિ અને વિભૂતિ તથા યોગશક્તિના કથન માટે પ્રાર્થના.

૧૯ થી ૪૨ ભગવાનનું પોતાની વિભૂતિ અને યોગશક્તિ વિષે કથન.

અગીઆરમો અધ્યાય-વિશ્વરૂપદર્શનયોગ-પૃષ્ઠ ૧૨૮ થી ૧૪૭

૧ થી ૪ વિશ્વરૂપ દેખાડવા માટે અર્જુનની પ્રાર્થના.

૫ થી ૮ ભગવાને કરેલું પોતાના વિશ્વરૂપનું વર્ણન.

૯ થી ૧૪ સંજયે ધૃતરાષ્ટ્ર આગળ કરેલું વિશ્વરૂપનું વર્ણન.

૧૫ થી ૩૧ અર્જુનને ભગવાનના વિશ્વરૂપનું દર્શન થયું અને ભગવાનની સ્તુતિ.

- ૩૨ થી ૩૪ ભગવાનનું પોતાના પ્રભાવનું વર્ણન અને અર્જુનને
યુદ્ધ કરવા પ્રોત્સાહન આપવું.
૩૫ થી ૪૬ ભયભીત થયેલા અર્જુનની ભગવાનની સ્તુતિ અને
ચતુર્ભુજરૂપે દર્શન આપવાની પ્રાર્થના.
૪૭ થી ૫૦ ભગવાનનું પોતાના વિશ્વરૂપદર્શનનું મહત્વકથન અને
ચતુર્ભુજ તથા સૌમ્યરૂપે દર્શન.
૫૧ થી ૫૫ અનન્ય ભક્તિવિના ચતુર્ભુજરૂપે દર્શન થવાની દુર્લ-
ભતા અને ફળસહિત અનન્ય ભક્તિનું વર્ણન.

બારમો અધ્યાય-ભક્તિયોગ-પૃષ્ઠ ૧૪૮થી૧૫૩

- ૧ થી ૧૨ સાકાર અને નિરાકાર ઉપાસકોની ઉત્તમતાનો નિર્ણય
અને ભગવત્પ્રાપ્તિનો ઉપાય.
૧૩ થી ૨૦ ભગવત્પ્રાપ્તિ પામેલા પુરુષોનાં લક્ષણ.

તેરમો અધ્યાય-ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞવિભાગયોગ-પૃષ્ઠ ૧૫૪થી૧૬૪

- ૧ થી ૧૮ જ્ઞાનસહિત ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞ વિષે.
૧૯ થી ૩૪ જ્ઞાનસહિત પ્રકૃતિ-પુરુષ વિષે.

ચૌદમો અધ્યાય-ગુણત્રયવિભાગયોગ-પૃષ્ઠ ૧૬૫થી૧૭૨

- ૧ થી ૪ જ્ઞાનનો મહિમા અને પ્રકૃતિ-પુરુષથી જગતની ઉત્પત્તિ.
૫ થી ૧૮ સત્, રજ અને તમસ, એ ત્રણે ગુણોવિષે.
૧૯ થી ૨૭ ભગવત્પ્રાપ્તિના ઉપાય અને ગુણાતીત પુરુષનાં લક્ષણ.

પંદરમો અધ્યાય-પુરુષોત્તમયોગ-પૃષ્ઠ ૧૭૩થી૧૭૯

- ૧ થી ૬ સંસારવૃક્ષનું કથન અને ભગવદ્પ્રાપ્તિનો ઉપાય.
૭ થી ૧૧ જીવાત્મા વિષે.
૧૨ થી ૧૫ પ્રભાવસહિત પરમેશ્વરના સ્વરૂપ વિષે.
૧૬ થી ૨૦ ક્ષર અને અક્ષર તથા પુરુષોત્તમ વિષે.

સોળમો અધ્યાય-દૈવાસુરસંપદ્ધિભાગયોગ-પૃષ્ઠ ૧૮૦થી૧૮૬

- ૧ થી ૫ દૈવી અને આસુરી સંપત્તિનું ફળસહિત કથન.

- ૬ થી ૨૦ આસુરી સંપત્તિવાળાઓનાં લક્ષણ અને તેમની અધો-
ગતિવિષે કથન.
- ૨૧ થી ૨૪ શાસ્ત્રવિરુદ્ધ આચરણનો ત્યાગ અને શાસ્ત્રાનુકૂલ આચ-
રણ માટે પ્રેરણા.
- સત્તરમો અધ્યાય—શ્રદ્ધાત્રય વિભાગયોગ—**૫૭૬ ૧૮૭થી૧૯૪
- ૧ થી ૬ શ્રદ્ધા અને શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ ધોર તપ કરનારાઓ વિષે.
- ૭ થી ૨૨ આહાર, યજ્ઞ, તપ અને દાનના જૂઠા જૂઠા ભેદ.
- ૨૩ થી ૨૮ ઐ તત્ સત્ના પ્રયોગની વ્યાખ્યા.
- અઠારમો અધ્યાય—બ્રહ્મસંન્યાસયોગ—**૫૭૬ ૧૯૫થી૨૧૭
- ૧ થી ૧૨ ત્યાગ વિષે.
- ૧૩ થી ૧૮ કર્મો કરવા વિષે સાંખ્યસિદ્ધાંતનું કથન.
- ૧૯ થી ૪૦ ત્રણ ગુણો પ્રમાણે જ્ઞાન, કર્મ, કર્તા, બુદ્ધિ, ધૃતિ
અને સુખના જૂઠા જૂઠા ભેદ.
- ૪૧ થી ૪૧ ફળસહિત વર્ણુ-વર્મ વિષે
- ૪૨ થી ૫૫ જ્ઞાનાંતર વિષે.
- ૫૬ થી ૬૬ ભક્તિસહિત નિષ્કામ કર્મયોગ વિષે.
- ૬૭ થી ૭૮ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનું માહાત્મ્ય.

શુદ્ધિપત્ર

૫૪	પાંક્ત	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૭	૨	નિર્દક્ષ	નિર્દક્ષ
૪૫	૧૧	નાહ.	નાહિ.
૬૭	૧૪	જીતો	જીતી
૮૫	૫	પાપોથી શુ	પાપોથી શુદ્ધ
૧૦૪	૯	પ્રદિષ્ટમ	પ્રદિષ્ટમ ॥
૧૬૨	૯	પશ્યાત	પશ્યતિ

અધ્યાય ૧ લો-અર્જુનવિષાદયોગ

ધૃતરાષ્ટ્ર ઉવાચ । ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે:-

ધર્મક્ષેત્રે કુરુક્ષેત્રે સમવેતા યુયુત્સવઃ ।

મામકાઃ પાંડવાશ્ચૈવ કિમકુર્વત સંજય ॥ ૧ ॥

હે સંજય ! ધર્મભૂમિ કુરુક્ષેત્રમાં ભેગા થયેલા યુદ્ધ-
ની ઇચ્છાવાળા મારા અને પાંડુના પુત્રોએ શું કર્યું ? ૧

સંજય ઉવાચ । સંજય કહે છે:-

દૃષ્ટ્વા તુ પાંડવાનીકં વ્યૂઠં દુર્યોધનસ્તદા ।

આચાર્યમુપસંગમ્ય રાજા વચનમબ્રવીત્ ॥ ૨ ॥

ત્યારે વ્યૂઠમાં ગોઠવાયેલી પાંડવોની સેના જોઈને
રાજા દુર્યોધને દ્રોણાચાર્ય પાસે જઈ આ વચન કહ્યું. ૨

પર્યૈતાં પાંડુપુત્રાણામાચાર્ય મહર્તીં ચમૂમ્ ।

વ્યૂઠાં દ્રુપદપુત્રેણ તવ શિષ્યેણ ધીમતા ॥ ૩ ॥

હે આચાર્ય! આપના બુદ્ધિમાન શિષ્ય દ્રુપદ-
પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ને વ્યૂહરચનામાં ગોઠવેલી પાંડવોની
આ મોટી સેના જુઓ. ૩

અત્ર શૂરા મહેષ્વાસા भीमार्जुनसमा युधि ।

युयुधानो विराटश्च द्रुपदश्च महारथः ॥ ૪ ॥

धृष्टकेतुश्चेकितानः काशिराजश्च वीर्यवान् ।

पुरुजित्कुंतिभोजश्च शैब्यश्च नरपुंगवः ॥ ૫ ॥

युधामन्युश्च विक्रान्त उत्तमौजाश्च वीर्यवान् ।

सौभद्रो द्रौपदेयाश्च सर्व एव महारथाः ॥ ૬ ॥

એ સેનામાં મોટા ધનુર્ધારી અને યુદ્ધમાં ભીમ
તથા અર્જુન જેવા અનેક શૂરવીરો છે. જેમકે યુયુધાન
(સાત્યકી) અને વિરાટ, મહારથી દ્રુપદ, ધૃષ્ટકેતુ અને
ચેકિતાન, બળવાન કાશીરાજ, પુરુજિત્ અને કુંતી-
ભોજ, નરશ્રેષ્ઠ શૈબ્ય, પરાક્રમી યુધામન્યુ, બળવાન
ઉત્તમૌજા, સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ તથા દ્રૌપદીના
પાંચે પુત્ર-આ બધાજ મહારથી છે. ૪-૬

अस्माकं तु विशिष्टा ये तान्निबोध द्विजोत्तम ।

નાયકા મમ સૈન્યસ્ય સંજ્ઞાર્થં તાન્બ્રવીમિ તે ॥૭॥

હે દ્વિજોત્તમ ! હવે અમારા પક્ષમાંના પણ જેઓ શ્રેષ્ઠ છે અને भारી સેનાના નાયકો છે; તે આપની બાજુ માટે કહું છું તે સાંભળો. ૭

भवान्भीष्मश्च कर्णश्च कृपश्च समितिंजयः ।

अश्वत्थामा विकर्णश्च सौमदत्तिस्तथैव च ॥ ८ ॥

अन्ये च बहवः शूरा मदर्थे त्यक्तजीविताः ।

नानाशस्त्रप्रहरणाः सर्वे युद्धविशारदाः ॥ ९ ॥

આપ અને ભીષ્મપિતામહ;કર્ણ અને સમરવિજયી કૃપાચાર્ય; તથા અશ્વત્થામા, વિકર્ણ, સૌમદત્તનો પુત્ર ભૂરિશ્રવા અને બીજા પણ મારે માટે જીવ આપનારા તથા નાના પ્રકારનાં શસ્ત્ર ચલાવનારા યુધ્ધજ્ઞ શૂરવીરો છે અને તેઓ બધા યુધ્ધકળામાં ચતુર છે. ૮, ૯

अपर्याप्तं तदस्माकं बलं भीष्माभिरक्षितम् ।

पर्याप्तं त्विदमेतेषां बलं भीमाभिरक्षितम् ॥ १० ॥

ભીષ્મપિતામહદ્વારા રક્ષાયલી અમારી સેના અગણિત છે; અને ભીમથી રક્ષાયલી આ તેમની સેના તો આપણા કરતાં ઓછી છે. ૧૦

अयनेषु च सर्वेषु यथाभागमवस्थिताः ।

ભીષ્મમેવાભિરક્ષંતુ ભવંતઃ સવ એવ હિ ॥૧૧॥

માટે હવે બધા મોચાઓ ઉપર પોતપોતાના વિભાગમાં સ્થિત રહેતાથકા આપ સર્વ ભીષ્મપિતા-મહનીજ સર્વ બાળુથી રક્ષા કરો. ૧૧

તસ્ય સંજનયન્હર્ષ કુરુવૃદ્ધઃ પિતામહઃ ।

સિંહનાદં વિનદ્યોચ્ચૈઃ શંખં દધ્મૌ પ્રતાપવાન્ ॥૧૨॥

પછી કૌરવોમાં વૃદ્ધ અને મહાપ્રતાપી ભીષ્મપિતામહે દુર્યોધનને હર્ષ ઉપભવવા માટે સિંહનાદની પેઠે ગર્જના કરીને મોટેથી શંખ વગાડ્યો. ૧૨

તતઃ શંખાશ્ચ ભેર્યશ્ચ પણવાનકગોમુખાઃ ।

સહસૈવાભ્યહન્યંત સ શબ્દસ્તુમુલોઽમવત્ ॥૧૩॥

ત્યારે અન્ય યોદ્ધાઓ તરફથી પણ એકસાથે શંખ, નગારાં, મૃદંગ, ઢોલ અને રણશિંગાં વાગવા માંડ્યાં અને તેનો એકત્ર નાદ ધણે ભયંકર થયો. ૧૩

તતઃ શ્વેતૈર્હયૈર્યુક્તે મહતિ સ્યંદને સ્થિતૌ ।

માધવઃ પાંડવશ્ચૈવ દિવ્યૌ શંખૌ પ્રદધ્મતુઃ ॥૧૪॥

તે પછી ધોળા ધોડાવાળા મહાન રથમાં બેઠેલા માધવ અને અર્જુને પણ દિવ્ય શંખો વગાડ્યા. ૧૪

પાંચજન્યં દ્વર્ષીકેશો દેવદત્તં ધનંજયઃ ।

પૌંડ્રં દધ્મૌ મહાશંખં ભીમકર્મા વૃકોદરઃ ॥૧૫॥

શ્રીકૃષ્ણે પાંચજન્ય, અર્જુને દેવદત્ત અને ભીમ-
કર્મા ભીમે મોટો પૌંડ્ર શંખ વગાડ્યો. ૧૫

અનંતવિજયં રાજા કુંતીપુત્રો યુધિષ્ઠિરઃ ।

નકુલઃ સહદેવશ્ચ સુઘોષમણિપુષ્પકૌ ॥ ૧૬ ॥

કુંતીપુત્ર રાજા યુધિષ્ઠિરે અનંતવિજય, નકુલે
સુઘોષ અને સહદેવે મણિપુષ્પક નામે શંખ વગાડ્યા.

કાશ્યશ્ચ પરમેષ્વાસઃ શિશ્વંડી ચ મહારથઃ ।

ધૃષ્ટદ્યુમ્નો વિરાટશ્ચ સાત્યકિશ્ચાપરાજિતઃ ॥૧૭॥

દ્રુપદો દ્રૌપદેયાશ્ચ સર્વશઃ પૃથિવીપતે ।

સૌભદ્રશ્ચ મહાબાહુઃ શંસ્વાન્દધ્મુઃ પૃથક્ પૃથક્ ૧૮

હે પૃથ્વીપતિ ! મહાધનુર્ધારી કાશીરાજ, મહારથી
શિખંડી, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, વિરાટ, અજિત સાત્યકી, દ્રુપદ,
દ્રૌપદીના પુત્રો અને મહાબાહુ અભિમન્યુ, એ સૌએ
જૂદા જૂદા શંખ વગાડ્યા. ૧૭, ૧૮

સ ઘોષો ધાર્તરાષ્ટ્રાણાં હૃદયાનિ વ્યદારયત્ ।

નભશ્ચ પૃથિવીં ચૈવ તુમુલો વ્યનુનાદયન્ ॥૧૯॥

આકાશ અને પૃથ્વીને ગળવી મૂકતા એ પ્રચંડ
શંખનાટોએ દૌરતોનાં દેહો ગીરી નાગચાં ૧૯

અથ વ્યવસ્થિતાન્દૃષ્ટ્વા ધાર્તરાષ્ટ્રાન્કપિધ્વજઃ ।
 પ્રવૃત્તે શસ્ત્રસંપાતે ધનુરુદ્યમ્ય પાંડવઃ ॥ ૨૦ ॥
 હૃષીકેશં તદા વાક્યમિદમાહ મહીપતે ।

હે રાજન્ ! હવે વ્યવસ્થાથી ઉભેલા કૌરવોને
 જોઈ કપિધ્વજ અર્જુન શસ્ત્ર ચલાવવા માટે ધનુષ્ય
 ઉઠાવીને હૃષીકેશ શ્રીકૃષ્ણપ્રત્યે આવું વચન બોલ્યો:-

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન બોલ્યો:-

સેનયોરુભયોર્મધ્યે રથં સ્થાપય મેઽચ્યુત ॥ ૨૧ ॥
 યાવદેતાન્નિરીક્ષ્યેઽહં યોદ્ધુકામાનવસ્થિતાન્ ।
 કૈર્મયા સહ યોદ્ધવ્યમસ્મિન્ રણસમુદ્યમે ॥ ૨૨ ॥
 યોત્સ્યમાનાનવેક્ષેઽહં ય એતેઽત્ર સમાગતાઃ ।
 ધાર્તરાષ્ટ્રસ્ય દુર્બુદ્ધેર્યુદ્ધે પ્રિયચિકીર્ષવઃ ॥ ૨૩ ॥

હે અચ્યુત ! અહીં યુદ્ધની ઇચ્છાથી આવી ઉભે-
 લા જોઓની સાથે રણસંગ્રામમાં મારે લડવાનું છે;
 તેમને હું રૂંડે પ્રકારે જોઈ લઉં ત્યાંસુધી મારો રથ
 બન્ને સેનાઓની મધ્યમાં લઈ જઈ ઉભો રાખો.
 યુદ્ધમાં દુર્બુદ્ધિ કૌરવોનું પ્રિય ઇચ્છનારા આ સર્વ જે
 અહીં આવેલા છે, તેમને હું કાળજીથી જોઈશ. ૨૧-૨૩

સંજય ઉવાચ । સંજય કહે છે:—

एवमुक्तो हृषीकेशो गुडाकेशेन भारत ।

सेनयोरुभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमम् ॥२४॥

भीष्मद्रोणप्रमुखतः सर्वेषां च महीक्षिताम् ।

उवांच पार्थ पश्यैतान्समवेतान्કુરૂનिति ॥२५॥

હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! આ પ્રમાણે અર્જુને કહેતાં શ્રીકૃષ્ણે તે ઉત્તમ રથને બંને સેનાઓ વચ્ચે ભીષ્મ, દ્રોણ તથા સર્વ રાજાઓની સામે ઉભો રાખી કહ્યું:— “હે પાર્થ ! આ ભેગા થયેલા કૌરવોને જો.” ૨૪, ૨૫

तत्रापश्यतिस्थितान्पार्थः पितृनथ पितामहान् ।

आचार्यान्मातुलान्भ्रातृन्पुत्रान्પૌત્રાન્સર્વાંસ્તથા ॥

श्वसुरान्सुहृदश्चैव सेनयोरुभयोरपि ।

तान्समीक्ष्य स कौंतेयः सर्वान्बंधूनवस्थितान् ॥

कृपया परयाविष्टो विषीदन्निदमब्रवीत् ।

પછી ત્યાં અર્જુને બંને સેનાઓમાં ઉભેલા કાકા-ઓ, પિતામહો, આચાર્યો, મામાઓ, ભાઈઓ, પુત્રો, પૌત્રો, ભિત્રો, સસરાઓ તથા સુહૃદોને જોયા. એ સર્વ બાંધવાદિને જોઈને અર્જુન કરુણાના અત્યંત આવેશ-માં આવી ખેદ પામતો થકો આવું બોલ્યો. ૨૬, ૨૭

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન કહે છે:—

દૃષ્ટ્વેમં સ્વજનં કૃષ્ણ યુયુત્સું સમુપસ્થિતમ્ ॥૨૮॥

સીદંતિ મમ ગાત્રાણિ મુખં ચ પરિશુષ્યતિ ।

વેપથુશ્ચ શરીરે મે રોમહર્ષશ્ચ જાયતે ॥૨૯॥

ગાંડીવં સંસતે હસ્તાત્ત્વકચૈવ પરિદહ્યતે ।

ન ચ શક્રોમ્યવસ્થાતું ભ્રમતીવ ચ મે મનઃ ॥૩૦॥

હે કૃષ્ણ ! યુદ્ધની ઇચ્છાથી ઉભેલા આ સગાઓ-
ને જોઈને મારાં ગાત્ર શિથિલ થાય છે; મુખ સૂકાઈ
જાય છે; શરીરમાં કંપ તથા રોમાંચ થાય છે;
હાથમાંથી ગાંડીવ ધનુષ્ય સરી પડે છે; ચામડીમાં
દાહ થાય છે; મારું મન જાણે ભમે છે અને ઉભો
રહેવાને પણ હું સમર્થ નથી. ૨૮-૩૦

નિમિત્તાનિ ચ પશ્યામિ વિપરીતાનિ કેશવ ।

ન ચ શ્રેયોઽનુપશ્યામિ હત્વા સ્વજનમાહવે ॥૩૧॥

વળી હે કેશવ ! ચિહ્નો પણ વિપરીત જોઈ છું
અને યુદ્ધમાં સ્વજનોને મારવામાં કલ્યાણ જોતો નથી.

ન કાંક્ષે વિજયં કૃષ્ણ ન ચ રાજ્યં સુખાનિ ચ ।

કિં નો રાજ્યેન ગોવિંદ કિં ભોગૈર્જીવિતેનવા ૩૨

હે શ્રીકૃષ્ણ ! તેઓને હણીને હું વિજય, રાજ્ય

ને સુખો મેળવવા ઇચ્છતો નથી. હે ગોવિંદ! એવા રાજ્યથી, ભોગોથી ને જીવતરથી અમને શો લાભ !

येषामर्थे कांक्षितं नो राज्यं भोगाः सुखानि च ।

त इमेऽवस्थिता युद्धे प्राणांस्त्यक्त्वा धनानि च ॥

કેમકે અમે જેઓને માટે રાજ્ય, ભોગો અને સુખો ઇચ્છીએ છીએ, તેઓ તો બધા પોતાના પ્રાણ અને ધનની આશા ત્યજીને યુદ્ધમાં ઉભેલા છે. ૩૩

आचार्याः पितरः पुत्रास्तथैव च पितामहाः ।

मातुलाः श्वशुराः पौत्राः श्यालाः संबन्धिनस्तथा ॥

एतान्न हंतुमिच्छामि घ्नतोऽपि मधुसूदन ।

अपि त्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः किं नु महीकृते ॥૩૫

આ ગુરુજનો, કાકાઓ, પુત્રો, દાદા, મામા, સસરા, પૌત્રો, સાળા અને બીજા સંબંધીઓ મને હણતા હોય અથવા તો ત્રણે લોકનું રાજ્ય મળતું હોય તોપણ હે મધુસૂદન ! હું એમને હણવા ઇચ્છતો નથી; તો પૃથ્વી માટે તો કેમજ હણું ? ૩૪, ૩૫

निहत्य धार्तराष्ट्रान्नः का प्रीतिः स्याज्जनार्दन ।

पापमेवाश्रयेदस्मान्हत्वैतानाततायिनः ॥૩૬॥

વળી હે જનાર્દન ! ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને હણવામાં

અમને પ્રીતિજ કેવી થાય ? કેમકે એ આતતાથીઓને
પણ હણવાથી અમને તો પાપજ લાગે. ૩૬

તસ્માન્નાર્હા વયં હંતું ધાર્તરાષ્ટ્રાન્સ્વબાંધવાન્ ।

સ્વજનં હિ કથં હત્વા સુખિનઃ સ્યામ માધવ ॥૩૭॥

તે માટે અમારે અમારા બંધુઓ-ધૃતરાષ્ટ્રના
પુત્રોને હણવા યોગ્ય નથી. હે માધવ ! એ સ્વજનોને
હણીને અમે સુખી પણ ક્યાંથી થવાના ! ૩૭

યદ્યપ્યેતે ન પશ્યંતિ લોભોપહતચેતસઃ ।

કુલક્ષયકૃતં દોષં મિત્રદ્રોહે ચ પાતકમ્ ॥ ૩૮ ॥

કથં ન જ્ઞેયમસ્માભિઃ પાપાદસ્માન્નિવર્તિતુમ્ ।

કુલક્ષયકૃતં દોષં પ્રપશ્યદ્વિર્જનાર્દન ॥ ૩૯ ॥

યદ્યપિ લોભથી બુદ્ધિભ્રષ્ટ થયેલા એઓ, કુળ-
ક્ષયથી થતો દોષ અને મિત્રદ્રોહનું પાપ જોઈ શકતા
નથી; પરંતુ હે જનાર્દન ! કુળનાશથી થતા દોષને
જોનારા અમોએ આ પાપથી કેમ હઠી જવું નહિ ?

કુલક્ષયે પ્રણશ્યંતિ કુલધર્માઃ સનાતનાઃ ।

ધર્મે નષ્ટે કુલં કૃત્સ્વમધર્મોઽભિભવત્યુત ॥ ૪૦ ॥

અધર્માભિભવાત્કૃષ્ણ પ્રદુષ્યંતિ કુલસ્ત્રિયઃ ।

સ્ત્રીષુ દુષ્ટાસુ વાર્ષ્ણેય જાયતે વર્ણસંકરઃ ॥ ૪૧ ॥

કુળનો ક્ષય થવાથી સનાતન કુળધર્મો નાશ પામે છે; ધર્મ નષ્ટ થતાં આખા કુળમાં પાપ વધી જાય છે; પાપ વધવાથી કુળની સ્ત્રીઓ દૂષિત થાય છે; અને હે વાણેય! દુષ્ટ સ્ત્રીઓથી વર્ણસંકરો જન્મે છે.

संकरो नरकायैव कुलघ्नानां कुलस्य च ।

पतन्ति पितरो ह्येषां लुप्तपिंडोदकक्रियाः ॥ ૪૨ ॥

પછી એ વર્ણસંકર પ્રજા કુળને અને કુળધાતીઓને નરકમાં જ નાખે છે. કેમકે એમના પિતૃઓ પણ પિંડ અને તર્પણક્રિયા બંધ થવાથી પતન પામે છે. ૪૨

दोषैरेतैः कुलघ्नानां वर्णसंकरकारकैः ।

उत्साद्यन्ते जातिधर्माः कुलधर्माश्च शाश्वताः ॥ ૪૩ ॥

કુળધાતકોના આવા વર્ણસંકરકારક દોષોથી સનાતન કુળધર્મો અને જાતિધર્મો સુદ્ધાં નાશ પામે છે

उत्सन्नकुलधर्माणां मनुष्याणां जनार्दन ।

नरके नियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रुम ॥ ૪૪ ॥

અને હે જનાર્દન! જેમના કુળધર્મ નાશ પામ્ય હોય, એવા માણસોનો નક્કી નરકમાં જ વાસ થાય છે, એમ અમે સાંભળ્યું છે. ૪૪

अहो बत महात्पापं कर्तुं व्यवसिता वयम् ।

યદ્રાજ્યસુખલોભેન હંતું સ્વજનમુદ્યતાઃ ॥૪૫॥

છતાં પણ અહો! શોકની વાત છે કે, અમે આવું મહાધોર પાપ કરવા તૈયાર થયા છીએ! અને તે પણ રાજ્યસુખના લોભમાટેજ અમારા સ્વ-જનોને હણવા નીકળ્યા છીએ! ૪૫

યદિ મામપ્રતીકારમશસ્ત્રં શસ્ત્રપાણયઃ ।

ધાર્તરાષ્ટ્રા રણે હન્યુસ્તન્મે ક્ષેમતરં ભવેત્ ॥૪૬॥

એ કરતાં તો જે મને સામે ન થનારને તથા શસ્ત્રરહિતને શસ્ત્રધારી કૈરવો રણમાં હણી નાખે, તો તે પણ મારે માટે વધારે હિતકારક થાય. ૪૬

સંજય ઉવાચ । સંજય કહે છે:—

एवमुक्तवार्जुनः संख्ये रथोपस्थ उपाविशत् ।

विसृज्य सशरं चापं शोकसंविग्गमानसः ॥૪૭॥

એવું કહીને શોકથી વ્યાકુળ મનવાળો અર્જુન રણમાં ધનુષ્યબાણ ત્યજી દઈને રથપર બેસી ગયો. ૪૭

हरिः ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु

ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे

अर्जुनविषादयोगो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ ૧॥

અધ્યાય ૨ જો-સાંખ્યયોગ

સંજય ઉવાચ । સંજય કહે છે:—

તં તથા કૃપયાવિષ્ટમશ્રુપૂર્ણાકુલેક્ષણમ્ ।

વિષીદંતમિદં વાક્યમુવાચ મધુસૂદનઃ ॥ ૧ ॥

એ પ્રમાણે કૃપાના આવેશવાળા, આંસુભર્યાં વ્યાકુળ નેત્રવાળા અને ખેદ પામેલા તે અર્જુનપ્રત્યે મધુસૂદન શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને આવું વચન કહ્યું: ૧

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રી ભગવાન કહે છે:—

કુતસ્ત્વા કરમલમિદં વિષમે સમુપસ્થિતમ્ ।

અનાર્યજુષ્ટમસ્વર્ગ્યમકીર્તિકરમર્જુન ॥ ૨ ॥

આવા વિપરીત સ્થળમાં હે અર્જુન! આ અનાર્યાએ સેવેલો, સ્વર્ગને નહિ આપનારો અને અપકીર્તિકારક મોહ તને ક્યાંથી થઈ આવ્યો? ૨

ક્લૈબ્યં માસ્મ ગમઃ પાર્થ નૈતત્ત્વયુપપદ્યતે ।

ક્ષુદ્રં હૃદયદૌર્બલ્યં ત્યક્ત્વોત્તિષ્ઠ પરંતપ ॥ ૩ ॥

હે પાર્થ ! આમ કાયર થા નહિ, તારા જેવાને
એ છાજતું નથી; માટે હે પરંતપ ! હૃદયની એ
તુચ્છ દુર્બળતા ત્યજ દઈ ખડો થઈ જા. ૩

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન કહે છે:—

કથં ભીષ્મમહં સંખ્યે દ્રોણં ચ મધુસૂદન ।

इषुभिः प्रतियोत्स्यामि पूजार्हावरिसूदन ॥ ૪ ॥

હે મધુસૂદન ! હે અરિસૂદન ! યુદ્ધમાં પૂજનીય
ભીષ્મ અને દ્રોણસામે હું બાણોથી કેમજ લડું ? ૪

गुरुनहत्वा हि महानुभावान् श्रेयो भोक्तुं
भैक्ष्यमपीह लोके । हत्वार्थकामांस्तु गुरुनिहैव
भुंजीय भोगान्नुधिरप्रदिग्धान् ॥ ૫ ॥

એવા મહાનુભાવ ગુરુજનોને હણવા કરતાં તે
આ લોકમાં ભિક્ષાનું અન્ન ખાવું શ્રેયસ્કર છે. કેમકે
પદાર્થની કામનાવાળા ગુરુજનોને હણીને પણ આ
લોકમાં હું લોહીથીજ ખરડાયલા ભોગો ભોગવીશ. ૫

न चैतद्विद्मः कतरन्नो गरीयो यद्वा जयेम
यदि वा नो जयेयुः । यानेव हत्वा न जिजीवि-
षामस्तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्तराष्ट्राः ॥ ૬ ॥

વળી અમારે માટે એમાંનું કયું વધારે સાફ છે

અને અમે જીતીશું કે તેઓ અમને જીતશે, એ પણ અમે નથી જાણતા; તથા જેઓને હજીને અમે જીવવા નથી ઇચ્છતા તે કૈરવો તો સામેજ ઉભેલા છે! ૬

કાર્પણ્યદોષોપહતસ્વભાવઃ પૃચ્છામિ ત્વાં
ધર્મસંમૂઢચેતાઃ । યચ્છ્રેયઃ સ્યાન્નિશ્ચિતં બ્રૂહિ તન્મે
શિષ્યસ્તેઽહં શાધિ માં ત્વાં પ્રપન્નમ્ ॥ ૭ ॥

કૃપણતાના દોષથી ભારે સ્વભાવ દબાઈ ગયો છે; અને સ્વધર્મનો નિર્ણય કરવામાં ચિત્ત મૂઢ બની ગયું છે તેથી આપને પૂછું છું. ભારે માટે જે નક્કી કલ્યાણકારક હોય તે મને કહો. હું આપનો શિષ્ય છું; મને આપને શરણ આવેલાને ઉપદેશ આપો. ૭

ન હિ પ્રપશ્યામિ મમાપનુદ્યાદ્ યચ્છોકમુ-
ચ્છોષણમિન્દ્રિયાણામ્ । અવાપ્ય ભૂમાવસપત્ન-
મૃદ્ધં રાજ્યં સુરાણામપિ ચાધિપત્યમ્ ॥ ૮ ॥

કેમકે આ પૃથ્વીમાં શત્રુવિનાશ અને સર્વ સ-
મૃદ્ધિવાળું રાજ્ય પામું; અથવા દેવતાઓનું રાજ્ય પામું; તોપણ તેમાં હું આ ઈન્દ્રિયોને શોષનારા મારા શોકને દૂર કરે એવો ઉપાય રહેલો જોતો નથી. ૮

સંજય ઉવાચ । સંજય કહે છે:—

एवमुक्त्वा हृषीकेशं गुडाकेशः परंतपः ।

ન યોત્સ્ય इति गोविंदमुक्त्वा तूष्णीं बभूव ह॥

પરમ તપસ્વી અને નિદ્રાજિત અર્જુન, શ્રીકૃષ્ણ-
પ્રત્યે એણું કહીને તથા “યુદ્ધ નહિ કરું” એમ પણ
ભગવાન ગોવિંદપ્રત્યે કહીને ચૂપ થયો. ૯

तमुवाच हृषीकेशः प्रहसन्निव भारत ।

सेनयोरुभयोर्मध्ये विषीदंतमिदं वचः ॥૧૦॥

હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ પ્રમાણે બેઉ સેનાની મધ્યે બેઠ
પામતા તે અર્જુનપ્રત્યે હૃષીકેશ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને
હસતા હોય તેમ આ વચન કહ્યું: ૧૦

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રી ભગવાન કહે છે:—

अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसे ।

गतासूनगतासूंश्च नानुशोचंति पंडिताः ॥૧૧॥

જે શોક કરવા યોગ્ય નહિ તે વસ્તુનો તું શોક
કરે છે અને વચનો જ્ઞાનીના જેવાં બોલે છે; પણ
જ્ઞાનીઓ કાંઈ મરેલાનો કે જીવતાનો શોક કરતા નથી.

न त्वेवाहं जातु नासं न त्वं नेमे जनाधिपाः ।

न चैव न भविष्यामः सर्वे वयमतः परम् ॥૧૨॥

કેમકે આ જન્મ પહેલાં કદી હું ન હતો, તું ન
હતો કે આ રાજાઓ ન હતા એણું નથી; તેમ આ દેહ-

નત પછી પણ આપણે સર્વ નહિ હોઈએ એવું નથી.

દેહિનોઽસ્મિન્યથા દેહે કૌમારં યૌવનં જરા ।

તદા દેહાંતરપ્રાપ્તિર્ધીરસ્તત્ર ન મુહ્યતિ ॥૧૩॥

વળી દેહધારી જીવાત્માને આ દેહમાં જેમ બાલ્યા-
વસ્થા, યુવાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થા અવશ્ય પ્રાપ્ત
થાય છે; તેમ દેહ છૂટ્યા પછી તેને બીજો દેહ પણ
અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. માટે ધીર મનુષ્ય એ દેહના
વિષયમાં અજ્ઞાનીની પેઠે મોહ પામતો નથી. ૧૩

માત્રાસ્પર્શાસ્તુ કૌંતેય શીતોષ્ણસુખદુઃખદાઃ ।

આગમાપાયિનોઽનિત્યાસ્તાંસ્તિતિક્ષસ્વ ભારત ॥

એજ પ્રમાણે હે કૌંતેય ! ટાઢ, ગરમી અને બીજા
સુખ-દુઃખ આપનારા પદાર્થો તથા ઈંદ્રિયોના સંબં-
ધો, એ પણ આવવા-જવાવાળાં અને નાશ પામનારાં
છે; માટે હે ભારત ! તેમનો વિયોગ પણ સહન કર. ૧૪

યં હિ ન વ્યથયંત્યેતે પુરુષં પુરુષર્ષભ ।

સમદુઃખસુખં ધીરં સોઽમૃતત્વાય કલ્પતે ॥૧૫॥

કેમકે હે પુરુષશ્રેષ્ઠ ! સુખ અને દુઃખને સમાન
માનનારા જે ધીર પુરુષને આ ઈંદ્રિયો અને પદાર્થોના
વિયોગ ખીડા કરતા નથી; તેજ મોક્ષને યોગ્ય થાય છે.

નાસતો વિદ્યતે ભાવો નાભાવો વિદ્યતે સતઃ ।

ઉભયોરપિ દૃષ્ટોઽન્તસ્ત્વનયોસ્તત્ત્વદર્શિભિઃ ॥૧૬॥

“અસત્ (અનિત્ય) વસ્તુ અમર હોતી નથી અને સત્ વસ્તુનો નાશ થઈ શકતો નથી.” એ બંને વિષે આવોજ સિદ્ધાંત તત્ત્વદર્શીઓએ જોયો—જાણ્યો છે. ૧૬

અવિનાશી તુ તદ્વિદ્ધિ યેન સર્વમિદં તતમ્ ।

વિનાશમવ્યયસ્યાસ્ય ન કશ્ચિત્કર્તુમર્હતિ ॥૧૭॥

હવે એમાં અવિનાશી વસ્તુ તો તે શુદ્ધ આત્મા-નેજ જાણુ, કે જેનાવડે આ બધું જગત ભરપૂર છે; તથા જે વધે થોડે નહિ એવો છે; અને તેથી એ આત્માનો નાશ કરવાને કોઈ પણ સમર્થ નથી. ૧૭

અંતવંત ઇમે દેહા નિત્યસ્યોક્તાઃ શરીરિણઃ ।

અનાશિનોઽપ્રમેયસ્ય તસ્માદ્યુધ્યસ્વ ભારતા ॥૧૮॥

નાશવંત તો એ નિત્ય નાશરહિત, સર્વવ્યાપક, અવિકારી ને અભાપ એવા આત્માનાં આ શરીરોને કહેલાં છે; તેથી હે ભરતવંશી અર્જુન! યુદ્ધ કર. ૧૮

ય એનં વેત્તિ હંતારં યશ્ચૈનં મન્યતે હતમ્ ।

ઉભૌ તૌ ન વિજાનીતો નાયં હંતિ ન હન્યતે ॥૧૯॥

જે કોઈ એ આત્માને હણનારો જાણે છે અને જે

એને હણાયલો માને છે; તે બંને ખરી વાત જાણતા નથી. કેમકે એ નથી હણતો કે નથી હણાતો. ૧૯

ન જાયતે મ્રિયતે વા કદાચિન્નાયં ભૂત્વા
ભવિતા વા ન ભૂયઃ । અજો નિત્યઃ શાશ્વતોઽયં
પુરાણો ન હન્યતે હન્યમાને શરીરે ॥ ૨૦ ॥

વળી એ આત્મા કદી પણ જન્મતો કે મરતો નથી; તથા એ પૂર્વે ન હતો કે ભવિષ્યમાં નહિ હોય એવું પણ નથી. અર્થાત્ એ અજન્મા, નિત્ય, શાશ્વત અને પુરાતન હોવાથી શરીર હણાયથી હણાતો નથી. ૨૦

વેદાવિનાશિનં નિત્યં ય એનમજમવ્યયમ્ ।

કથં સ પુરુષઃ પાર્થ કં ઘાતયતિ હંતિ કમ્ ॥ ૨૧ ॥

હે પાર્થ ! એમ જે પુરુષ આ આત્માને અવિનાશી, નિત્ય, અજન્મા અને અવિકારી જાણે છે; તે શા કારણથી અને કેને હણશે તથા કેને હણાવશે? ૨૧

વાસાંસિ જીર્ણાનિ યથા વિહાય નવાનિ ગૃ-
હ્ણાતિ નરોઽપરાણિ । તથા શરીરાણિ વિહાય
જીર્ણાન્યન્યાનિ સંયાતિ નવાનિ દેહી ॥ ૨૨ ॥

કેમકે મનુષ્ય જેમ જુનાં વસ્ત્રો ત્યજી દધને બીજાં નવાં વસ્ત્રો પહેરે છે; તેમ એ આત્મા પણ જૂનાં શરી-

રો ત્યજ્ય દધને બીજાં નવાં શરીરો ધારણ કરે છે. ૨૨

नैनं छिंदन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।

ન ચૈનં છિંદંતિ શસ્ત્રાણિ નૈનં દહતિ પાવકઃ ॥૨૩॥

એ અમર આત્માને તો નથી શસ્ત્રો છેદી શકતાં કે નથી એને અગ્નિ બાળી શકતો; નથી એને પાણી પલાળી શકતું કે નથી એને પવન સૂકવી શકતો. ૨૩

अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च ।

નિત્યઃ સર્વગતઃ સ્થાણુરચલોઽયં સનાતનઃ ॥૨૪॥

કેમકે આ આત્મા છેદાય નહિ એવો, બળાય નહિ એવો, પલળે નહિ એવો તથા સૂકાય નહિ એવો હોવા ઉપરાંત સદાકાળ રહેનારો, સર્વત્ર રહેનારો, સ્થિર, અચળ અને સનાતન (અનાદિ) છે. ૨૪

अव्यक्तोऽयमचिंत्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते ।

તસ્માદેવં વિદિત્વૈનં નાનુશોચિતુમર્હસિ ॥૨૫॥

વળી આ આત્માને અવ્યક્ત (ઈંદ્રિયોથી જણાય નહિ એવો), અચિંત્ય (ચિત્તથી ચિંતવી પણ શકાય નહિ એવો) અને અવિકારી કહ્યો છે; માટે એને એવો જાણ્યા પછી તારે એનો શોકજ કરવો યોગ્ય નથી. ૨૫

अथ चैनं नित्यजातं नित्यं वा मन्यसे मृतम् ।

તથાપિ ત્વં મહાબાહો નૈનં શોચિતુમર્હસિ ॥૨૬॥

છતાં કદાપિ તું આ આત્માને સદા જન્મનારો અને મર્યા કરનારો માની લે તોપણ હે મહાબાહો અર્જુન ! તારે એનો શોક કરવો યોગ્ય નથી. ૨૬

જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુર્ધ્રુવં જન્મ મૃતસ્ય ચ ।

તસ્માદપરિહાર્યેઽર્થે ન ત્વં શોચિતુમર્હસિ ॥૨૭॥

કારણ કે જેમ જન્મેલાનું મૃત્યુ નક્કી છે, તેમ મરનારાનો જન્મ પણ નક્કી છે; માટે એ ટાળી ટળે નહિ એવી બાબતમાટે તારે શોક કરવો યોગ્ય નથી. ૨૭

અવ્યક્તાદીનિ ભૂતાનિ વ્યક્તમધ્યાનિ ભારત ।

અવ્યક્તનિધનાન્યેવ તત્ર કા પરિદેવના ॥૨૮॥

હે ભારત ! જન્મવા પહેલાં આ સર્વ પ્રાણી દેખાય નહિ તેવા અવ્યક્ત-અદૃશ્ય રૂપમાં હતાં, તેજ મધ્યકાળમાં આજે વ્યક્ત-દેખાય તેવાં થયાં છે; અને દેહાંત પછી પાછાં તે પ્રથમ હતાં તેવાં અવ્યક્ત-અદૃશ્ય-રૂપેજ થશે અને રહેશે. માટે એમાં શોક કેવો? ૨૮

આશ્ચર્યવત્પશ્યતિ કશ્ચિદેનમાશ્ચર્યવદ્વદતિ

તથૈવ ચાન્યઃ । આશ્ચર્યવચ્ચૈનમન્યઃ શૃણોતિ

શ્રુત્વાપ્યેનં વેદ ન ચૈવ કશ્ચિત્ ॥ ૨૯ ॥

કોઈક-સાધનસંપન્ન સાધકજ એ આત્માને આશ્ચર્ય જેવો જોઈ શકે છે; અને એવો કોઈક-સાક્ષાત્કાર પામ્યો હોય તેજ એને આશ્ચર્યની પેઠે કહી શકે છે; તથા કોઈક-સાચો સાધકજ એને આશ્ચર્ય જેવો સાંભળે છે. બાકી બીજા કંઈએક તો એ શુદ્ધાત્માને સાંભળવા છતાં સમજી પણ શકતા નથી. ૨૯

देही नित्यमवध्योऽयं देहे सर्वस्य भारत ।

तस्मात्सर्वाणि भूतानि न त्वं शोचितुमर्हसि॥૩૦

હે ભારત ! આ આત્મા સર્વનાં શરીરોમાં સદાય અવધ્ય-માર્યો મરાય નહિ એવો છે; તેથી પણ તારે આ બધાં પ્રાણીઓ માટે શોક કરવો યોગ્ય નથી. ૩૦

स्वधर्ममपि चावेक्ष्य न विकल्पितुमर्हसि ।

धर्म्याद्धિ युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्य न विद्यते॥૩૧

વળી તારો સ્વધર્મ જોતાં પણ તારે કંપી ઉઠવું યોગ્ય નથી, કેમકે ક્ષત્રિયને માટે ધર્મયુક્ત યુદ્ધ કરતાં વધારે કલ્યાણકારી બીજું કોઈ કર્તવ્ય નથી. ૩૧

यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम् ।

सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ लभन्ते युद्धमीदृशम्॥૩૨

અને હે પાર્થ ! આણું દૈવચ્છાથી સહજે પ્રાપ્ત થયેલું અને સ્વર્ગના ખુલ્લા દ્વારરૂપ ધર્મયુદ્ધ, એ તો

જે ક્ષત્રિયો ભાગ્યશાળી હોય તેમનેજ મળે છે. ૩૨

અથ ચેત્વમિમં ધર્મ્યં સંગ્રામં ન કરિષ્યસિ ।

તતઃ સ્વધર્મ કીર્તિં ચ હિત્વા પાપમવાપ્સ્યસિ ॥૩૩

છતાં પણ જો તું આ ધર્મયુદ્ધ નહિ કરે તો સ્વ-
ધર્મસાથે કીર્તિ પણ ખોઈ બેસીને પાપજ પામીશ.

અકીર્તિં ચાપિ ભૂતાનિ કથયિષ્યંતિ તેઽવ્યયામ્ ।

સંભાવિતસ્ય ચાકીર્તિર્મરણાદતિરિચ્યતે ॥૩૪॥

એટલુંજ નહિ પણ લોકો સદા તારી અપકીર્તિ
ગાયા કરશે, કે જે અપકીર્તિ તારા જેવા પ્રતિષ્ઠિત પુરુષ
માટે મરણ કરતાં પણ વધારે દુઃખદાયક છે. ૩૪

મયાદ્રણાદુપરતં મસ્યંતે ત્વાં મહારથાઃ ।

યેષાં ચ ત્વં बहुमतो भूत्वा यास्यासि लाघवम् ॥૩૫

વળી મહારથીઓ તો તને ભયનોજ માર્યો રણ-
માંથી હઠી ગયેલો માનશે અને તેથી જેઓમાં તું બહુ
માન પામેલો છે, તેઓમાં પણ હલકો પડીશ. ૩૫

अवाच्यवादांश्च बहून्वदिष्यन्ति तवाहिताः ।

निंदन्तस्तव सामर्थ्यं ततो दुःखतरं नु किम् ॥૩૬

એમાં પણ તારા શત્રુઓ તો તારા સામર્થ્યની
નિંદા કરતી વખતે ન બોલવા જેવાં પુષ્કળ વચનો

બોલશે; અને એ કરતાં વધારે દુઃખ બીજું કયું ? ૩૬
 હતો વા પ્રાપ્સ્યસિ સ્વર્ગં જિત્વા વા મોક્ષ્યસે મહીમ્ ।
 તસ્માદુત્તિષ્ઠ કૌતેય યુદ્ધાય કૃતનિશ્ચયઃ ॥૩૭॥

હવે લાભ તરફ જો કે, યુદ્ધમાં હણાયો તો સ્વર્ગને
 પામીશ અને જીત્યો તો પૃથ્વીને ભોગવીશ; માટે
 હે કૌતેય ! યુદ્ધનો નિશ્ચય કરીને ખડો થઈ જા. ૩૭

સુખદુઃખે સમે કૃત્વા લાભાલામ્બૌ જયાજયૌ ।

તતો યુદ્ધાય યુજ્યસ્વ નૈવં પાપમવાપ્સ્યસિ ॥૩૮॥

(તીવ્ર જિજ્ઞાસુને પૃથ્વી, સ્વર્ગ કે કીર્તિની પણ
 સ્પૃહા હોતી નથી; પરંતુ તેને મન સુખદુઃખાદિ
 સર્વ દ્વંદ્વો સમાન હોય છે. માટે તે દૃષ્ટિથી પણ)
 સુખ દુઃખ, લાભ અલાભ અને જય પરાજય, એ
 સર્વ પ્રત્યે સમદૃષ્ટિ કરીને તું યુદ્ધમાં જોડાઈ જા.
 કેમકે એ દૃષ્ટિથી પણ તને પાપ નહિ લાગે. ૩૮

एषा तेऽभिहिता सांख्ये बुद्धिर्योगे त्विमां शृणु ।

बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबंधं प्रहास्यसि ३९

ઉપલી બુદ્ધિ તને 'જ્ઞાનયોગ'ની દૃષ્ટિથી કહી છે.
 હવે 'કર્મયોગ' વિષેની બુદ્ધિ કહું તે સાંભળ, કે જે
 બુદ્ધિને-જ્ઞાનને મેળવવાથી હે પાર્થ ! તું કર્મ-
 બંધનનો સંપૂર્ણ નાશ કરી શકીશ. ૩૯

નેહાભિક્રમનાશોઽસ્તિ પ્રત્યવાયો ન વિદ્યતે ।

સ્વલ્પમપ્યસ્ય ધર્મસ્ય ત્રાયતે મહતો ભયાત્ ॥૪૦॥

વળી કર્મયોગને રસ્તે ચાલવામાં (કોઈ બાબત ઓછી કે અધુરી રહી જવાથી સકામ કર્મમાં થાય છે તેમ કાંઈ) થયું હોય તેટલું કાર્ય નષ્ટ, નિષ્કુળ કે પાપ-દાયક થતું નથી; પણ આ નિષ્કામ કર્મરૂપી ધર્મ તો થોડો પણ આચરી શકાયો હોય તો તે પણ તેના પ્રમાણમાં ઘણા મોટા ભયથી તારે છે-છોડાવે છે. ૪૦

વ્યવસાયાત્મિકા બુદ્ધિરેકેહ કુરુનંદન ।

બહુશાસ્ત્રાહ્યનંતાશ્ચ બુદ્ધયોઽવ્યવસાયિનામ્ ॥૪૧॥

આ કલ્યાણકારી માર્ગમાં ચાલનારાઓની બુદ્ધિ એક પરમાત્મપ્રાપ્તિનાજ નિશ્ચયવાળી હોય છે; (અને તેથી તે એકનિષ્ઠ રહી પ્રાપ્તવ્ય પણ ઝટ પામી શકે છે.) ત્યારે એ નિશ્ચયવગરના અજ્ઞાનીઓની બુદ્ધિઓ તો ઘણાજ પ્રાંટાવાળી તથા જેનો છેડો આવે નહિ એવી લોકપરલોકની અનંત ઈચ્છાઓવાળી હોય છે. ૪૧

યામિમાં પુષ્પિતાં વાચં પ્રવદંત્યવિપશ્ચિતઃ ।

વેદવાદરતાઃ પાર્થ નાન્યદસ્તીતિ વાદિનઃ ॥૪૨॥

કામાત્માનઃ સ્વર્ગપરા જન્મકર્મફલપ્રદામ્ ।

ક્રિયાવિશેષબહુલાં ભોગૈશ્વર્યગતિં પ્રાપ્તિ ॥ ૪૩ ॥

હે પાર્થ ! એવા કામનાઓથી ભરેલા અજ્ઞાનીઓ
જે ૫૯ શ્રુતિમાંજ પ્રીતિવાળા અને સ્વર્ગનેજ સ-
ંપરિ સમજનારા હોવાથી ‘એથી ચઢિયાતું બીજું
નથી’ એમ કહીને તેઓ કેવળ ભોગ અને ઐશ્વ-
ર્ય તરફજ પ્રેરનારી, જન્મ તથા કર્મપ્રજ્ઞની સમજૂત
પનારી તથા પુષ્કળ ખાસ ક્રિયાઓ દર્શાવવા-
ળી પુષ્પ જેવી સુંદર ને કામળ વાણી વદે છે.

ભોગૈશ્વર્યપ્રસક્તાનાં તયાપહતચેતસામ્ ।

યવસાયાત્મિકા બુદ્ધિઃ સમાધૌ ન વિધીયતે ॥ ૪૪ ॥

એવી આકર્ષક વાણીને લીધે જે મનુષ્યોનું ચિત્ત
ભોગ અને ઐશ્વર્ય તરફ ખેંચાઈને આસક્ત થયેલું
ય છે; તેમના અંતઃકરણમાં પરમાત્મપ્રાપ્તિના નિ-
યવાળી યોગબુદ્ધિ જાગ્રત થઈ શકતી નથી. ૪૪

ગુણ્યવિષયા વેદા નિસ્ત્રૈગુણ્યો ભવાર્જુન ।

દ્વંદ્વો નિત્યસત્ત્વસ્થો નિર્યોગક્ષેમ આત્મવાન્ ॥ ૪૫ ॥

આ પ્રમાણે કર્મકાંડાત્મક વેદવિભાગો તો માત્ર
ત્રિગુણાત્મક અનિત્ય સંસારને અને સકામ
પ્રાપ્તિ દર્શાવવાવાળા છે; માટે હે અર્જુન ! તું
ગુણાતીત (લોક-પરલોકની કાંઈ પણ ઇચ્છા-

વિનાનો, નિદ્વદ્ધ (સુખ-દુઃખ, જય-પરાજય ઇત્યાદિ જોડકાંઓ પ્રત્યે રાગદ્વેષ વિનાનો) તથા હમેશાં સાત્ત્વિક સ્થિતિવાળો, યોગક્ષેમની ચિંતાવિનાનો અને એક પરમાત્મામાં જ પ્રેમ અને કામનાવાળો થા. ૪૫

યાવાનર્થ ઉદપાને સર્વતઃ સંપ્લુતોદકે ।

તાવાન્સર્વેષુ વેદેષુ બ્રાહ્મણસ્ય વિજાનતઃ ॥૪૬॥

કેમકે નાની તળાવડીથી જે અર્થ સરે છે, તે અર્થ સર્વ તરફથી ભરપૂર વિશાળ જળાશયવડે તો સહેજે સરી રહે છે; તેમ વેદોમાં કહેલાં કર્મોને ફળોથી જે જે અર્થ સરે છે, તે સર્વ અર્થ બ્રહ્મને યથાવત્ જાણવાથી બ્રહ્મવેત્તાનો પણ સહજમાં સરે છે. ૪૬

કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચન ।

મા કર્મફલહેતુર્ભૂર્મા તે સંગોઽસ્ત્વકર્મણિ ॥૪૭॥

તારામાં યોગ્યતા કર્મયોગમાં (નિષ્કામ અને નિર્દ્વેદપણે કર્મ કરવામાં) પ્રવેશવા જેટલી આવી ચૂકી છે; ફળેચ્છાથીજ કર્મ કરી શકે એવી અદ્ય યોગ્યતા કદાપિ નથી. માટે હવે તું કર્મફળના હેતુવાળો થા નહિ; તેમ કર્મરહિત થવામાં પણ પ્રીત રાખતો નહિ.

યોગસ્થઃ કુરુ કર્માણિ સંગં ત્યક્ત્વા ધનંજય ।

સિદ્ધ્યસિદ્ધ્યોઃ સમો ભૂત્વા સમત્વં યોગ ઉચ્યતે ॥

અને હે ધનંજય ! હવે તો તું કર્મયોગમાં સ્થિર થઈને—અર્થાત્ ફળની આસક્તિ ત્યજીને તથા સિદ્ધિ-અસિદ્ધિ ઇત્યાદિ દ્વંદ્વોમાં સમદષ્ટિવાળો થઈને કર્મો-જ કરવા માંડ. કેમકે (નિરાસક્તિ અને સમદષ્ટિ-પૂર્વક કર્મો કરવાં) એનેજ કર્મયોગ કહે છે. ૪૮

દૂરેણ હ્યવરં કર્મ બુદ્ધિયોગાદ્ધનંજય ।

બુદ્ધૌ શરણમન્વિચ્છ કૃપણાઃ ફલહેતવઃ ॥૪૯॥

એવી યોગબુદ્ધિપૂર્વક કર્મો કરાય, તેના કરતાં તો પ્રજેચ્છાવાળાં કર્મ તુચ્છજ છે; અને એવા ફળના હેતુથી કર્મ કરનારાઓ પણ અત્યંત દીન—અર્થાત્ તુચ્છ—કંગાદ્ધ બુદ્ધિવાળા છે; માટે હે ધનંજય ! તું તો હવે એ યોગબુદ્ધિનુંજ શરણ લે—આશ્રય લે. ૪૯

બુદ્ધિયુક્તો જહાતીહ ઉભે સુકૃતદુષ્કૃતે ।

તસ્માદ્યોગાય યુજ્યસ્વ યોગઃ કર્મસુ કૌશલમ્ ॥૫૦॥

એ યોગબુદ્ધિવાળો મનુષ્ય (નિષ્કામ અને સમદષ્ટિવાળો હોવાથી) સુકૃત અને દુષ્કૃત—સારાં અને ખોટાં—બંને પ્રકારનાં કર્મ આ લોકમાંજ ત્યજી દઈ તેનાથી નિર્લેપજ રહે છે. માટે તું પણ એ યોગબુદ્ધિથીજ કર્મ કર અને હમેશાં ધ્યાનમાં રાખ કે, કર્મમાં એવી કુશળતા (નિષ્કામતા અને

સમદૃષ્ટિ) હોવી એનુંજ નામ યોગબુદ્ધિ છે. ૫૦

કર્મજં બુદ્ધિયુક્તા હિ ફલં ત્યક્ત્વા મનીષિણઃ।

જન્મબંધવિનિર્મુક્તાઃ પદં ગચ્છંત્યનામયમ્ ॥૫૧॥

અને એવો યોગબુદ્ધિવાળો પુરુષ કર્મજન્ય પ્રજો-
ને અહીંનો અહીં ત્યજી દે છે તેથીજ તે આ સંસારમાં
પ્રરી પ્રરીને જન્મવા-મરવાને લગતાં અનેક પ્રકારનાં
દુઃખો અને બંધનોથી સદાને માટે મુક્ત થાય છે અને
અનુપમ સચ્ચિદાનંદમય નિર્વિકાર પદને પામે છે.

યદા તે મોહકલિલં બુદ્ધિર્વ્યતિતરિષ્યતિ ।

તદા ગંતાસિ નિર્વેદં શ્રોતવ્યસ્ય શ્રુતસ્ય ચ ॥૫૨॥

જ્યારે તારી બુદ્ધિ મોહરૂપી કીચડની પાર પહોંચી
જશે, ત્યારેજ તું સાંભળેલાં તથા સાંભળવા જેવાં
કર્મપ્રજો ઉપર વૈરાગ્ય પામીશ. ૫૨

શ્રુતિવિપ્રતિપન્ના તે યદા સ્થાસ્યતિ નિશ્ચલાઃ ।

સમાધાવચલા બુદ્ધિસ્તદા યોગમવાપ્સ્યસિ ॥૫૩॥

કર્મ અને તેનાં પ્રજા સાંભળી સાંભળીને વિપરીત
થયેલી તારી બુદ્ધિ જ્યારે એમ ઉપરામ બનીને પર-
માત્મામાં અડગ નિષ્ઠાવાળી થશે; ત્યારેજ તું તે સ-
મતા અને નિષ્કામતારૂપી યોગબુદ્ધિને પામીશ. ૫૩

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન પૂછે છે:—

સ્થિતપ્રજ્ઞસ્ય કા ભાષા સમાધિસ્થસ્ય કેશવ ।

સ્થિતધીઃ કિં પ્રભાષેત કિમાસીત વ્રજેત કિમ્ ॥

હે કેશવ ! એવા પરમાત્મસમાધિમાં અડ઼ નિષ્ઠાવાળા સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરુષનાં લક્ષણ કેવાં હોય એ યોગમાં સ્થિર બુદ્ધિવાળો કેવી રીતે બોલે કેવી રીતે ચાલે ? અને કેવી રીતે બેસે ? ૫૪

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રી ભગવાન કહે છે:—

પ્રજહાતિ યદા કામાન્સર્વાન્પાર્થ મનોગતાન્ ।

આત્મન્યેવાત્મના તુષ્ટઃ સ્થિતપ્રજ્ઞસ્તદોચ્યતે ॥૫૫

હે પાર્થ ! મનુષ્ય જ્યારે મનમાં ભરેલી સવ કામનાઓને ત્યજી દે છે અને આત્માથીજ આત્મામ સંતુષ્ટ રહે છે, ત્યારેજ તે સ્થિતપ્રજ્ઞ કહેવાય છે. ૫૫

દુઃસ્વેષ્વનુદ્વિગ્મમનાઃ સુસ્વેષુ વિગતસ્પૃહઃ ।

વીતરાગભયક્રોધઃ સ્થિતધીર્મુનિરુચ્યતે ॥૫૬॥

જેનું મન દુઃખોમાં ઉદ્વેગરહિત અને સુખોમ સ્પૃહારહિત છે તથા જેના રાગ, ભય અને ક્રોધ છૂટ ગયા છે; એવાજ મુનિ સ્થિરબુદ્ધિવાળો કહેવાય છે.

યઃ સર્વત્રાનભિસેહસ્તત્તત્પ્રાપ્ય શુભાશુભમ્ ।

નાભિનંદતિ ન દ્વેષ્ટિ તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ॥૫૭॥

જે મનુષ્ય સર્વત્ર પ્રીતિવિનાનો છે અને જે શુભ પદાર્થ પામીને આનંદ પામતો નથી તથા અશુભ પદાર્થ પામીને દ્વેષ કરતો નથી; તેનીજ બુદ્ધિ સ્થિર રહે છે. પ

યદ્વા સંહરતે ચાયં કૂર્મોઽગનીવ સર્વશઃ ।

ઇન્દ્રિયાણીન્દ્રિયાર્થેભ્યસ્તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ॥૫૮॥

જેમ કાચખેા સર્વ અંગ સમેટી લે છે, તેમ આ મનુષ્ય પણ જ્યારે સર્વ તરફથી ઇન્દ્રિયોને તેના તેના વિષયોમાંથી ખેંચી લે છે ત્યારેજ તેની બુદ્ધિ સ્થિર થાય છે

વિષયા વિનિવર્તતે નિરાહારસ્ય દેહિનઃ ।

રસવર્જં રસોઽપ્યસ્ય પરં દૃષ્ટ્વા નિવર્તતે ॥૫૯॥

એ પ્રમાણે વિષયોને ગ્રહણ નહિ કરનારા મનુષ્યની ઇન્દ્રિયોથી વિષયો દૂર થાય છે, છતાં તેના પ્રત્યે તેની રસવૃત્તિ રહી જાય છે; પરંતુ તે પણ તે સ્વરસોના રસરૂપ અને સુખોના સુખરૂપ પરમાત્માને સાક્ષાત્કાર થતાં અવશ્ય નિવૃત્ત થઈ જાય છે. પદ

યતતો હ્યપિ કૌંતેય પુરુષસ્ય વિપશ્રિતઃ ।

ઇન્દ્રિયાણિ પ્રમાર્થીનિ હરંતિ પ્રસભં મનઃ ॥૬૦॥

તાનિ સર્વાણિ સંયમ્યં યુક્ત આસીત મત્પરઃ ।

વશે હિ યસ્યેન્દ્રિયાણિ તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ॥

માટે હે કૌંતેય ! (એ સ્થિતિએ પહોંચ્યા અગાઉ તો) પ્રયત્ન કરનારા બુદ્ધિમાન સાધકના મનને તેની જોરા-વર ઇન્દ્રિયો (અનુભવેલી રસવૃત્તિને લીધે) વિષયોમાં પરાણે ખેંચી જાય છે. માટે તે યત્નવાન સાધકે સર્વ ઇન્દ્રિયો વશ રાખવા ઉપરાંત ચિત્તને પણ મારામાં (પર-માત્માના ધ્યાન-ચિંતન, કથા-કીર્તન, શ્રવણ-મનન, ભજન-પૂજન ઇત્યાદિ પૈકી અનુકૂળ પડે તે તે પ્રકારે સદા અંતરંગ સાધનામાં) જોડી રાખીને મારેપરાયણ થઈ રહેવું જોઈએ. કેમકે એ પ્રમાણે જેની ઇન્દ્રિયો મન-સહિત વશ હોય, તેનીજ બુદ્ધિ સ્થિર થાય છે. ૬૦, ૬૧

ધ્યાયતો વિષયાન્પુંસઃ સંગસ્તેષૂપજાયતે ।

સંગાત્સંજાયતે કામઃ કામાત્ક્રોધોઽભિજાયતે ॥

ક્રોધાદ્ભવતિ સંમોહઃ સંમોહાત્સ્મૃતિવિભ્રમઃ ।

સ્મૃતિભ્રંશાદ્બુદ્ધિનાશો બુદ્ધિનાશાત્પ્રણશ્યતિ ॥

અને જે (માત્ર ઇન્દ્રિયોનેજ રોકીને મનવડે) વિ-ષયોનું ચિંતન કર્યા કરે છે; તેને વળી પાછી વિ-ષયોમાં રુચિ ઉપજે છે; રુચિમાંથી કામના ઉપજે છે; કામનામાંથી ક્રોધ ઉપજે છે; ક્રોધમાંથી મોહ થાય છે; મોહથી સ્મૃતિમાં ભ્રમ થાય છે; સ્મૃતિ-

ભ્રમથી બુદ્ધિનો નાશ થાય છે અને બુદ્ધિનાશથી સાધકની અધોગતિ થાય છે. ૬૨, ૬૩

રાગદ્વેષવિયુક્તૈસ્તુ વિષયાનિન્દ્રિયૈશ્ચરન્ ।

આત્મવશ્યૈર્વિધેયાત્મા પ્રસાદમધિગચ્છતિ ॥૬૪॥

પરંતુ સ્વાધીન અંતઃકરણવાળો યોગી પોતાની વશ કરેલી રાગદ્વેષરહિત ઈન્દ્રિયોવડે વિષયોમાં વિચરવા છતાં પણ પરમાત્માના પ્રસાદને (કૃપાને) પામે છે.

પ્રસાદે સર્વદુઃસ્વાનાં હાનિરસ્યોપજાયતે ।

પ્રસન્નચેતસો હ્યાશુ બુદ્ધિઃ પર્યવતિષ્ઠતે ॥૬૫॥

પરમાત્માની કૃપા પામવાથી એ યોગીનાં બધાં દુઃખ હણાઈ જાય છે; અને તેથી એ પ્રસન્નચિત્તવાળો થઈ એની બુદ્ધિ પણ શીઘ્ર સ્થિર થાય છે.

નાસ્તિ બુદ્ધિરયુક્તસ્ય ન ચાયુક્તસ્ય ભાવના ।

ન ચાભાવયતઃશાંતિરશાંતસ્ય કુતઃસુખમ્ ॥૬૬॥

અયોગી મનુષ્યમાં તો યોગબુદ્ધિ પણ નહિ ને (ઉન્નત) થવાની ભાવના પણ નહિ; અને જેનામાં ભાવના સુદ્ધાં ન હોય તેનામાં શાંતિ પણ નજ હોય; એટલે એ અશાંત મનુષ્યને સુખ તો હોયજ ક્યાંથી ? ૬૬

इन्द्रियाणां हि चरतां यन्मनोऽनुविधीयते ।

તદસ્ય હરતિ પ્રજ્ઞાં વાયુર્નાવમિવાંભસિ ॥૬૭॥

કારણ કે જેમ વાયુ જળમાં નાવને ખેંચી જાય છે; તેમ આ અયોગી મનુષ્યની વિષયોમાં વિચરતી ઇન્દ્રિયોમાંની જે પણ ઇન્દ્રિય સાથે તેનું મન જોડાય છે; તે ઇન્દ્રિય તરતજ તેની બુદ્ધિને ખેંચી જાય છે. ૬૭

તસ્માદ્યસ્ય મહાબાહો નિગૃહીતાનિ સર્વશઃ ।

ઈન્દ્રિયાર્ણાન્દ્રિયાર્થેભ્યસ્તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ॥૬૮॥

તે માટે હે મહાબાહો ! ચિત્ત ઉપરાંત જેની ઇન્દ્રિયો પણ સર્વ પ્રકારે વિષયોથી રોકેલી હોય તેનીજ બુદ્ધિ પ્રતિષ્ઠિત-સ્થિર-થઈ શકે છે. ૬૮

યા નિશા સર્વભૂતાનાં તસ્યાં જાગર્તિ સંયમી ।

યસ્યાં જાગ્રતિ ભૂતાનિ સા નિશા પश्यतो मुनेः ६९

આ પ્રમાણે જે યોગબુદ્ધિ (સ્થિર કરી શકાય તેવી છે, છતાં પણ) સર્વ પ્રાણીઓને રાત્રિ જેવી (નહિ જામવા જેવી-ખાડામાં નાખનારી-અમલમાં નહિ લાવવા જેવી-ઉઘવા જેવી) ભાસે છે; તે યોગબુદ્ધિમાં સંયમી યોગી જાગૃત-તત્પર-રહેતો હોય છે; અને સર્વ પ્રાણીઓ જે અયુક્ત બુદ્ધિને અનુસરવામાં જાગૃત-તત્પર-રહે છે; તે અયુક્ત બુદ્ધિને વિચારશીલ મુનિ (સાચો સાધક) રાત્રિ જેવી (ખાડામાં નાખ-

નારી-ધ્યાન નહિ આપવા જેવી) જાણે છે. ૬૯

આપૂર્યમાણમચલપ્રતિષ્ઠં સમુદ્રમાપઃ પ્રવિ-
શંતિ યદ્વત્ । તદ્વત્કામા યં પ્રવિશંતિ સર્વે સ
શાંતિમાપ્નોતિ ન કામકામી ॥ ૭૦ ॥

સંમુદ્ર અચળ પ્રતિષ્ઠાવાળો અને સર્વ તરફથી
ભરપૂર છતાં પણ તેમાં જેમ સર્વ તરફથી આવ્યા
કરતાં સર્વ પ્રકારનાં પાણી (કશેા વિકાર ઉપજાવ્યા
સિવાય) સમાતાં રહે છે; તેની પેઠે જે પુરુષમાં સર્વ
પ્રકારની કામનાઓ (તેને ચલાયમાન કર્યા સિવાય)
સમાઈ જાય છે, તેજ સાચી શાંતિને પામે છે; કામના-
ઓ પૂરી કરવા ઇચ્છનારો નહિ. ૭૦

વિહાય કામાન્યઃ સર્વાન્પુમાંશ્ચરતિ નિઃસ્પૃહઃ ।

નિર્મમો નિરહંકારઃ સ શાંતિમધિગચ્છતિ ॥ ૭૧ ॥

કારણ કે જે મનુષ્ય સર્વ કામનાઓને ફેંકી
દઈને નિઃસ્પૃહ, મમતારહિત અને અહંકારરહિત
થઈ વિચરે છે; તેજ શાંતિને પ્રાપ્ત થાય છે. ૭૧

एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति ।

स्थित्वास्यामंतकालेऽपि ब्रह्म निर्वाणमृच्छति ॥ ૭૨

(અને આ કાંઈ સામાન્ય શાંતિની વાત નથી;

પણ) હે પાર્થ! આ તો બ્રાહ્મી સ્થિતિની (બ્રહ્મ-
દર્શન પામેલા બ્રહ્મવેત્તાની સ્થિતિની) વાત છે, કે
જે સ્થિતિને પામેલો મનુષ્ય કશામાં મોહ નહિ
પામતાં અંતકાળે પણ એજ નિષ્ઠામાં સ્થિત થઈને
(પુનઃ જન્મમરણમાં આવવું પડે નહિ એવા)
બ્રહ્મનિર્વાણને પામે છે. ૭૨

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योग-
शास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे सांख्ययोगो नाम
द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

અધ્યાય ૩ જો-કર્મયોગ

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન કહે છે:-

જ્યાયસી ચેત્કર્મણસ્તે મતા બુદ્ધિર્જનાર્દન ।
તત્કિં કર્મણિ ઘોરે માં નિયોજયસિ કેશવ ॥૧॥
વ્યામિશ્રેણેવ વાક્યેન બુદ્ધિં મોહયસીવ મે ।
તદેકં વદ નિશ્ચિત્ય યેન શ્રેયોઽહમાપ્नुયામ્ ॥૨॥

હે જનાર્દન ! (આગળ કહ્યું તેમ) જે આપ કર્મ-
યોગની પ્રવૃત્તિ કરતાં જ્ઞાનયોગની સ્થિર બુદ્ધિને શ્રેષ્ઠ
માનતા હો; તો હે કેશવ ! આ યુદ્ધરૂપી ઘોર કર્મમાં
મને શામાટે જોડો છો ? અને શામાટે દ્વિઅર્થી જેવાં
વચનોથી મારી બુદ્ધિને મોહ પમાડવા જેવું કરો
છો ? માટે મને તો એ બેમાંથી એકજ વાત નિશ્ચય
કરીને કહો કે જેથી હું કલ્યાણને પામું. ૧,૨

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:-

લોકેઽસ્મિન્દ્વિવિધા નિષ્ઠા પુરા પ્રોક્તા મયાનઘ ।

જ્ઞાનયોગેન સાંખ્યાનાં કર્મયોગેન યોગિનામ્ ॥૩॥

ન કર્મણામનારંભાન્નૈષ્કર્મ્યં પુરુષોઽશ્રુતે ।

ન ચ સંન્યસનાદેવ સિદ્ધિં સમધિગચ્છતિ ॥૪॥

હે નિષ્પાપ અર્જુન ! આ લોકમાં જ્ઞાનીઓની જ્ઞાનયોગવડે અને યોગીઓની કર્મયોગવડે, એમ સિદ્ધિ માટે બે પ્રકારની નિષ્ઠા ઉપયોગી છે, તે મેં પ્રથમ કહી; પરંતુ માણસ કર્મનો આરંભ કરે નહિ તેથી જેમ તે નૈષ્કર્મ્ય સિદ્ધિને (મોક્ષને) પામતો નથી; તેમ માત્ર કર્મસંન્યાસથી (કર્મે કરવાં છોડી દે તેથી) પણ સિદ્ધિને પામતો નથી. ૩,૪

ન हि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् ।

कार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः ॥५॥

કારણકે કર્મ કર્યાવિના કોઈ પણ ક્ષણમાત્ર રહી શકતો નથી અને પ્રકૃતિજન્ય ગુણો પરાણે પણ સર્વ કર્મો કરાવે છે. ૫

कर्मेन्द्रियाणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन् ।

इन्द्रियार्थान्विमूढात्મા मिथ्याचारः स उच्यते ॥६॥

જે મૂઢ મનુષ્ય કર્મેન્દ્રિયોને રોકે, પણ મનવડે ઈન્દ્રિયોના વિષયોનું સ્મરણ કરતો રહે; તે તો

મિથ્યાચારી-વૃથા પ્રયત્ન કરનારો કહેવાય છે. ૬

યસ્તિવદ્રિયાણિ મનસા નિયમ્યારમતેઽર્જુન ।

કર્મેદ્રિયૈઃ કર્મયોગમસક્તઃ સ વિશિષ્યતે ॥૭॥

(માટે એ કરતાં) તો હે અર્જુન ! જે ઈંદ્રિયોને નિયમમાં રાખીને તથા મનવડે વિષયોમાં અનાસક્ત રહીને કર્મેદ્રિયોવડે કર્મયોગ આરંભે છે તેજ શ્રેષ્ઠ છે.

નિયતં કુરુ કર્મ ત્વં કર્મ જ્યાયો હ્યકર્મણઃ ।

શરીરયાત્રાપિ ચ તે ન પ્રસિદ્ધચેદકર્મણઃ ॥૮॥

(તારી પ્રકૃતિ જોતાં પણ કર્મ ન કરવા કરતાં કર્મ કરવું એજ શ્રેષ્ઠ છે. માટે) તું તો તારે માટે નિર્માણ થયેલું આ યુદ્ધકાર્યજ કર. કેમકે આ કાર્ય ન કરવાથી તારી શરીરયાત્રા પણ સિદ્ધ નહિ થાય. ૮

યજ્ઞાર્થાત્કર્મણોઽન્યત્ર લોકોઽયં કર્મબંધનઃ ।

તદર્થં કર્મ કૌન્તેય મુક્તસંગઃ સમાચર ॥૯॥

આ લોકો યજ્ઞાર્થે (પ્રભુપ્રીત્યર્થે) કર્મો નહિ કરતાં બીજાં સકામ કર્મો કર્યા કરે છે તેથીજ તેઓ કર્મબંધનમાં પડે છે. માટે હે કૌન્તેય ! તું આસક્તિથી છૂટીને યજ્ઞાર્થેજ કર્મ કરવા માંડ. ૯

સહયજ્ઞાઃ પ્રજાઃ સૃષ્ટ્વા પુરોવાચ પ્રજાપતિઃ ।

अनेन प्रसविष्यध्वमेष वोऽस्त्विष्टकामधुक् ॥१०॥

देवान्भावयतानेन ते देवा भावयंतु वः ।

परस्परं भावयंतः श्रेयः परमवाप्स्यथ ॥११॥

इष्टान्भोगान्हि वो देवा दास्यन्ते यज्ञभाविताः ।

तैर्દત્તાનપ્રદાયૈભ્યો યો ભુંકતે સ્તેન એવ સઃ ॥૧૨॥

પૂર્વે પ્રજ્ઞની સાથેજ યજ્ઞ સૃષ્ટિને પ્રજ્ઞપતિએ કહ્યું છે કે:—“આ યજ્ઞ કરતા રહીને તમે વૃદ્ધિ પામે; અને એ તમને ઇચ્છિત પદાર્થ આપનારો થાઓ. આ યજ્ઞ-દ્વારા તમે દેવતાઓની સંભાવના (ભાવભક્તિ) કરો અને દેવો તમને પ્રભાવશાળી કરો. આ પ્રમાણે એક-બીજાને પ્રભાવિત કરતા થકા તમે પરમકલ્યાણને પામશો. યજ્ઞથી પ્રભાવિત થયેલા દેવતાઓ તમને ઇષ્ટ પદાર્થો આપશે; પરંતુ તેમણે આપેલા પદાર્થ પાછા તેમને અર્થે (દાન, સેવા, યજ્ઞાદિમાં) આપ્યા વિના જે ભોગવે છે તે તો ચોરજ છે.” ૧૦-૧૨

यज्ञशिष्टाशिनः संतो मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषैः ।

भुंजते ते त्वघं पापा ये पचन्त्यात्मकारणात् ॥१३॥

કેમકે યજ્ઞનું બચેલું જમનારા સજ્જનો સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે; અને જે પાપીઓ માત્ર પોતા-

નેજ માટે રાંધે છે તેઓ તો પાપજ ખાય છે. ૧૩

અન્નાદ્भवन्ति भूतानि पर्जन्यादन्नसंभवः ।

यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवः ॥૧૪॥

कर्म ब्रह्मोद्भवं विद्धि ब्रह्माक्षरसमुद्भवम् ।

तस्मात्सर्वगतं ब्रह्म नित्यं यज्ञे प्रतिष्ठितम् ॥૧૫॥

પ્રાણીઓ અન્નથી પેદા થાય છે; અન્ન વરસાદથી ઉપજે છે; વરસાદ યજ્ઞથી વરસે છે; યજ્ઞ, કર્મ કરવાથી થાય છે; કર્મ વેદશ્રદ્ધની પ્રેરણાથી ઉપજેલું છે; અને વેદશ્રદ્ધની ઉત્પત્તિ અક્ષરશ્રદ્ધથી છે; માટે એ સર્વ-વ્યાપી અક્ષર શ્રદ્ધને યજ્ઞમાં પણ સદાય રહેલો જાણ.

एवं प्रवर्तितं चक्रं नानुवर्तयतीह यः ।

अघायुरिन्द्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति ॥૧૬॥

હે પાર્થ ! આ લોકમાં આવી રીતે પરમાત્માએ પ્રવર્તવેલા યજ્ઞરૂપી ચક્રને જે અનુસરતો નથી-ચલાવતો નથી; તે ઇન્દ્રિયલપટ મનુષ્ય પાપી જીવન-વાળો હોઈને વૃથાજી જીવે છે. ૧૬

यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मतृप्तश्च मानवः ।

आत्मन्येव च संतुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते ॥૧૭॥

પરંતુ જે મનુષ્ય પરમાત્મામાંજ પ્રીતિવાળો, પર-

માત્માના સાક્ષાત્કારથી તૃપ્ત-કૃતાર્થ-થયેલો અને
(બાહ્ય બાબતોમાં પણ) ઈશ્વરેચ્છાપર સંતુષ્ટ રહે-
નારો હોય; તેને માટે કશું કર્તવ્ય રહેતું નથી. ૧૭

नैव तस्य कृतेनार्थो नाकृतेनेह कश्चन ।

न चास्य सर्वभूतेषु कश्चिदर्थव्यपाश्रयः ॥ ૧૮ ॥

કેમકે આ સંસારમાં તેને કર્મ કરીને કશો લાભ
મેળવવાનો હોતો નથી અને નહિ કરવાથી કશી હાનિ
થતી નથી; તેમ કોઈ પણ પ્રાણી સાથે તેના લાભા-
લાભનો કશો સંબંધ હોતો નથી. ૧૮

तस्मादसक्तः सततं कार्यं कर्म समाचर ।

असक्तो ह्याचरन्कर्म परमाप्नोति पूरुषः ॥ ૧૯ ॥

માટે (તારે પણ તેવો-જીવનમુક્ત-બંધનહીન હોય તો)
આસક્તિવિનાનો થઈને કર્તવ્ય કર્મ સતતપણે અને
રૂઢ પ્રકારે કર. કેમકે અનાસક્ત થાય તેજ કર્મ કરતો
છતો પરમ સિદ્ધિ (મોક્ષ) ને પામે છે. ૧૯

कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिता जनकादयः ।

लोकसंग्रहमेवापि संपश्यन्कर्तुमर्हसि ॥ ૨૦ ॥

જનકાદિ મહાત્માઓ પણ એમ નિષ્કામ કર્મથી
પરમ સિદ્ધિ(મોક્ષ)ને પામ્યા છે. વળી લોકસંગ્રહ
લોકહિત બેતાં પણ તારે કર્મ કરવું ઉચિત છે. ૨૦

યદ્યદાચરતિ શ્રેષ્ઠસ્તત્તદેવેતરો જનઃ ।

સ યત્પ્રમાણં કુરુતે લોકસ્તદનુવર્તતે ॥ ૨૧ ॥

કેમકે શ્રેષ્ઠ પુરુષ જે જે આચરણ કરે છે, તે તે અન્ય જનો પણ કરે છે; અને જે વાતને તે પ્રમાણ-ભૂત (ચોખ્ખ) ઠરાવે છે તેને અનુસરીને લોકો વર્તે છે. ૨૧

ન મે પાર્થાસ્તિ કર્તવ્યં ત્રિષુ લોકેષુ કિંચન ।

નાનવાસમવાસવ્યં વર્તેત્તે એવ ચ કર્મણિ ॥ ૨૨ ॥

હે પાર્થ! ત્રણે લોકમાં મારે નથી તો કશું કર્તવ્ય કે નથી કશું ન મળ્યું હોય એવું મેળવવાનું; છતાં પણ હું કર્મમાં વર્તું છું. ૨૨

યાદિ હ્યહં ન વર્તેયં જાતુ કર્મણ્યતંદ્રિતઃ ।

મમ વર્તમાનુવર્તન્તે મનુષ્યાઃ પાર્થ સર્વશઃ ॥ ૨૩ ॥

કારણકે જે હું કર્મમાં વર્તવા સાવધ ન રહું તો હે પાર્થ! મનુષ્યો સર્વ રીતે મારાજ માર્ગને અનુસરે. ૨૩

ઉત્સીદ્યુરિમે લોકા ન કુર્યાં કર્મ ચેદહમ્ ।

સંકરસ્ય ચ કર્તા સ્યામુપહન્યામિમાઃ પ્રજાઃ ॥

જે હું કર્મ ન કરું તો આ બધા લોકનો ઉચ્છેદ થાય અને તેથી વર્ણસંકરનો કર્તા તથા એ બધી પ્રજાને મહાન હાનિ કરનારો થાઉં. ૨૪

સક્તાઃ કર્મણ્યવિદ્વાંસો યથા કુર્વન્તિ ભારત ।

કુર્યાદ્વિદ્વાંસ્તથાસક્તશ્ચીકીર્ણુલોકસંગ્રહમ્ ॥૨૫॥

માટે હે ભારત ! કર્મકૃણમાં આસક્ત અજ્ઞાની જનો જેવી રીતે કર્મો કરે છે; તેવીજ રીતે લોક-સંગ્રહને (લોકહિતને) ઇચ્છનારા અનાસક્ત જ્ઞાનીએ કર્મ કરવું જોઈએ. ૨૫

ન બુદ્ધિભેદં જનયેદજ્ઞાનાં કર્મસંગિનામ્ ।

જોષયેત્સર્વકર્માણિ વિદ્વાન્યુક્તઃ સમાચરન્ ॥૨૬॥

વળી જ્ઞાની પુરુષ, કર્મકૃણમાં આસક્તિવાળા અજ્ઞાનીઓની બુદ્ધિમાં ભેદ (અશ્રદ્ધા-વિક્ષેપ) ઉપજાવતો નથી; પરંતુ પોતે પરમાત્મામાં યુક્ત રહેતો થકો સર્વ કર્મો રૂડે પ્રકારે કરતો રહીને પોતાના વર્તનથી પણ તેમને ઉત્સાહ આપે છે. ૨૬

પ્રકૃતેઃ ક્રિયમાણાનિ ગુણૈઃ કર્માણિ સર્વશઃ ।

અહંકારવિમૂઢાત્મા કર્તાહમિતિ મન્યતે ॥૨૭॥

કર્મોતો સર્વત્ર પ્રકૃતિના ગુણો વડેજ કરાય છે; છતાં અહંકારી વિમૂઢાત્મા “હું કર્તા છું” એમ માને છે. ૨૭

તત્ત્વવિત્તુ મહાબાહો ગુણકર્મવિભાગયોઃ ।

ગુણા ગુણેષુ વર્તન્તિ ઇતિ મત્વા ન સજ્જતે ॥૨૮॥

પ્રકૃતેર્ગુણસંમૂઢાઃ સર્જંતે ગુણકર્મસુ ।

તાનકૃત્સ્ત્રવિદો મંદાન્કૃત્સ્ત્રવિન્ન વિચાલયેત્ ॥૨૯

હે મહાબાહો ! ગુણોના અને ગુણોવડે કરાતાં કર્મોના વિભાગને જાણનારો તત્ત્વજ્ઞાની તો “ગુણો ગુણોમાં વર્તે છે” એમ માનીને આસક્ત થતો નથી; અને પ્રકૃતિના ગુણોમાં (અહંતા-મમતાથી) મોહી પડેલા મંદ બુદ્ધિવાળાજ ગુણોવડે કરાતાં કર્મોમાં (પોતાને કર્તા માનીને) આસક્ત રહે છે; છતાં એવા અધુરા જ્ઞાનવાળાને (તે ઉભયબ્રહ્મ ન થઈ પડે તે માટે) પૂર્ણજ્ઞાની સકામ કર્મોથી ચલાયમાન કરે નાહ.

મયિ સર્વાણિ કર્માણિ સંન્યસ્યાધ્યાત્મચેતસા ।

નિરાશીર્નિર્મમો ભૂત્વા યુદ્ધ્યસ્વ વિગતજ્વરઃ ॥૩૦

તું પણ અધ્યાત્મનિષ્ઠ ચિત્તથી સર્વ કર્મો મને સમર્પણ કરતો રહી ફળની આશા, અહંતા-મમતા તથા શોકસંતાપ ત્યજી દઈને યુદ્ધ કર. ૩૦

યે મે મતમિદં નિત્યમનુતિષ્ઠંતિ માનવાઃ ।

શ્રદ્ધાવંતોઽનસૂયંતો મુચ્યંતે તેઽપિ કર્મભિઃ ॥૩૧

જે શ્રદ્ધાવાન અને દોષબુદ્ધિવિનાના મનુષ્યો આ મારા મતાનુસાર સદા ચાલે છે; તેઓ પણ કર્મ-બંધનથી મુક્ત થાય છે. ૩૧

ये त्वेतदभ्यसूयंतो नानुतिष्ठन्ति मे मतम् ।

सर्वज्ञानविमूढांस्तान्विद्धि नष्टानचेतसः ॥३२॥

પરંતુ જે દોષદષ્ટિવાળાઓ મારા આ મતાનુ-
સાર વર્તતા નથી એવા સમગ્ર જ્ઞાનમાં મોહવશ થઈ
ગયેલા (અવળી બુદ્ધિએ ચઢી ગયેલા) મહામૂઢ મા-
ણસોને તું અસાવધ અને નાશ પામેલા જાણ. ૩૨

सदृशं चेष्टते स्वस्याः प्रकृतेर्ज्ञानवानपि ।

प्रकृतिं यांति भूतानि निग्रहः किं करिष्यति ॥३३॥

અધ્યાંય ભૂત-પ્રાણી પોતપોતાની પ્રકૃતિને અનુ-
સરે છે; અને જ્ઞાનવાન પણ પોતાની પ્રકૃતિ પ્રમાણે
વર્તે છે.* ત્યાં પછી (તું તારી ક્ષાત્રપ્રકૃતિ વિરુદ્ધ જઈને
યુદ્ધની ના પાડે છે તે તારો) નિગ્રહ શું કરી શકશે ? ૩૩

इन्द्रियस्येन्द्रियस्यार्थे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ।

तयोर्न वशमागच्छेत्तौ ह्यस्य परिपंथिनौ ॥३४॥

હા, ઇન્દ્રિયોને જે પોતપોતાના અનુકૂળ વિષયો-
માં રાગ અને પ્રતિકૂળ વિષયોમાં દ્વેષ રહેલા છે, તે-
મને વશ થવું નહિ; કારણ કે એ બંને કલ્યાણના
માર્ગમાં આડા આવનારા-શત્રુ છે. ૩૪

* ફેર એ કે, જ્ઞાનીની સ્વપ્રકૃતિને અવળે રસ્તે વાપરી અધોગતિ
પામે છે; ને જ્ઞાની સન્માર્ગે વાપરી ઉચ્ચત થાય છે.

શ્રેયાન્સ્વધર્મો વિગુણઃ પરધર્માત્સ્વનુષ્ટિતાત્ ।

સ્વધર્મે નિધનં શ્રેયઃ પરધર્મો મયાવહઃ ॥૩૫॥

ખીજાએ આચરેલા તેના ધર્મ કરતાં પોતાનો ધર્મ
ઓછા ગુણવાળો હોય તોપણ તેજ શ્રેયસ્કર છે; એટ-
લુંજ નહિ પણ સ્વધર્મ પાળતાં મરણું એ પણ ક-
લ્યાણકારી છે; અને પરધર્મ તો ભયકારકજ છે. ૩૫

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન પૂછે છે:—

अथ केन प्रयुक्तोऽयं पापं चरति पूरुषः ।

अनिच्छन्नपि वाष्ण्येय बलादिव नियोजितः ३६

તોપછી હે કૃષ્ણ ! ઇચ્છા ન હોય તોપણ આ પુરુષ
કેનાથી પ્રેરાઈને પરાણે જોડેલાની પેઠે પાપકર્મ આચરે છે?

શ્રીમગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:—

काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ।

महाशनो महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम् ॥૩૭॥

એ (પાપમાં પ્રેરનારો) તો આ રજોગુણમાંથી ઉપ-
જડેલો અને અગ્નિની પેઠે ભોગોથી ધરાય નહિ એવો
'કામ' છે; અને આ મહાપાપી 'ક્રોધ' પણ એજ છે;
માટે આ સંસારમાં એનેજ તું ખરો વૈરી જાણુ. ૩૭

धूमेनाव्रियते वह्निर्यथाऽऽदर्शो मलेन च ।

યથોલ્બેનાવૃતો ગર્ભસ્તથા તેનેદમાવૃત્તમ્ ॥૩૮॥

કેમકે જેમ ધૂમાડાથી અગ્નિ અને મેલથી આરસી ઢંકાયે જાય છે; કિંવા જેમ ઓરથી ગર્ભ ઢંકાયેલો હોય છે; તેમ એ કામથીજ આ જ્ઞાન ઢંકાયેલું રહે છે.

આવૃતં જ્ઞાનમેતેન જ્ઞાનિનો નિત્યવૈરિણા ।

કામરૂપેણ કૌંતેય દુષ્પૂરેણાનલેન ચ ॥૩૯॥

હૈ કૌંતેય! અગ્નિની પેઠે ધરાય નહિ એવા જે જ્ઞાનીઓનો પણ 'કામ'રૂપી નિત્યનો વૈરી, તેનાથીજ માણસોનું જ્ઞાન ઢંકાયેલું રહે છે. ૩૯

ઇન્દ્રિયાણિ મનો બુદ્ધિરસ્યાધિષ્ઠાનમુચ્યતે ।

एतैर्विमोहयत्येष જ્ઞાનમાવૃત્ય દેહિનમ્ ॥૪૦॥

આ કામરૂપી શત્રુનાં રહેડાણુ ઇન્દ્રિયો, મન અને બુદ્ધિ કહેવાય છે; અને તેમનાજવડે તે આત્મજ્ઞાનને ઢાંકી દઇને જીવાત્માને વિષયોમાં મોહિત કરે છે. ૪૦

तस्मात्त्वमिन्द्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ।

पाप्मानं प्रजहि ह्येनं જ્ઞાનવિજ્ઞાનનાશનમ્ ॥૪૧॥

તે માટે હે ભરતશ્રેષ્ઠ! તું પ્રથમ ઇન્દ્રિયોને વશ કરીને એ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનો નાશ કરનારા 'કામ' રૂપી મહાપાપીને તો હણીજ નાખ. ૪૧

इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्यः परं मनः ।

मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥४२॥

જો કે ઇન્દ્રિયો પ્રબળ કહી છે, પરંતુ ઇન્દ્રિયો કરતાં પણ મન પ્રબળ છે; મન કરતાં બુદ્ધિ પ્રબળ છે અને બુદ્ધિ કરતાં પણ (કામરૂપી શત્રુને બળવાન કહ્યો છે; પરંતુ તેના કરતાં પણ) તે આત્મા અપાર બલિષ્ઠ છે. (અને તેથીજ તે પરમાત્મા કહેવાય છે.) ૪૨

एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तभ्यात्मानमात्मना ।

जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम् ॥४३॥

માટે એ પ્રમાણે એ આત્માને બુદ્ધિથી (અને કામરૂપી શત્રુથી પણ) અત્યંત પ્રબળ જાણીને તથા બુદ્ધિદ્વારા મનને (અનાત્મ પદાર્થોમાંથી કાઢી લઈ સચ્ચિદાનંદ પરમાત્મામાં) સ્થિર કરીને હે મહાબાહો! એ દુર્જય કામરૂપી શત્રુને હણી નાખ. ૪૩

हरिः ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु

ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे

कर्मयोगो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

અધ્યાય ૪ થો-કર્મબ્રહ્માર્પણયોગ

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:-

इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययम् ।

विवस्वान्मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ॥૧॥

આ જે અવિનાશી કર્મયોગ કહું છું, તે મેં પૂર્વે વિવસ્વતને કહ્યો હતો; વિવસ્વતે તે મનુને કહેલો અને મનુએ ઈક્ષ્વાકુને કહ્યો હતો. ૧

एवं परंपराप्राप्तमिमं राजर्षयो विदुः ।

स कालेनेह महता योगो नष्टः परंतप ॥૨॥

એ પ્રમાણે પરંપરાથી પ્રાપ્ત થયેલો આ યોગ રાજર્ષિઓ જાણતા હતા; પરંતુ હે પરંતપ! તે યોગ આ લોકમાં લાંબા કાળથી નાશ પામ્યો છે. ૨

स एवायं मया तेऽद्य योगः प्रोक्तः पुरातनः ।

भक्तोऽसि मे सखा चेति रहस्यं ह्येतदुत्तमम् ॥૩॥

તેજ આ પુરાતન યોગ હવે મેં તને એટલામાટે

કહ્યો છે કે તે સર્વોત્તમ પદને આપનારો અને રહ-
સ્વરૂપ છે તથા તું મારો ભક્ત અને સખા છે. ૩

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન કહે છે:—

अपरं भवतो जन्म परं जन्म विवस्वतः ।

કથમેતદ્વિજાનીયાં ત્વમાદૌ પ્રોક્તવાનિતિ ॥૪॥

આપનો જન્મ તો હમણાંનો છે અને વિવસ્વ-
તનો જન્મ બહુ પ્રાચીન છે; એટલે આ યોગ આપે
આદિકાળમાં કહ્યો હતો, એમ હું કેવી રીતે જાણું? ૪

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:—

बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन ।

तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ परंतप ॥ ૫ ॥

હે પરંતપ ! મારા અને તારા પુષ્કળ જન્મો થઈ
ગયા છે. તે બધા હું જાણું છું અને તું નથી જાણતો.

अजोऽपि सन्नव्ययात्मा भूतानामीश्वरोऽपि सन् ।

प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय संभवाम्यात्ममायया ॥૬॥

હું અજન્મા, અવિનાશી અને સર્વ ભૂતોનો
ઈશ્વર છતાં પણ મારી પ્રકૃતિનો અંગીકાર કરીને
મારી માયાવડે સંસારમાં પ્રગટ થાઉં છું. ૬

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।

અભ્યુત્થાનમધર્મસ્ય તદાઽઽત્માનં સૃજામ્યહમ્ ॥
 પરિત્રાણાય સાધૂનાં વિનાશાય ચ દુષ્કૃતામ્ ।
 ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય સંભવામિ યુગે યુગે ॥ ૮ ॥

કારણકે જ્યારે જ્યારે ધર્મની હાનિ થાય છે
 અને અધર્મ જોર પકડે છે; ત્યારે ત્યારે હે ભારત !
 સાધુજનોના ઉદ્ધાર માટે, દુષ્ટજનોના સંહાર માટે
 અને ધર્મની સંસ્થાપના અર્થે હું યુગે યુગે આત્માને
 સૃષ્ટિ છું અને પ્રકટ થાઉં છું. ૭, ૮

જન્મ કર્મ ચ મે દિવ્યમેવં યો વેત્તિ તત્ત્વતઃ ।
 ત્યક્ત્વા દેહં પુનર્જન્મ નૌતિ મામેતિ સોઽર્જુન ॥૯

મારાં આવાં જન્મ અને કર્મ દિવ્ય હોય છે;
 એમ જે તત્ત્વથી જાણે છે તે હે અર્જુન ! દેહ તજ્યા
 પછી પુનર્જન્મને નહિ પામતાં મનેજ પામે છે. ૯

વીતરાગભયક્રોધા મન્મયા મામુપાશ્રિતાઃ ।

બહવો જ્ઞાનતપસા પૂતા મદ્ભાવમાગતાઃ ॥૧૦॥

રાગ, ભય અને ક્રોધરહિત થયેલા; અનન્ય-
 ભાવે મારામાંજ મનવાળા; સર્વભાવે મારે શરણે
 આવેલા અને જ્ઞાનરૂપી તપવડે પવિત્ર થયેલા; એવા
 પુષ્કળ મનુષ્યો મારા પરમાત્મભાવને પ્રાપ્ત થયા છે.

ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम् ।

मम वर्त्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥११॥

કેમકે જે મનુષ્યો જે પ્રકારે મને ભજે છે, તેમને તેજ પ્રકારે હું ભણું છું; અને તેથી હું પાર્થ! બુદ્ધિ-માન મનુષ્યો તો સર્વભાવથી મારાજ માર્ગપર ચાલે છે.

कांक्षन्तः कर्मणां सिद्धिं यजन्त इह देवताः ।

क्षिप्रं हि मानुषे लोके सिद्धिर्भवति कर्मजा ॥१२॥

આ મનુષ્યલોકમાં કર્મોનાં ફળરૂપી સિદ્ધિ ઇચ્છનારાઓ દેવતાઓને પૂજે છે; અને તેથી કર્મજન્ય ૫૭સિદ્ધિ પણ શીઘ્રજ થાય છે. ૧૨

चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः ।

तस्य कर्तारमपि मां विद्वद्यकर्तारमव्ययम् ॥१३॥

ગુણ અને કર્મના વિભાગને અનુસરીને મેં ચાર વર્ણશ્રમવાળી સંસ્થા સૃષ્ટ છે; છતાં મને એના કર્તાને પણ તું અકર્તા ને અવિકારી જાણ. ૧૩

न मां कर्माणि लिपन्ति न मे कर्मफले स्पृहा ।

इति मां योऽभिजानाति कर्मभिर्न स बद्धयते ॥१४॥

કારણ કે મને કર્મફળની સ્પૃહા નથી, તેથી કર્મો મને લેપન કરી શકતાં નથી; અને જે કોઈ મને એવા

સમજે છે, તે પણ કર્મોથી બંધાતો નથી. ૧૪

एवं ज्ञात्वा कृतं कर्म पूर्वैरपि मुमुक्षुभिः ।

કુરુ કર્મેવ તસ્માત્ત્વં પૂર્વેઃ પૂર્વતરં કૃતમ્ ॥૧૫॥

પૂર્વના પણ મુમુક્ષુઓએ એવું સમજીનેજ નિષ્કામ કર્મ કરેલું છે. તે માટે તું પણ પરાપૂર્વથી પૂર્વજ્ઞેદ્વારા કરાતું આવેલું નિષ્કામ કર્મ આચર. ૧૫

किं कर्म किमकर्मेति कवयोऽप्यत्र मोहिताः ।

તત્તે કર્મ પ્રવક્ષ્યામિ યજ્ઞાત્વા મોક્ષ્યસેઽશુભાત્ ॥

પરંતુ કર્મ એટલે શું અને અકર્મ એટલે શું? આ વિષયમાં પડિતો પણ મોહ પામ્યા છે (ભૂલ્યા છે); માટે હવે તને તે કર્મો વિષે રૂડે પ્રકારે સમજાવીશ, કે જે જાણીને તું અશુભથી છૂટીશ. ૧૬

कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः ।

અકર્મણશ્ચ બોદ્ધવ્યં ગહના કર્મણો ગતિઃ ॥૧૭॥

કરવા યોગ્ય કર્મવિષે, વિકર્મ (નહિ કરવા યોગ્ય) કર્મવિષે, તેમજ અકર્મવિષે પણ યથાવત્ સમજવું જોઈએ. કેમકે કર્મની ગતિ ગહન છે. ૧૭

कर्मण्यकर्म यः पश्येदकर्मणि च कर्म यः ।

સ બુદ્ધિમાન્મનુષ્યેષુ સ યુક્તઃ કૃત્સ્નકર્મકૃત્ ॥૧૮

જે (અહંતા-મમતા વગરના) કર્મમાં અકર્મને અને (અજ્ઞાનપૂર્વકના) અકર્મમાં (કર્મ ન કરવા-માં) કર્મને જુએ છે; તેજ મનુષ્યોમાં બુદ્ધિમાન છે; તે યોગી છે અને તે સર્વ કર્મોનો કર્તા છે. ૧૮

यस्य सर्वे समारंभाः कामसंकल्पवर्जिताः ।

જ્ઞાનામિદગ્ધકર્માણં તમાહુઃ પંડિતં બુધાઃ ॥૧૯॥

જેના સર્વ સમારંભ (કાર્યારંભ) કામનાથી અને સંકલ્પથી રહિત છે; એવા જ્ઞાનરૂપી અગ્નિવડે બળી ગયેલાં કર્મવાળાને બુદ્ધિમાનો પંડિત કહે છે. ૧૯

त्यक्त्वा कर्मफलासंगं नित्यतृप्तो निराश्रयः ।

કર્મણ્યભિપ્રવૃત્તોઽપિ નૈવ કિંચિત્કરોતિ સઃ ॥૨૦॥

અને જે કર્મોનાં ફળ તથા કર્તાપણનો અહંભાવ તજીને સદાય (પરમાનંદ પરમાત્મામાં) તૃપ્ત રહેનારો, અને લૌકિક આશ્રયવિનાનો હોય; તે કર્મમાં પ્રવૃત્ત રહે તોપણ કશુંજ કરતો નથી. ૨૦

निराशीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः ।

શારીરં કેવલં કર્મ કુર્વન્નાપ્નોતિ કિલ્બિષમ્ ॥૨૧॥

એવો આશારહિત, સ્વાધીન ચિત્તવાળો તથા સર્વ સંગ્રહોને ત્યજનારો પુરુષ કેવળ શરીરસંબંધી કર્મ કરવાથી પાપને પામતો નથી. ૨૧

યદૃચ્છાલાભસંતુષ્ટો દ્વંદ્વાતીતો વિમત્સરઃ ।

સમઃ મિદ્ધાવસિદ્ધો ચ કૃત્વાપિ ન નિવદ્ધયતે ॥

વળી જે દૈવેચ્છાથી આવી મળેલામાં સંતોષી,
સુખદુઃખાદિ જોડકાંમાં રાગદ્વેષવિનાનો અને કાર્યની
સિદ્ધિ-અસિદ્ધિમાં સમદૃષ્ટિવાળો હોય; તે પણ કર્મ
કરવા છતાં તેનાથી બંધાતો નથી. ૨૨

ગતસંગસ્ય મુક્તસ્ય જ્ઞાનાવસ્થિતચેતસઃ ।

યજ્ઞાયાચરતઃ કર્મ સમગ્રં પ્રવિલીયતે ॥૨૩॥

કેમકે એવા આસક્તિરહિત અને જ્ઞાનમાં સ્થિર
ચિત્તવાળા જીવનમુક્ત તરફથી યજ્ઞ અર્થે આચરતાં
સમગ્ર કર્મ નષ્ટ થઈ જાય છે. ૨૩

બ્રહ્માર્પણં બ્રહ્મ હવિર્બ્રહ્મામૌ બ્રહ્મણા હુતમ્ ।

બ્રહ્મૈવ તેન ગંતવ્યં બ્રહ્મકર્મસમાધિના ॥ ૨૪ ॥

અર્પણક્રિયા બ્રહ્મ છે; હોમવાની વસ્તુ બ્રહ્મ છે;
બ્રહ્મરૂપ અગ્નિમાં બ્રહ્મરૂપ હોમનારે હોમેલું પણ બ્રહ્મ
છે; અને એવી બ્રહ્મબુદ્ધિવાળી કર્મસમાધિને સેવનાર-
નું ગંતવ્ય(પામવા યોગ્ય) સ્થાન પણ બ્રહ્મ જ હોય છે.

દૈવમેવાપરે યજ્ઞં યોગિનઃ પર્યુપાસતે ।

બ્રહ્મામાવપરે યજ્ઞં યજ્ઞેનૈવોપજુહ્વાતિ ॥૨૫॥

વળી બીજા યોગીઓ દૈવયજ્ઞને ઉપાસે છે; તે બીજા યોગી યજ્ઞવડે યજ્ઞનોજ અહ્વાગ્નિમાં હવન કરે છે.

શ્રોત્રાદીર્નીંદ્રિયાણ્યન્યે સંયમામિષુ जुह्वति ।

શબ્દાદીન્વિષયાનન્ય ઇંદ્રિયામિષુ जुह्वति ॥૨૬॥

સર્વાર્ણીંદ્રિયકર્માણિ પ્રાણકર્માણિ ચાપરે ।

આત્મસંયમયોગામૌ जुह्वति જ્ઞાનદીપિતે ॥૨૭॥

દ્રવ્યયજ્ઞાસ્તપોયજ્ઞા યોગયજ્ઞાસ્તથાઽપરે ।

સ્વાધ્યાયજ્ઞાનયજ્ઞાશ્ચ યતયઃ સંશિતવ્રતાઃ ॥૨૮॥

બીજા યોગીઓ કાન વગેરે ઇંદ્રિયોને સંયમ-રૂપી અગ્નિમાં હોમે છે; તે બીજા શબ્દાદિ વિષયોને ઇંદ્રિયોરૂપ અગ્નિમાં હોમે છે. બીજા યોગીઓ સર્વ ઇંદ્રિયોનાં તથા પ્રાણોનાં કર્મેણે જ્ઞાનવડે પ્રદીપ્ત થયેલા ચિત્તસંયમરૂપ યોગાગ્નિમાં હોમે છે; તે બીજા દૈવવ્રતવાળા યતિઓ કોઈ દ્રવ્યયજ્ઞવાળા, કોઈ તપો-યજ્ઞવાળા, કોઈ યોગયજ્ઞવાળા અને કોઈ સ્વાધ્યાય-રૂપી જ્ઞાનયજ્ઞ કરનારા હોય છે. ૨૬-૨૮

અપાને जुह्वति પ્રાણં પ્રાણેઽપાનં તથાઽપરે ।

પ્રાણાપાનગતી રુદ્ધ્વા પ્રાણાયામપરાયણાઃ ॥૨૯॥

અપરે નિયતાહારાઃ પ્રાણાન્પ્રાણેષુ जुह्वति ।

सर्वेऽप्येते यज्ञविदो यज्ञक्षपितकल्मषाः ॥३०॥

બીજા પ્રાણાયામપરાયણ યોગીઓ પ્રાણ અં
અપાનની ગતિ રોકીને અપાનવાયુમાં પ્રાણવાયુ હોં
છે તો કેટલાક પ્રાણવાયુમાં અપાનવાયુને હોંમે છે
તથા બીજા નિયમિત આહારવાળા યોગી પ્રાણે
નેજ પ્રાણોમાં હોંમે છે. (આમ પોતપોતાને ઠીક પ
તે તે) યજ્ઞદ્વારા પોતાનાં પાપ અપાવનારા સર્વ ૩
કારના યોગીઓ યજ્ઞના અનુભવી-જાણકાર હોય છે

यज्ञशिष्टामृतभुजो यान्ति ब्रह्म सनातनम् ।

नायं लोकोऽस्त्ययज्ञस्य कुतोऽन्यः कुरुसत्तम ॥३१॥

એવા યજ્ઞના અવશિષ્ટ (છેવટ-પ્રસાદ-પરિણામ
અનુભવ) રૂપી અમૃતને જમનારા-પચાવનારા-પા
પરબ્રહ્મ પરમાત્માને અવશ્ય પામે છે. યજ્ઞરહિત માણ
સનો તો આ લોકજ સિદ્ધ થતો નથી; તો પછી
કુરુશ્રેષ્ઠ! પરલોક તો ક્યાંથીજ સિદ્ધ થાય ! ૩૧

एवं बहुविधा यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुखे ।

कर्मजान्विद्धि तान्सर्वान् एवं ज्ञात्वा विमोक्ष्यसे ।

ઉપર જણાવ્યા જેવા જે વણા પ્રકારના યજ્ઞ
બ્રહ્મના મુખરૂપ વેદોમાં વિસ્તારથી કહ્યા છે; તે બધ
કર્મથીજ થનારા જાણ. એમ જાણવાથીજ (તં કર્મ

ત્યાગના અને અનિત્ય પદાર્થોના મોહથી) મુક્ત થઈશ.

શ્રેયાન્દ્રવ્યમયાદ્યજ્ઞાજ્ઞાનયજ્ઞઃ પરંતપ ।

સર્વં કર્માશ્વિલં પાર્થ જ્ઞાને પરિસમાપ્યતે ॥૩૩॥

હે પરંતપ ! દ્રવ્યમય યજ્ઞ કરતાં જ્ઞાનમય યજ્ઞ અત્યંત શ્રેષ્ઠ છે. કારણ કે હે પાર્થ ! બધાં કર્મો જ્ઞાનમાં પૂરેપૂરાં સમાઈ જાય છે. ૩૩

તદ્વિદ્ધિ પ્રણિપાતેન પરિપ્રશ્નેન સેવયા ।

ઉપદેક્ષ્યંતિ તે જ્ઞાનં જ્ઞાનિનસ્તત્ત્વદર્શિનઃ ॥૩૪॥

યજ્ઞાત્વા ન પુનર્મોહમ્ એવં યાસ્યસિ પાંડવ ।

યેન ભૂતાન્યશેષેણ દ્રક્ષ્યસ્યાત્મન્યથો મયિ ॥૩૫॥

એ જ્ઞાન તું પ્રણામ કરીને, પ્રશ્નો કરીને અને સેવા કરીને મેળવી શકીશ; અને જે જ્ઞાની ઉપરાંત તત્ત્વદર્શી (પરમાત્માનો સાક્ષાત્કારે પામેલો) હશે તેજ તને એ જ્ઞાન યથાવત્ ઉપદેશી શકશે, કે જે જ્ઞાનને જાણીને પ્રરી તું આવો મોહ નહિ પામે; અને જેનાવડે હે પાંડવ ! તું બધાં ભૂતોને પોતામાં અને મારામાં-પરમાત્મામાં-રહેલાં જોઈ શકીશ. ૩૪, ૩૫

અપિ ચેદસિ પાપેભ્યઃ સર્વેભ્યઃ પાપકૃત્તમઃ ।

સર્વં જ્ઞાનપ્લવેનૈવ વ્રજિનં સંતરિષ્યસિ ॥૩૬॥

તું કદાચ બધા પાપીઓથી વધારે પાપ કરનારો હોઈશ તોપણ એ જ્ઞાનરૂપી નૌકાવડે તું તે પાપરૂપી સમુદ્રને નિશ્ચય તરી જઈશ. ૩૬

यथैधांसि समिद्धोऽग्निर्भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन ।

જ્ઞાનાગ્નિઃ સર્વકર્માણિ ભસ્મસાત્કુરુતે તથા ॥૩૭॥

હું અર્જુન ! જેમ સળગેલો અગ્નિ લાકડાંને ભસ્મીભૂત કરી નાખે છે; તેમ જ્ઞાનરૂપી અગ્નિ બધાં કર્મોને ભસ્મીભૂત કરી દે છે. ૩૭

नहि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।

તત્સ્વયં યોગસંસિદ્ધઃ કાલેનાત્માનિ વિંદતિ ॥૩૮॥

श्रद्धावाँलभते ज्ञानं तत्परः संयतेन्द्रियः ।

જ્ઞાનં લબ્ધ્વા પરાં શાંતિમચિરેણાધિગચ્છતિ ॥૩૯॥

ખરેખર ! આ જગતમાં જ્ઞાનના જેવું પવિત્ર કરનારું કશુંજ નથી. યોગસંસિદ્ધ થવા ઇચ્છનારો મનુષ્ય (જે આદરી બેસે તો તે પોતાની મેળે પણ વિચાર કરતાં કરતાં) એ જ્ઞાન કાળે કરીને પોતાના અંતરમાં જાણી શકે છે; પરંતુ જે તે જિતેન્દ્રિય અને જ્ઞાન પાછળ તત્પર રહેનારો મનુષ્ય શ્રદ્ધાવાળો હોય છે; તો તે એ જ્ઞાનને શીઘ્ર પામે છે; અને તેથી

પરમાત્મદર્શનપૂર્વક પ્રાપ્ત થતી પરમશાન્તિને—
વનમુક્ત દશાને—પણ સત્વર પામે છે. ૩૮,૩૯

અજ્ઞાશ્રાશ્રદ્ધાનશ્ર સંશયાત્મા વિનश्यति ।

નાયં લોકોઽસ્તિ ન પરો ન સુખં સંશયાત્મનઃ ॥

અને જે છેકળ અજ્ઞાની, શ્રદ્ધારહિત તથા સંશ-
યાત્મા હોય છે, તે તો નાશજ પામે છે. કેમકે એવા
સંશયાત્માને માટે આ લોક પણ નથી, પરલોક
પણ નથી અને સુખશાંતિ પણ નથી. ૪૦

યોગસંન્યસ્તકર્માણં જ્ઞાનસંચ્છિન્નસંશયમ્ ।

આત્મવંતં ન કર્માણિ નિબઘ્નંતિ ધનંજય ॥૪૧॥

અને હે ધનંજય! યોગબુદ્ધિથી કર્મોનો સંન્યા-
સ (કર્મત્યાગ—ઈશ્વરાર્પણ) કરનારને તથા જ્ઞાનવડે
જેના સંશય છેદાઈ ગયા છે એવા પરમાત્મપરાયણ
પુરુષને કર્મો બાંધી શકતાં નથી. ૪૧

તસ્માદજ્ઞાનસંભૂતં હૃત્સ્થં જ્ઞાનાસિનાત્મનઃ ।

છિત્ત્વૈનં સંશયં યોગમાતિષ્ઠોત્તિષ્ઠ ભારત ॥૪૨॥

તે માટે હે ભારત! હૃદયમાંના આ અજ્ઞાનજન્ય
સંશયને આત્મજ્ઞાનરૂપી તલવારવડે છેદી નાખીને તું
કર્મયોગમાં જોડાઈ જા અને યુદ્ધ કરવા ખડો થઈ જા!

इति श्री० कर्मब्रह्मार्पणयोगो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥૪॥

અધ્યાય ૫ મો-કર્મસંન્યાસયોગ

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન કહે છે:—

સંન્યાસં કર્મણાં કૃષ્ણ પુનર્યોગં ચ શંસસિ ।

યચ્છ્રેય એતયોરેકં તન્મે બ્રૂહિ સુનિશ્ચિતમ્ ॥ ૧ ॥

હે કૃષ્ણ! આપ કહી કર્મના સંન્યાસ(ત્યાગ)ને તો ખીલ વાર કર્મના યોગને વખાણો છો; માટે એ બેમાં જે નિશ્ચિત કહ્યાણુકારી હોય તેજ મને કહો. ૧

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રી ભગવાન કહે છે:—

સંન્યાસઃ કર્મયોગશ્ચ નિઃશ્રેયસકરાવુભૌ ।

તયોસ્તુ કર્મસંન્યાસાત્કર્મયોગો વિશિષ્યતે ॥૨॥

કર્મસંન્યાસ અને કર્મયોગ બંને કહ્યાણુકારક છે; પણ તેમાં કર્મસંન્યાસ કરતાં કર્મયોગ સાધવો વિશેષ સુગમ છે. ૨

જ્ઞેયઃ સ નિત્યસંન્યાસી યો ન દ્વેષ્ટિ ન કાંક્ષતિ ।

નિર્વિન્દ્વો હિ મહાબાહો સુખં બંધાત્પ્રમુચ્યતે ॥૩॥

જે કશાનો દ્વેષ પણ કરતો નથી, તેમ કશાની ઈચ્છા પણ કરતો નથી; તેને તું સદા સંન્યાસીજ બાળુ. કેમકે હે મહાબાહો! એવો નિર્વિદ્વ પુરુષ સહેલાઈથી કર્મબંધનથી મુક્ત થાય છે. ૩

સાંખ્યયોગૌ પૃથગ્વાલાઃ પ્રવદંતિ ન પંડિતાઃ ।

एकमप्यास्थितः सम्यगुभयोर्विन्दते फलम् ॥४॥

અજ્ઞાનીઓજ જ્ઞાનયોગને (કર્મસંન્યાસને) અને કર્મયોગને બૂદા કહે છે; પંડિતો નથી કહેતા. કેમકે એમાંના કોઈ પણ યોગમાર્ગમાં જે રૂટે પ્રકારે સ્થિત થાય છે; તે બંને માર્ગના ૫૭૩૫ પરમાત્માને પામે છે.

यत्सांख्यैः प्राप्यते स्थानं तद्योगैरपि गम्यते ।

एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स पश्यति ॥५॥

કેમકે જે મોક્ષસ્થાનને જ્ઞાનયોગ (કર્મસંન્યાસ-ત્યાગમાર્ગ) દ્વારા પમાય છે; તેજ સ્થાન કર્મયોગથી પમાય છે. માટે જે જ્ઞાનયોગ અને કર્મયોગને એકજ (ઠેકાણે પહોંચાડનારા) બાળે છે; તેજ ખરેખર બાળે છે.

संन्यासस्तु महाबाहो दुःखमाप्तुमयोगतः ।

योगयुक्तो मुनिर्ब्रह्म न चिरेणाधिगच्छति ॥६॥

પરંતુ હે મહાબાહો ! કર્મયોગ સાધ્યા વિના કર્મસંન્યાસ સાધ્ય થવો કઠિન છે; અને કર્મયોગ-પૂર્વક જ્ઞાનયોગને સાધનારો વિચારશીલ સાધક થોડા સમયમાં પરબ્રહ્મ પરમાત્માને પામે છે. ૬

યોગયુક્તો વિશુદ્ધાત્મા વિજિતાત્મા જિતેન્દ્રિયઃ ।
સર્વભૂતાત્મભૂતાત્મા કુર્વન્નપિ ન લિપ્યતે ॥૭॥

એવો શુદ્ધ ચિત્તવાળો, દેહ અને ઇન્દ્રિયને જીતનારો તથા સર્વ ભૂતોના આત્મારૂપ પરમાત્માને પોતાનો આત્મા જાણનારો યોગયુક્ત સંન્યાસી કર્મ કરે તોપણ તેનાથી લેપાયમાન થતો નથી. ૭

नैव किंचित्करोमीति युक्तो मन्येत तत्त्ववित् ।
पश्यन्शृण्वन्स्पृशन्निघ्नन्नश्नन्गच्छन्स्वपन्श्वसन् ॥
प्रलपन्विसृजन्गृह्णन्नुन्मिषन्निमिषन्नपि ।

इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु वर्तत इति धारयन् ॥૯॥

એ યોગયુક્ત તત્ત્વજ્ઞાની જોતો, સાંભળતો, સ્પર્શ કરતો, સુંઘતો, ખાતો, ચાલતો, ઉંઘતો, શ્વાસ લેતો, ખોલતો, ત્યાગ કરતો, ગ્રહણ કરતો અને નેત્રાદિ ઉઘાડતો તથા મીંચતો હોવા છતાં પણ “ઇન્દ્રિયોજ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં વર્તે છે” એવું સમજીને “પોતે કંઈજ કરતો નથી” એમ માને છે. ૮, ૯

ब्रह्मण्याधाय कर्माणि संगं त्यक्त्वा करोति यः ।

लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवांभसा ॥ ૧૦ ॥

જે પુરુષ બ્રહ્મમાં અર્પણ કરીને અને ફળની આસક્તિ ત્યજીને કર્મો કરે છે; તે જેમ જળમાં કમળપત્ર લેપાતું નથી તેમ કર્મોથી લેપાતો નથી. ૧૦

कायेन मनसा बुद्ध्या केवलैरिन्द्रियैरपि ।

योगिनः कर्म कुर्वति संगं त्यक्त्वात्मशुद्धये ॥ ૧૧ ॥

યોગી પુરુષ કાયાથી, મનથી, બુદ્ધિથી તેમજ ઇન્દ્રિયોથી પણ જે જે કર્મો કરે છે; તે ફળાસક્તિ તજીને કેવળ અંતઃકરણની શુદ્ધિ અર્થે કરે છે. ૧૧

युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा शांतिमाप्नोति नैष्ठिकीम् ।

अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबध्यते ॥ ૧૨ ॥

યોગયુક્ત પુરુષ કર્મફળનો ત્યાગ કરવાને પરિણામે પરમાત્મનિષ્ઠાજન્ય મોક્ષની શાંતિને પામે છે; અને ફળાસક્ત અયોગી ફળેચ્છાને લીધે કર્મથી બંધાય છે.

सर्वकर्माणि मनसा संन्यस्यास्ते सुखं वशी ।

नवद्वारे पुरे देही नैव कुर्वन्न कारयन् ॥ ૧૩ ॥

વશ ચિત્તવાળો પુરુષ મનપૂર્વક સર્વ કર્મોના સંન્યાસ કરીને નવ દ્વારવાળા આ દેહનગરમાં સુખેથી

રહે છે અને નથી કાંઈ કરતો કે નથી કાંઈ કરાવતો
 ન કર્તૃત્વં ન કર્માણિ લોકસ્ય સૃજતિ પ્રભુઃ ।

ન કર્મફલસંયોગં સ્વભાવસ્તુ પ્રવર્તતે ॥ ૧૪ ॥

લોકોના (હું 'કર્તા' એવા) કર્તાપણના અભિમ
 નને, કર્મોને કે કર્મફળના સંયોગને પ્રભુ નથી રચતે
 પણ સ્વભાવ-એટલે મૂળ પ્રકૃતિથીજ એ સર્વ પ્રવર્તે છે
 નાદત્તે કસ્યચિત્પાપં ન ચૈવ સુકૃતં વિભુઃ ।

અજ્ઞાનેનાવૃત્તં જ્ઞાનં તેન મુહ્યંતિ જંતવઃ ॥ ૧૫ ॥

એ વિભુ નથી કોઈના પાપને લેતો કે નથી કો
 ના પુણ્યને લેતો. પ્રાણીઓનું અધ્યાત્મજ્ઞાન અજ્ઞા
 નથી ઢંકાયલું છે, તેથીજ તેઓ મોહ પામે છે. ૧

જ્ઞાનેન તુ તદજ્ઞાનં યેષાં નાશિતમાત્મનઃ ।

તેષામાદિત્યવજ્જ્ઞાનં પ્રકાશયતિ તત્પરમ્ ॥ ૧૬ ॥

જેમના અંતઃકરણમાંનું તે અજ્ઞાન અધ્યાત્
 મજ્ઞાનવડે નાશ પામ્યું હોય છે; તેમનું તે અધ્યાત્
 મજ્ઞાનજ, સૂર્યની પેઠે તે પરમાત્માને દર્શાવી આપે છે

તદ્બુદ્ધયસ્તદાત્માનસ્તન્નિષ્ઠાસ્તત્પરાયણાઃ ।

ગચ્છંત્યપુનરાવૃત્તિં જ્ઞાનનિર્ઘૂતકલ્મષાઃ ॥ ૧૭ ॥

એવા જ્ઞાનીઓ તે પરમાત્મપ્રાપ્તિમાંજ નિશ્ચ

વાળા, તેમાંજ ચિત્ત જોડનારા, તેમાંજ એકનિષ્ઠ રહે-
નારા, સર્વભાવે તેનેજ પરાયણ રહેનારા તથા જ્ઞાન
પ્રમાણે આલીને પાપને ધોઈ નાખનારા હોય છે; તેથી
તેઓ પુનર્જન્મરહિત એવી પરમ ગતિને પામે છે. ૧૭

વિદ્યાવિનયસંપન્ને બ્રાહ્મણે ગવિ હસ્તિનિ ।

શુનિં ચૈવ શ્વપાકે ચ પંડિતાઃ સમદર્શિનઃ ॥૧૮॥

એવા પંડિતો, વિદ્યા ઉપરાંત વિનયવાળા (અ-
ર્થાત્ જ્ઞાન મુજબના ચારિત્ર્યવાળા) તથા બ્રાહ્મણ,
હાથી, કુતરો અને ચંડાળમાં સમદૃષ્ટિવાળા થાય છે.

इहैव तैर्जितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः ।

निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद्ब्रह्मणि ते स्थिताः॥૧૯॥

અને જેમનું મન એ પ્રમાણે સમાનભાવમાં સ્થિર
થયેલું હોય તેમણે અહીંજ સંસારને જીતો લીધો છે.
કેમકે પરબ્રહ્મ પરમાત્મા સર્વત્ર નિર્દોષ અને સમાન છે;
તે માટે તેઓ પણ પરબ્રહ્મ પરમાત્મામાં સ્થિત છે.

न प्रहृष्येत्प्रियं प्राप्य नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियम् ।

स्थिरबुद्धिरसंमूढो ब्रह्मविद्ब्रह्मणि स्थितः ॥ ૨૦॥

કેમકે જે પ્રિય વસ્તુ પ્રાપ્ત થતાં હરખાઈ જતો
નથી અને અપ્રિય વસ્તુસ્થિતિ પ્રાપ્ત થતાં ઉદ્વેગ
પામતો નથી; તેને (સામાન્ય મનુષ્ય નહિ પણ)

સ્થિર બુદ્ધિવાળો, મોહરહિત અને પરબ્રહ્મમાં સ્થિત થયેલો એવો અનુભવસિદ્ધ બ્રહ્મવેત્તા બન્યો. ૨૦

बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्मा विंदत्यात्मनि यत्सुखम् ।

સ બ્રહ્મયોગયુક્તાત્મા સુખમક્ષય્યમશ્રુતે ॥ ૨૧ ॥

પરંતુ જે બાહ્ય પદાર્થોમાં આસક્તિરહિત થયો હોય તેજ, પરમાત્મપ્રાપ્તિમાં જે સુખ રહેલું છે તે પામી શકે છે; અને (જે એ સુખ સમજી શકે છે) તેજ બ્રહ્મયોગયુક્તાત્મા (બ્રહ્મપ્રાપ્તિની સાધનામાં જોડાયેલો) થઈ શકે છે; અને (જે એ સાધનામાં જોડાઈ શકે છે) તેજ મોક્ષપદનું અક્ષય સુખ ભોગવી શકે છે.

ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते ।

આદ્યંતવંતઃ કૌંતેય ન તૈષુ રમતે બુધઃ ॥ ૨૨ ॥

આ જે (ઈંદ્રિયો તથા પદાર્થોના સંયોગથી ઉત્પન્ન થનારા) સ્પર્શજન્ય ભોગો છે; તે (વિષયપ્રેમી-ઓને સુખરૂપ ભાસે છે પણ ખરું જોતાં) દુઃખનાજ ધરૂપ તથા ઉત્પત્તિ અને અંતવાળા-અર્થાત્ અનિત્ય હોવાથી હે કૌંતેય ! બુદ્ધિમાનો તેમાં રમણ કરતા નથી.

शक्नोतीहैव यः सोढुं प्राक् शरीरविमोक्षणात् ।

કામક્રોધોદ્ભવં વેગં સ યુક્તઃ સ સુખી નરઃ ॥ ૨૩ ॥

અને જે મનુષ્ય શરીર છૂટે તે પહેલાંજ (એ દુઃખદાયક પદાર્થોની) કામનાને અને તેમાંથી ઉપજતા કામક્રોધાદિ શત્રુઓના વેગ (હુમલા)ને બંધ કરી શકે છે; તેજ આ લોકમાં સાચો યોગી છે, તેજ સુખી નર છે.

યોઽન્તઃસુખોઽન્તરારામસ્તથાન્તર્જ્યોતિરેવ યઃ ।

સ યોગી બ્રહ્મનિર્વાણં બ્રહ્મભૂતોઽધિગચ્છતિ ॥૨૪

એવી રીતે જે યોગી અંતરાત્મામાંજ સુખવાળો, અંતરમાંજ આરામવાળો અને અંતરમાં જ્ઞાન-જ્યોતિવાળો થાય છે; તેજ (બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર પામી) બ્રહ્મભૂત બનીને બ્રહ્મનિર્વાણને પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૪

લભંતે બ્રહ્મનિર્વાણમૃષયઃ ક્ષીણકલ્મષાઃ ।

છિન્નદ્વૈધા યતાત્માનઃ સર્વભૂતહિતે રતાઃ ॥૨૫॥

વળી પાપનો નાશ કરનારા, (સુખ-દુઃખાદિ દ્વંદ્વોપ્રત્યેનો) રાગદ્વેષ છેદી નાખનારા અને ઇંદ્રિયોને વશ રાખતા થકા સર્વભૂતોના હિત પાછળ મગ્યા રહેનારા ઋષિઓ (એટલે પરમાત્મદર્શન પામનારા) બ્રહ્મનિર્વાણરૂપ મોક્ષને પામે છે. ૨૫

કામક્રોધવિયુક્તાનાં યતીનાં યતચેતસામ્ ।

અભિતો બ્રહ્મનિર્વાણં વર્તતે વિદિતાત્મનામ્ ॥૨૬॥

અર્થાત્ જે યતિઓના કામક્રોધ નાશ પામ્યા છે; જેમણે ચિત્ત વશ કર્યું છે; અને જે પરમાત્મદર્શન પામેલા છે; તેમને સર્વ સ્થિતિમાં બ્રહ્મનિર્વાણુ પ્રાપ્ત છે.

સ્પર્શાન્કૃત્વા બહિર્બાહ્યાંશ્ચક્ષુશ્ચૈવાંતરે ભુવોઃ ।

પ્રાણાપાનૌ સમૌ કૃત્વા નાસાભ્યંતરચારિણૌ ॥૨૭

યતેન્દ્રિયમનોબુદ્ધિર્મુનિર્મોક્ષપરાયણઃ ।

વિગતેચ્છાભયક્રોધો યઃ સદા મુક્ત એવસઃ ॥૨૮॥

વળી જે મુનિ બહારના વિષયોને મનમાંથી પણ બહાર રાખીને, નેત્રોની દૃષ્ટિ બ્રમરોની મધ્યમાં સ્થાપીને નાસિકામાં જતા આવતા પ્રાણ અને અપાનને સમાન કરીને તથા ઇન્દ્રિયો અને મનબુદ્ધિને વશ કરીને મોક્ષપરાયણ રહે છે; તેમજ જેનાં ઇચ્છા, ભય અને ક્રોધ જતાં રહ્યાં છે; તે પણ સદા મુક્તજ છે. ૨૭, ૨૮

મોક્તારં યજ્ઞતપસાં સર્વલોકમહેશ્વરમ્ ।

સુહૃદં સર્વભૂતાનાં જ્ઞાત્વા માં શાંતિમૃચ્છતિ ॥૨૯॥

કેમકે તે મનુષ્ય મનેજ સર્વ યજ્ઞો અને તપોનો ભોક્તા, સર્વ લોકોનો મહાન ઇશ્વર તથા પ્રાણીમાત્રનો સુહૃદ્ (નિઃસ્વાર્થી સેવક) બાણીને (સર્વ પ્રકારે નચિંત બની બ્રહ્મનિર્વાણુની અક્ષય) શાંતિને પામે છે. ૨૯

इति श्री० कर्मसंन्यासयोगो नाम पंचमोऽध्यायः ॥५॥

અધ્યાય ૬ ટ્વો-આત્મસંયમયોગ

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:-

અનાશ્રિતઃ કર્મફલં કાર્યં કર્મ કરોતિ યઃ ।
સ સંન્યાસી ચ યોગી ચ ન નિરમિર્ન ચાક્રિયઃ॥૧

(પાછળ કહ્યું છે તેમ) કર્મફળની ઇચ્છાવિના જે કરવા જેવું કાર્ય કર્યા કરે છે, તેજ સંન્યાસી અને યોગી છે. અગ્નિરહિત અને ક્રિયારહિત થઈ બેસી રહેનારો નહિ.

યં સંન્યાસમિતિ પ્રાહુર્યોગં તં વિદ્ધિ પાંડવ ।

ન હ્યસંન્યસ્તસંકલ્પો યોગી ભવતિ કશ્ચન ॥૨॥

અને તેથી હે પાંડવ ! જેને કર્મસંન્યાસ કહે છે તેને પણ તું કર્મચોગજ જાણ; કેમકે ફળેચ્છાના સંકલ્પોનો સંન્યાસ-ત્યાગ-કર્યા વિના કોઈ પણ મનુષ્ય સાચો યોગી બની શકતો નથી. ૨

આરુક્ષોર્મુનેર્યોગં કર્મ કારણમુચ્યતે ।

યોગારૂઢસ્ય તસ્યૈવ શમઃ કારણમુચ્યતે ॥ ૩ ॥

એથીજ યોગમાં આરૂઢ થવા ઇચ્છનારા મુનિને માટે સકામ કર્મને સાધનરૂપ કહ્યું છે; અને યોગારૂઢને માટે શમને-મનોનિગ્રહને-સાધનરૂપ કહ્યો છે.

યદા હિ નૈન્દ્રિયાર્થેષુ ન કર્મસ્વનુષજ્જતે ।

સર્વસંકલ્પસંન્યાસી યોગારૂઢસ્તદોચ્યતે ॥ ૪ ॥

હવે એ (સકામ ભાવે દાન, યજ્ઞ, ઉપાસના, સમાજસેવા કે ઠીક પડે તે કરનારો) યોગેચ્છુ જ્યારે (તે તે કાર્યના ફળરૂપ લૌકિક પદાર્થોની અનિત્યતા, દુઃખરૂપતા ઇત્યાદિ વધુ સમજવાથી કે અનુભવાવાથી) હંદ્રિયોના ભોગો અને સકામ કર્મોમાં આસક્ત રહેતો નથી; ત્યારેજ તે (ફળેચ્છાના અને તેની સાથે જોડાયેલા) બધા સંકલ્પોનો સંન્યાસી-ત્યાગી-(તથા નિષ્કામ ભાવે કર્મ કરનારો) થઈ શકે છે; અને ત્યારેજ તે (યોગેચ્છુ મટીને યોગારૂઢ થયેલો (અર્થાત્ યોગને રસ્તે ચઢેલો-ચાલવા લાગેલો) કહેવાય છે. ૪

ઉદ્ધરેદાત્મનાત્માનં નાત્માનમવસાદયેત્ ।

આત્મૈવ હ્યાત્મનો બંધુરાત્મૈવ રિપુરાત્મનઃ ॥ ૫ ॥

(ઉપર પ્રમાણે યોગારૂઢ થયેલા-અર્થાત્ પ્રભુપ્રીત્યર્થે બાહ્યસાધનામાં યોજાયેલા-નિષ્કામ કર્મયોગીએ

અંતરંગ સાધના સાધીને 'યોગયુક્ત'—અર્થાત્ સાક્ષાત્કાર પામેલો—થવા માટે જાણવું જોઈએ કે) પોતાનો બંધુ પણ પોતાનું અંતઃકરણ છે; અને શત્રુ પણ પોતાનું અંતઃકરણ* છે. માટે એ અંતઃકરણવડે પોતાની અધોગતિ ન કરતાં ઉદ્ધારજ કરવો જોઈએ.

बंधुरात्मात्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ।

अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत् ॥ ૬ ॥

પરંતુ તેજ જીવાત્માનું અંતઃકરણ તેનું મિત્ર થઈ શકે છે કે જેણે તેને ઈંદ્રિયોસહિત જીત્યું હોય છે. કારણકે જેણે તેને નથી જીત્યું, તેનું અંતઃકરણ તો તેના શત્રુની પેઠે શત્રુરૂપેજ વર્તે છે. ૬

जितात्मनः प्रशांतस्य परमात्मा समाहितः ।

शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा मानापमानयोः ॥ ૭ ॥

અંતઃકરણને જીતી ચૂકેલો જે મનુષ્ય ટાઢ-તાપ, સુખ-દુઃખ તથા માન-અપમાન ઇત્યાદિ દ્વંદ્વોમાં પ્ર-શાંત રહે છે; તેનેજ સમાધિમાં પરમાત્મદર્શન થાય છે.

ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेंद्रियः ।

* અંતઃકરણની ચાર વૃત્તિઓ કહેલી છે. ૧ મન—એટલે વિચારવૃત્તિ. ૨ બુદ્ધિ—એટલે નિર્ણય-નિશ્ચય-જ્ઞાનવૃત્તિ. ૩ ચિત્ત—એટલે ચિંતન-સ્મરણ-ધ્યાનવૃત્તિ. ૪ અહંકાર.

યુક્ત હત્યુચ્યતે યોગી સમલોષ્ટાશ્મકાંચનઃ ॥૮॥

અને જે યોગી જ્ઞાન-વિજ્ઞાનથી તૃપ્ત, વિકાર-રહિત, જિતેન્દ્રિય તથા પથ્થર, માટી અને સોનામાં સ-માનદૃષ્ટિવાળો થયો હોય તેને “યુક્તયોગી” થયેલો (અર્થાત્ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર પામેલો) એમ કહે છે.

સુહૃન્મિત્રાર્યુદાસીનમધ્યસ્થદ્વેષ્યબંધુષુ ।

સાધુષ્વપિ ચ પાપેષુ સમબુદ્ધિર્વિશિષ્યતે ॥ ૯ ॥

અને જે સુહૃદ્, મિત્ર, શત્રુ, તટસ્થ, મધ્યસ્થ અને દ્વેષપાત્રમાં તથા બંધુઓ, સાધુજનો અને પાપીઓ-માં પણ સમબુદ્ધિવાળો થયો હોય; તે “વિશેષ યોગી” છે.

યોગી યુંજીત સતતમાત્માનં રહસિ સ્થિતઃ ।

एकाकी यतचित्तात्मा निराशीरपरिश्रहः ॥ १० ॥

કર્મયોગીએ (આંતરિક સાધનાદ્વારા પરમાત્મા-નો યોગ સાધવા માટે) ચિત્ત અને ઈન્દ્રિયોને વશ કર-નારો, લૌકિક ઇચ્છાવિનાનો તથા સંગ્રહ-પરિગ્રહ-થી રહિત બનીને અને એકાંતમાં એકાકી સ્થિર થઈને અંતઃકરણને નિરંતર યોગાભ્યાસમાં જોડવું.

शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ।

नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ॥ ૧૧ ॥

પ્રથમ તો અતિ ઉંચું નહિ તેમ અતિ નીચું નહિ
અને દર્ભ ઉપર મૃગચર્મ તથા વસ્ત્ર બિછાવેલું એવું
પોતાનું સ્થિર આસન પવિત્ર સ્થાનમાં તૈયાર કરવું.

તત્રૈકાગ્રં મનઃ કૃત્વા યતચિત્તેન્દ્રિયક્રિયઃ ।

ઉપવિશ્યાસને યુજ્યાદ્યોગમાત્મવિશુદ્ધયે ॥૧૨॥

પછી તે આસનપર બેસીને, ચિત્ત અને ઈન્દ્રિયો-
ની ક્રિયાઓને રોકીને તથા મનને એકાગ્ર કરીને,
અંતઃકરણની વિશુદ્ધિ માટે યોગાભ્યાસ કરવો. ૧૨

સમં કાયશિરોગ્રીવં ધારયન્નચલં સ્થિરઃ ।

સંપ્રેક્ષ્ય નાસિકાગ્રં સ્વં દિશશ્ચાનવલોકયન્ ॥૧૩॥

પ્રશાંતાત્મા વિગતભીર્બ્રહ્મચારિવ્રતે સ્થિતઃ ।

મનઃ સંયમ્ય મચ્ચિત્તો યુક્ત આસીત મત્પરઃ ॥૧૪

તે એવી રીતે કે વાંસો, માથું અને ડોકને સીધાં
અચળ તથા સ્થિર રાખીને, દિશાઓ તરફ ન જોતાં
નાસિકાની અણી ઉપર દૃષ્ટિ રાખીને, પ્રશાંત ચિત્ત-
વાળા અને નિર્ભય થઈને, બ્રહ્મચારીવ્રતમાં સ્થિત થઈ-
ને, મનને વશ કરીને અને સર્વાભાવે મારેપરાયણ
થઈને એક મારામાંજ ચિત્ત જોડીને બેસવું. ૧૩, ૧૪

યુજન્નેવં સદાત્માનં યોગી નિયતમાનસઃ ।

શાંતિં નિર્વાણપરમાં મત્સંસ્થામધિગચ્છતિ ॥૧૫

સ્વાધીન મનવાળો યોગી આવી રીતે અંતઃકરણ-
ને સદા મારામાં જોડતો થકો મારામાં રહેલી બ્રહ્મ-
નિર્વાણની પરમાનંદમય શાંતિને પામે છે. ૧૫

નાત્યશ્રતસ્તુ યોગોઽસ્તિ ન ચૈકાંતમનશ્રતઃ ।

ન ચાતિસ્વપ્નશીલસ્ય જાગ્રતો નૈવ ચાર્જુન ॥૧૬॥

યુક્તાહારવિહારસ્ય યુક્તચેષ્ટસ્ય કર્મસુ ।

યુક્તસ્વપ્નાવબોધસ્ય યોગો ભવતિ દુઃસ્વહા ॥૧૭॥

પરંતુ હે અર્જુન ! આ યોગ બહુ ખાનારથી,
કેવળ નહિ ખાનારથી, બહુ ઉંઘનારથી અને બહુ
જાગનારથી બની શકતો નથી; પણ યથાવટિત આ-
હાર-વિહારવાળાને, કર્મમાં યોગ્ય ચેષ્ટાવાળાને તથા
યોગ્ય પ્રમાણમાં ઉંઘનાર-જાગનારનેજ આ યોગ,
અનેકવિધ સંસારદુઃખનો હણનાર થાય છે. ૧૬, ૧૭

યદા વિનિયતં ચિત્તમાત્મન્યેવાવતિષ્ઠતે ।

નિઃસ્પૃહઃ સર્વકામેભ્યો યુક્ત ઇત્યુચ્યતે તદા ॥૧૮

(એવી રીતે અભ્યાસ કરતાં કરતાં) યોગીનું
ચિત્ત જ્યારે અત્યંત વશ થઈને (ખીજું કશું પણ
નહિ ચિંતવતાં) પરમાત્મામાંજ રૂંડે પ્રકારે સ્થિર

થાય છે; ત્યારેજ તેને બધા લૌકિક પદાર્થોથી પૂરેપૂરો
“નિઃસ્પૃહ” અને “યોગયુક્ત” થયેલો અર્થાત્ પર-
માત્માનો યોગઅથવા સાક્ષાત્કાર પામેલો-એમ કહે છે.

યથા દીપો નિવાતસ્થો નેઙ્ગતે સોપમા સ્મૃતા ।

યોગિનો યતચિત્તસ્ય યુંજતો યોગમાત્મનઃ ॥૧૯॥

જેમ વાયુરહિત સ્થાનમાં મૂકેલો દીપક જરા પણ
ડાલતો નથી; તેવી અડાલપણાનીજ ઉપમા યોગીના
પરમાત્મધ્યાનમાં જોડાયેલા ચિત્તને અપાયેલી છે. ૧૯

યત્રોપરમતે ચિત્તં નિરુદ્ધં યોગસેવયા ।

યત્ર ચૈવાત્મનાત્માનં પશ્યન્નાત્માનિ તુષ્યતિ ॥૨૦॥

સુખમાત્યંતિકં યત્તદ્બુદ્ધિગ્રાહ્યમર્તાંદ્રિયમ્ ।

વેત્તિ યત્ર ન ચૈવાયં સ્થિતશ્ચલતિ તત્ત્વતઃ ॥૨૧॥

યં લબ્ધ્વા ચાપરં લાભં મન્યતે નાધિકં તતઃ ।

યસ્મિંસ્થિતો ન દુઃસ્વેન ગુરુણાપિ વિચાલ્યતે ॥૨૨

તં વિદ્યાદ્દુઃસ્વસંયોગવિયોગં યોગસંજ્ઞિતમ્ ।

સ નિશ્ચયેન યોક્તવ્યો યોગો નિર્વિણ્ણચેતસા ॥

આમ યોગાભ્યાસથી નિરુદ્ધ થયેલું ચિત્ત જે
સ્થિતિમાં (સર્વ ચિંતનોથી) ઉપરામ થાય છે; જે સ્થિ-
તિમાં તે સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવડે પરમાત્માને જોતું થકું પર-

માત્મામાંજ સંતુષ્ટ બની રહે છે; જ્યાં ઈન્દ્રિયોથી અ-
ગમ્ય તથા સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવડે અનુભવી શકાય એવા
અનુપમ આત્મસુખને તે અનુભવે છે; જે અવસ્થામાં
સ્થિર થયેલો આ યોગી તત્ત્વથી અળતો નથી; જે
સ્થિતિને લાભ્યા પછી બીજા કોઈ લાભને તેનાથી
અધિક માનતો નથી; અને જે અવસ્થામાં સ્થિર
થયેલો યોગી ભારેદુઃખથી પણ ચલાયમાન થતો નથી
તેજ અવસ્થા દુઃખમાત્રના સ્પર્શવિનાની (સન્નિવિદા-
નંદધન પરમાત્માના યોગ-મેળાપ-દર્શન અથવા
સાક્ષાત્કારવાળી હોવાથી) તેને “યોગ” અથવા “યોગ-
યુક્ત” એવા નામવાળી જાણવી; અને એજ યોગને
નિશ્ચયપૂર્વક તથા કંટાળ્યાવિના સાધવો જોઈએ.

સંકલ્પપ્રભવાન્કામાંસ્ત્યક્ત્વા સર્વાનશેષતઃ ।

મનસૈવેન્દ્રિયગ્રામં વિનિયમ્ય સમંતતઃ ॥ ૨૪ ॥

શનૈશનૈઃરુપરમેદુદ્ધયા ધૃતિગૃહીતયા ।

આત્મસંસ્થં મનઃ કૃત્વા ન કિંચિદપિ ચિંતયેત્ ॥

(એવા પરમાત્મયોગને ઈચ્છનારો સકામ કર્મી
પ્રથમ તો આગળ જાણાવાયું છે તેમ અવળી સમજ-
ણમાંથી ઉપજતી) કલ્પનાઓને અને તેમાંથી ઉદ્ભ-
વતી સર્વ કામનાઓ તથા ક્રિયાઓને પૂરેપૂરી ત્યાજ દ-

ધને, તેમજ મનવડે ઈંદ્રિયોના સમૂહને સર્વ તરફથી વશ કરીને, ધીરજયુક્ત બુદ્ધિવડે મનને ધીમે ધીમે બીજા બધા વિચારોથી ઉપરામ કરે; અને તેને સચ્ચિદાનંદમય પરમાત્માનાજ ચિંતનમાં સ્થિર કરીને તેના સિવાય બીજું કંઈપણ ચિંતવે નહિ. ૨૪-૨૫

યતોં યતો નિશ્ચરતિ મનશ્ચંચલમસ્થિરમ્ ।

તતસ્તતો નિયમ્યેતદાત્મન્યેવ વશં નયેત્ ॥૨૬॥

આ અંચળ અને અસ્થિર મન બીજા જે જે લૌકિક પદાર્થોમાં જાય તે તે પદાર્થોમાંથી તેને (સારા-સારની સમજણુ વિવેકબુદ્ધિવડે) પાછું વાળીને તે પરમાનંદમય પરમાત્મામાંજ જોડ્યા કરવું. ૨૬

પ્રશાંતમનસં હ્યેનં યોગિનં સુખમુત્તમમ્ ।

ઉપૈતિ શાંતરજસં બ્રહ્મભૂતમકલ્મષમ્ ॥ ૨૭ ॥

(એ પ્રકારે અભ્યાસ કરતાં કરતાં) જે યોગી શાંત ચિત્તવાળો, રજસરહિત અને પાપરહિત બનીને (તથા પરબ્રહ્મના ધ્યાનચિંતનમાં અંતઃકરણને લીન કરીને તદ્રૂપ) બ્રહ્મભૂત થયો હોય; તેનેજ (તે દશાનું-નિર્વિકલ્પ સમાધિનું-ઈશ્વરદર્શનનું-પરમાત્મસાક્ષાત્કારનું) ઉત્તમ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૭

યુંજન્નેવં સદાત્માનં યોગી વિગતકલ્મષઃ ।

સુખેન બ્રહ્મસંસ્પર્શમત્યંતં સુખમશ્રુતે ॥૨૮॥

સારાંશ કે, પાપરહિત થયેલો યોગી, એવી રીતે મનને સદા આત્મામાં જોડતો થકો બ્રહ્મસાક્ષાત્કારનો અપાર આનંદ સુખપૂર્વક મેળવે-અનુભવે છે. ૨૮

સર્વભૂતસ્થમાત્માનં સર્વભૂતાનિ ચાત્મનિ ।

ઈક્ષતે યોગયુક્તાત્મા સર્વત્ર સમદર્શનઃ ॥૨૯॥

વળી એવો “યોગયુક્ત” થયેલો-અર્થાત્ પરમાત્મદર્શન પામેલો-યોગી સર્વત્ર સમદૃષ્ટિવાળો થઈને સર્વ ભૂતોમાં પરમાત્માને અને પરમાત્મામાં સર્વ ભૂતોને રહેલાં જુએ છે. ૨૯

યો માં પश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ।

तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्याति ॥૩૦॥

આમ જે મને-પરમાત્માને સર્વમાં અને સર્વને મારામાં રહેલાં જુએ છે, તેનાથી હું અદૃશ્ય રહી શકતો નથી અને તે મારાથી અદૃશ્ય રહી શકતો નથી.

सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः ।

सर्वथा वर्तमानोऽपि स योगी मयि वर्तते ॥૩૧॥

જે યોગી, સર્વ ભૂતોમાં આત્મારૂપે ઐક્યભાવે સ્થિર રહેલા એવા મને-પરમાત્માનેજ ભજે છે તે

સર્વ સ્થળે વર્તતો થકો પણ મારામાંજ વર્તે છે. ૩૧

આત્મૌપમ્યેન સર્વત્ર સમં પશ્યતિ યોઽર્જુન ।

સુખં વા યદિ વા દુઃખં સ યોગી પરમો મતઃ ॥

એમાં પણ હે અર્જુન! જે યોગી, સુખ અને દુઃખ પોતાનીજ પેઠે બીજાને થતાં હશે, એવી સમદૃષ્ટિથી સર્વ પ્રત્યે જુએ છે; તેને મેં ‘પરમયોગી’ માન્યો છે.

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન કહે છે:—

યોઽયં યોગસ્ત્વયા પ્રોક્તઃ સામ્યેન મધુસૂદન ।

एतस्याहं न पश्यामि चंचलत्वात्स्थितिं स्थिराम् ॥

હે મધુસૂદન! જે આ યોગ આપે સમ્યક્ પ્રકારે કહ્યો; તે મનની ચંચળતાને લીધે મારામાં ટકી રહે એમ હું જોતો નથી. ૩૩

चंचलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलवद्दृढम् ।

तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥૩૪॥

કેમકે હે કૃષ્ણ! આ મન ચંચળ, તોફાની, બળવાન અને દૃઢ હોવાથી તેનો નિગ્રહ કરવો, એ તો વાયુને રોકવા જેવું અત્યંત દુષ્કર માનું છું. ૩૪

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રી ભગવાન કહે છે:—

असंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् ।

અભ્યાસેન તુ કૌંતેય વૈરાગ્યેણ ચ ગૃહ્યતે ॥૩૫॥

હે મહાબાહો! નિઃસંદેહ એ મન ચંચળ અને
।શ થવું દુષ્કર છે; પરંતુ હે કૌંતેય! વૈરાગ્યવડે
મને અભ્યાસે કરીને એને પણ રૌદ્રી શકાય છે. ૩૫

અસંયતાત્મના યોગો દુષ્પ્રાપ્તિરિતિ મે મતિઃ ।

વશ્યાત્મના તુ યતતા શક્યોઽવાપ્તુમુપાયતઃ ॥૩૬

મનને વશ નહિ કરનારનેજ યોગ દુષ્કર છે. યત્ન
રનારા જિતેન્દ્રિય પુરુષને તો યોગ્ય ઉપાયથી યોગ
॥૩૬ થવો શક્ય છે; એવો મારો મત છે. ૩૬

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન કહે છે:—

અયતિ શ્રદ્ધયોપેતો યોગાચ્છલિતમાનસઃ ।

અપ્રાપ્ય યોગસંસિદ્ધિં કાં ગતિં કૃષ્ણ ગચ્છતિ ॥

હે કૃષ્ણ ! જે શ્રદ્ધાવાન છતાં પણ તેનું મન
।ગથી ચલિત થવાથી તે યત્નરહિત થયો હોય;
॥ તે યોગની સંસિદ્ધિને નહિ પામતાં કયી ગતિને પામે?

કચ્ચિન્નોભયવિભ્રષ્ટશ્ચિન્નાત્રમિવ નશ્યતિ ।

અપ્રતિષ્ઠો મહાવાહો વિમૂઢો બ્રહ્મણઃ પથિ ॥૩૮॥

હે મહાબાહો! એવો પરબ્રહ્મપ્રાપ્તિના માર્ગથી ચ-
ક્ષેત થયેલો વિમૂઢ અને ઉભયબ્રષ્ટ સાધક, છિન્ન-

ભિન્ન થયેલા વાદળની પેઠે ક્યાંક નાશ તો નથી પામતો?

एतन्मे संशयं कृष्ण छेत्तुमर्हस्यशेषतः ।

त्वदन्यः संशयस्यास्य छेत्ता न ह्युपपद्यते ॥૩૯॥

હે કૃષ્ણ ! મારા આ સંશયને પૂરેપૂરો છેદવાને આપજ યોગ્ય છો. આવા સંશયને છેદવાવાળો આપના જેવો બીજો કોઈ મળે તેમ નથી. ૩૯

श्रीभगवानुवाच । श्रीभगवान् કહે છે:-

पार्थ नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते ।

नहि कल्याणकृत्कश्चिद्दुर्गतिं तात गच्छति ॥૪૦॥

प्राप्य पुण्यकृताँल्लोकानुषित्वा शाश्वतीः समाः ।

शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ॥૪૧॥

अथवा योगिनामेव कुले भवति धीमताम् ।

एतद्धि दुर्लभतरं लोके जन्म यदीदृशम् ॥૪૨॥

હે પાર્થ ! આ લોકમાં કે પરલોકમાં તે યોગ-
બ્રહ્મ સાધકનો વિનાશ તો કદી થતોજ નથી. કેમકે હે
તાત ! કલ્યાણને માટે શરૂઆત કરનારો કોઈ પણ દુર્ગ-
તિ નથી પામતો; પરંતુ પુણ્યવાનોના લોકોને પ્રાપ્ત
થઈ ત્યાં લાંબો સમય રહીને પછી તે પવિત્ર આ-
ચરણવાળા શ્રીમાનને ઘેર જન્મ લે છે; અથવા તો

(અભ્યાસમાં મચ્યો રહેવા છતાં દેહ પડવાથીજ તેનો યોગ અધુરો રહ્યો હોય તો તે સ્વર્ગમાં નહિ જતાં પરભાર્યોજ) બુદ્ધિમાન-જ્ઞાનવાન-યોગીઓના કુળમાં જન્મે છે. પરંતુ (એટલી યોગ્યતા સિવાય) આવા પ્રકારનો જન્મ, આ લોકમાં મળવો બહુ દુર્લભ છે.

તત્ર તં બુદ્ધિસંયોગં લભતે પૌર્વદેહિકમ્ ।

યતતે ચ તતો ભૂયઃ સંસિદ્ધૌ કુરુનંદન ॥ ૪૩ ॥

ત્યાં જન્મીને પૂર્વશરીરમાં પ્રાપ્ત કરેલી બુદ્ધિનો સંયોગ તે અનાયાસે પામે છે; અને હે કુરુનંદન ! યોગસંસિદ્ધિ માટે બાકી રહેલી સાધના પૂરી કરે છે.

પૂર્વાભ્યાસેન તેનૈવ હિયતે હ્યવશોઽપિ સઃ ।

જિજ્ઞાસુરપિ યોગસ્ય શબ્દબ્રહ્માતિવર્તતે ॥ ૪૪ ॥

આ પ્રમાણે પૂર્વના અભ્યાસને લીધે તે અવશ્ય (યોગસિદ્ધિ તરફ) ખેંચાય છે; અને તે યોગનો જિજ્ઞાસુ (એટલે કે યોગારૂઢ થવા ઇચ્છનારો સકામ કર્મી કે ઉપાસક) હોય તોપણ (જ્ઞાન કે અનુભવ વધતાં) શબ્દબ્રહ્મને ઓળંગી જાય છે. (અર્થાત્ વેદોના કર્મ-કાંડમાં કહેલાં લૌકિક સુખોની ઇચ્છા ત્યજી દઈને નિષ્કામ કર્મયોગી-એટલે કે “યોગારૂઢ” અને પછી “યોગયુક્ત” પણ થઈ શકે છે.) ૪૪

પ્રયત્નાદ્યતમાનસ્તુ યોગી સંશુદ્ધકિલ્બિષઃ ।

અનેકજન્મસંસિદ્ધસ્તતો યાતિ પરાં ગતિમ્ ॥૪૫

આવી રીતે જે યોગી સામાન્ય યત્ન કરતો હોય તે પણ વિશેષ યત્ન કરવા માંડી સર્વ પાપોથી શુ થાય છે; અને એમ અનેક જન્મે પણ યોગને સંસિદ્ધ કરે છે અને તેથી પરમ ગતિને પામે છે. ૪૫

તપસ્વિભ્યોઽધિકો યોગી જ્ઞાનિભ્યોઽપિ મતોઽધિકઃ
કર્મિભ્યશ્ચાધિકો યોગી તસ્માદ્યોગી ભવાર્જુન ॥૪૬

માટે હે અર્જુન ! તપસ્વી કરતાં પણ યોગી અધિક છે; શાસ્ત્રજ્ઞાનીથી પણ યોગી અધિક છે અને સકામ કર્મકાંડીથી પણ યોગીને અધિક માનેલો છે; તેથી તું પણ યોગી થા. ૪૬

યોગિનામપિ સર્વેષાં મદ્ગતેનાન્તરાત્મના ।

શ્રદ્ધાવાન્ભજતે યો માં સ મે યુક્તતમો મતઃ ॥૪૭

એમાં પણ જે શ્રદ્ધાવાન અને અંતઃકરણ મારામાં જોડી રાખીને મનેજ ભજનારો હોય છે; તેને મેં સર્વ યોગીઓમાં “ઉત્તમ યોગી” માન્યો છે. ૪૭

હરિઃ ॐ તત્સદિતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાસુપનિષત્સુ

બ્રહ્મવિદ્યાયાં યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે

આત્મસંયમયોગો નામ પષ્ટોઽધ્યાયઃ ॥૬॥

અધ્યાય ૭ મો—જ્ઞાનવિજ્ઞાનયોગ

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:—

મય્યાસક્તમનાઃ પાર્થ યોગં યુંજન્મદાશ્રયઃ ।

અસંશયં સમગ્રં માં યથા જ્ઞાસ્યાસિ તત્ત્વૃણુ ॥૧॥

હે પાર્થ ! તું પણ મારામાંજ આસક્ત મનવાળો તથા મારાજ આશ્રયવાળો થઈને યોગમાં જોડાવાથી નિઃસંશય મને જે પ્રકારે સમગ્ર બળ-ઐશ્વર્યાદિ-સહિત જાણીશ તે હવે સાંભળ. ૧

જ્ઞાનં તેઽહં સવિજ્ઞાનમિદં વક્ષ્યામ્યશેષતઃ ।

યજ્ઞાત્વા નેહ ભૂયોઽન્યજ્ઞાતવ્યમવશિષ્યતે ॥૨॥

એ જ્ઞાન હું તને વિજ્ઞાનસહિત પૂરેપૂરું કહીશ; કે જે જાણ્યા પછી તારે આ સંસારમાં બીજું કંઈ પણ જાણવા યોગ્ય બાકી રહેશે નહિ. ૨

મનુષ્યાણાં સહસ્રેષુ કશ્ચિદ્યતતિ સિદ્ધયે ।

યતતામપિ સિદ્ધાનાં કશ્ચિન્માં વેત્તિ તત્ત્વતઃ ॥૩॥

(એ જ્ઞાનને સાંભળવા છતાં પણ) હજારો મનુષ્યો-
માંથી કોઈકજ તેને (અમલમાં મૂકીને) સિદ્ધ કરવાનો
યત્ન કરે છે અને એવા સિદ્ધ કરવાનો યત્ન કરનારા-
ઓમાંથી પણ કોઈકજ (તીવ્ર મોક્ષેચ્છુ હોઈને માર્ગમાં
દેખાતી કોઈપણ લૌકિક વસ્તુ કે બાબત તરફ નહિ
ખેંચાતાં તે ને તેજ જન્મમાં) મને તત્ત્વથી જાણે છે.

ભૂમિરાપોઽનલો વાયુઃ સ્વં મનો બુદ્ધિરેવ ચ ।

અહંકાર ઇતીયં મે ભિન્ના પ્રકૃતિરષ્ટધા ॥ ૪ ॥

પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ, આકાશ, મન,
બુદ્ધિ અને અહંકાર; એમ આઠ વિભાગમાં મારી
પ્રકૃતિ વહેંચાયેલી છે. ૪

અપરેયમિતસ્ત્વન્યાં પ્રકૃતિં વિદ્ધિ મે પરામ્ ।

જીવભૂતાં મહાબાહો યયેદં ધાર્યતે જગત્ ॥ ૫ ॥

આ મારી આઠ પ્રકારની પ્રકૃતિ તો અપરા-
કનિષ્ઠ છે. હવે હે મહાબાહો ! એ સિવાય બીજી એક
મારી પરા-શ્રેષ્ઠ પ્રકારની-પ્રકૃતિ જીવરૂપે રહેલી છે
તેને જાણીલે, કે જેનાવડે આ જગત ધારણ કરાય છે.

एतद्योनीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधारय ।

અહં કૃત્સ્વસ્ય જગતઃ પ્રભવઃ પ્રલયસ્તથા ॥ ૬ ॥

આ બે પ્રકારની પ્રકૃતિઓ (મારીજ યોજના પ્ર-
માણે) સર્વ ભૂતોને (ધારણ કરીને) પેદા કરવાવાળી
હોવાથી આ સમગ્ર જગતની ઉત્પત્તિ તથા પ્રલય
કરનારો ખરું જોતાં હુંજ છું, એમ જાણ. ૬

મત્તઃ પરતરં નાન્યત્કિંચિદસ્તિ ધનંજય ।

માયિ સર્વમિદં પ્રોતં સૂત્રે મણિગણા ઇવ ॥ ૭ ॥

કેમકે હે ધનંજય ! મારાથી બહાર કે શ્રેષ્ઠ
હોય એવું બીજું કંઈ પણ નથી; અને જેમ દોરામાં
મણિઓ પરોવેલા હોય છે, તેમ આ સમગ્ર જગત
મારામાંજ પરોવાયલું છે. ૭

રસોઽહમપ્સુ કૌંતેય પ્રભાઽસ્મિ શશિસૂર્યયોઃ ।

પ્રણવઃ સર્વવેદેષુ શબ્દઃ સ્વે પૌરુષં નૃષુ ॥ ૮ ॥

હે કૌંતેય ! જળમાં રસ હું છું; સૂર્ય અને ચંદ્ર-
માં પ્રકાશ હું છું; સર્વ વેદોમાં પ્રણવ હું છું; આકા-
શમાં શબ્દ હું છું અને પુરુષોમાં પુરુષત્વ હું છું. ૮

પુણ્યો ગંધઃ પૃથિવ્યાં ચ તેજશ્ચાસ્મિ વિભાવસૌ ।

જીવનં સર્વભૂતેષુ તપશ્ચાસ્મિ તપસ્વિષુ ॥ ૯ ॥

બીજં માં સર્વભૂતાનાં વિદ્ધિ પાર્થ સનાતનમ્ ।

બુદ્ધિર્બુદ્ધિમતામસ્મિ તેજસ્તેજસ્વિનામહમ્ ॥૧૦॥

પૃથ્વીમાં પવિત્ર ગંધ હું છું; અગ્નિમાં તેજ હું છું; સર્વ પ્રાણીઓમાં જીવન હું છું; તપસ્વીઓમાં તપ હું છું; બુદ્ધિમાનોની બુદ્ધિ હું છું; તેજસ્વીઓનું તેજ હું છું અને હે પાર્થ ! સર્વ ભૂતોનું મૂળખીજ પણ મને જાણુ. ૯, ૧૦

બલં બલવતામસ્મિ કામરાગવિવર્જિતમ્ ।

ધર્માવિરુદ્ધો ભૂતેષુ કામોઽસ્મિ ભરતર્ષભ ॥૧૧॥

કામના અને મોહવિનાનું એવું જે બળવાનોનું અસામાન્ય સાત્ત્વિક બળ તે પણ હું છું અને હે ભરતશ્રેષ્ઠ અર્જુન ! સામાન્ય પ્રાણીઓની ધર્મથી અવિરોધી એવી જે લૌકિક કામનાઓ, તે પણ હું છું. ૧૧

યે ચૈવ સાત્ત્વિકા ભાવા રાજસાસ્તામસાશ્ચ યે ।

મત્ત એવેતિ તાન્વિદ્ધિ ન ત્વહં તેષુ તે મયિ ॥૧૨॥

સારાંશકે, જગતમાં જે પણ સાત્ત્વિક, રાજસિક અને તામસિક ભાવો તથા પદાર્થો છે, તે સર્વને મારાથીજ ઉપજેલા જાણુ. પરંતુ તે બધા મારામાં સમાયેલા છે, હું બધો તેઓમાં સમાયેલો નથી. ૧૨

ત્રિભિર્ગુણમયૈર્ભાવૈરેભિઃ સર્વમિદં જગત્ ।

મોહિતં નાભિજાનાતિ મામેભ્યઃ પરમવ્યયમ્ ॥૧૩

છતાં પણ એ ત્રિગુણાત્મક ભાવો અને પદાર્થોથી આ સર્વ જગત મોહિત થઈને તેનાથી અત્યંત શ્રેષ્ઠ એવા મને અવિનાશી પરમાત્માને તે બાંધતું નથી. ૧૩

દૈવી હ્યેષા ગુણમયી મમ માયા દુરત્યયા ।

મામેવ યે પ્રપદ્યંતે માયામેતાં તરંતિ તે ॥૧૪॥

કારણ કે મારી આ દૈવી અને ગુણમયી માયાને તરવી કઠિન હોવાથી જેઓ મારું શરણ—અર્થાત્ આશ્રય લે છે, તેઓજ એ માયાને તરી શકે છે. ૧૪

ન માં દુષ્કૃતિનો મૂઢાઃપ્રપદ્યંતે નરાધમાઃ ।

માયયાપહૃતજ્ઞાના આસુરં ભાવમાશ્રિતાઃ ॥૧૫॥

(આવો પ્રભુ આશ્રયનો માર્ગ સર્વ માટે ખુલ્લો છતાં) જેમનું જ્ઞાન એ માયા પાછળ હરાઈ ગયેલું છે; તેઓ તો બિચારા આસુરીજ ગુણોનો આશ્રય લે છે અને તેથી દુરાચારી, મૂઢ તથા નરાધમ બની જઈને તેઓ મને બાંધ કે પામી શકતા નથી. ૧૫

ચતુર્વિધા ભજંતે માં જનાઃ સુકૃતિનોઽર્જુન ।

આર્તો જિજ્ઞાસુરર્થાર્થી જ્ઞાની ચ ભરતર્ષભ ॥૧૬॥

હે ભરતશ્રેષ્ઠ અર્જુન ! રોગી, જિજ્ઞાસુ, ધના-

દિકની ઇચ્છાવાળા અને જ્ઞાની, એવા ચાર પ્રકારના શુભ રહેણીકરણીવાળા મનુષ્યો મને ભજે છે. ૧૬

તેષાં જ્ઞાની નિત્યયુક્ત એકમક્તિર્વિશિષ્યતે ।

પ્રિયો હિ જ્ઞાનિનોઽત્યર્થમહં સ ચ મમ પ્રિયઃ ॥૧૭॥

તેઓમાં પણ જે જ્ઞાની સદા મારા ધ્યાન-ભજન-માં રહેનારો અને અનન્ય શ્રદ્ધાભક્તિવાળો હોય છે તે બીજાઓથી શ્રેષ્ઠ છે; અને એવા જ્ઞાનીને હું અત્યંત પ્રિય છું તેમ એવો જ્ઞાની મને અત્યંત પ્રિય છે. ૧૭

ઉદારાઃ સર્વ એવૈતે જ્ઞાની ત્વાત્મૈવ મે મતમ્ ।

આસ્થિતઃ સ હિ યુક્તાત્મા મામેવાનુત્તમાં ગતિમ્ ॥

યદ્યપિ એ સર્વ પ્રકારના ભક્તો મને ભજવામાં ઉદાર હોય છે, પરંતુ તેઓમાં પણ જે (ઉપર જ-ણાવ્યા જેવો સુયોગ્ય) જ્ઞાની હોય છે; તે તો મારું સ્વરૂપજ છે, એવો મારો મત છે. કેમકે તે અતિ-ઉત્તમ ગતિસ્વરૂપ એવા મારામાં-પરમાત્મામાં-સ્થિતિ પામેલો “યોગયુક્ત” મહાત્મા હોય છે. ૧૮

બહૂનાં જન્મનામંતે જ્ઞાનવાન્માં પ્રપદ્યતે ।

વાસુદેવઃ સર્વમિતિ સ મહાત્મા સુદુર્લભઃ ॥૧૯॥

બહુ જન્મોને અંતેજ તે એવો અનુભવસિદ્ધ જ્ઞાનવાન બનીને “સર્વ કાંઈ વાસુદેવ છે” (અર્થાત્

પરમાત્માસિવાય બીજું કંઈ પણ નથી) એ પ્રકારે
મને ભજે છે. પરંતુ એવો મહાત્મા આ સંસારમાં
અત્યંત દુર્લભ છે. (બહુ પ્રયત્ને મળે તેમ છે.) ૧૯

કામૈસ્તૈસ્તૈર્હૃતજ્ઞાનાઃ પ્રપદ્યંતેઽન્યદેવતાઃ ।

તં તં નિયમમાસ્થાય પ્રકૃત્યા નિયતાઃ સ્વયાં ॥૨૦॥

બાકી તે તે ભોગોની લૌકિક કામનાઓથી જે-
મનું જ્ઞાન હરાઈ ગયેલું હોય છે; એવાઓ તો પોત-
પોતાની પ્રકૃતિના નિયત સ્વભાવોને અનુસરતા થકા
તે તે નિયમ ધારણ કરીને બીજાજ દેવોને ભજે છે. ૨૦

યો યો યાં યાં તનું ભક્તઃ શ્રદ્ધયાર્ચિતુમિચ્છતિ ।

તસ્ય તસ્યાચલાં શ્રદ્ધાં તામેવ વિદધામ્યહમ્ ॥૨૧॥

એવા જે જે સકામી ભક્ત જે જે દેવતાના સ્વ-
રૂપને શ્રદ્ધાથી પૂજવા ઇચ્છે છે; તે તે દેવોમાં તેમની
તેમની શ્રદ્ધાને હું અચળ-૬૯-૩૩ છું. ૨૧

સ તયા શ્રદ્ધયા યુક્તસ્તસ્યારાધનમીહતે ।

લભતે ચ તતઃ કામાન્મયૈવ વિહિતાન્હિ તાન્ ॥

અંતવત્તુ ફલં તેષાં તદ્ભવત્યલ્પમેધસામ્ ।

દેવાન્દેવયજો યાંતિ મદ્ભક્તા યાંતિ મામપિ ॥૨૩॥

આથી તેઓ શ્રદ્ધાવાન થઈને તે તે દેવની આ-

રાધનામાં જોડાય છે; અને તેના પરિણામે મારા નિર્મલા તે તે ભોગોને તેઓ અવશ્ય પામે છે; પરંતુ તે અદ્યબુદ્ધિવાળા ભક્તોને મળનારાં તે તે લૌકિક પ્રાપ્તિ નાશવંતજ હોય છે. વળી અન્ય દેવોને ભજનારાઓ, દેહાન્તે તે તે દેવના લોક પામે છે; અને મારા ભક્તો મારા સચ્ચિદાનંદમય પરમ ધામને પામે છે.

अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं मन्यन्ते मामबुद्धयः ।

પરં ભાવમજાનંતો મમાવ્યયમનુત્તમમ્ ॥ ૨૪ ॥

વળી એ અબુદ્ધ-મૂઢ-લોકો મારા સર્વોત્તમ, સર્વથી અલગ અને અવિનાશી સ્વરૂપને નહિ જાણતાં મને અવ્યક્ત પરમાત્માને વ્યક્તિભાવને પામેલો માને છે.

नाहं प्रकाशः सर्वस्य योगमायासमावृतः ।

મૂઢોડ્યં નાભિજાનાતિ લોકો મમજમવ્યયમ્ ॥

કેમકે યોગમાયાથી ઢંકાયેલો હું સર્વને દેખાતો નથી; તેથી તે મૂઢ લોકો મને અજ્ઞાન તથા અવિનાશી પરમાત્માને યથાવત્ જાણી શકતા નથી.

वेदाहं समतीतानि वर्तमानानि चार्जुन ।

મવિષ્યાણિ ચ ભૂતાનિ માં તુ વેદ ન કશ્ચન ॥

હે અર્જુન! પૂર્વે થઈ ગયેલાં, હાલમાં છે તે

અને ભવિષ્યમાં થનારાં સર્વ પ્રાણીઓને હું (સર્વજ્ઞ હોવાથી) જાણું છું; પરંતુ મને કોઈ જાણતું નથી. ૨૬
 इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वंद्वमोहेन भारत ।

सर्वभूतानि संमोहं सर्गे यांति परंतप ॥ २७ ॥

અને હે ભારત ! ઇચ્છા અને દ્વેષને પરિણામે ઉ-
 પજનારાં જે સુખ-દુઃખાદિ જોડકાં તેના મોહને લીધે
 હે પરંતપ ! સર્વ પ્રાણીઓ આ સૃષ્ટિમાં ભ્રમ પામે છે.

येषां त्वंतगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ।

ते द्वंद्वमोहनिर्मुक्ता भजंते मां दृढव्रताः ॥ २८ ॥

જે પુણ્યકર્મવાળા સજ્જનોનાં પાપનો અંત
 આવ્યો હોય, તેઓજ એ સુખ-દુઃખાદિ જોડકાંના
 મોહથી છૂટીને તથા દૃઢવ્રતવાળા થઈને મને ભજે છે.

जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य यतंति ये ।

ते ब्रह्म तद्विदुः कृत्स्नमध्यात्मं कर्म चाखिलम् ॥

એ પ્રમાણે જેઓ મારો આશ્રય લઈને જરા તથા
 મરણથી છૂટવાનો પ્રયત્ન કરે છે; તેઓજ તે બ્રહ્મને,
 પ્રમત્ત અધ્યાત્મને અને સર્વ કર્મોને જાણી શકે છે.

साधिभूताधिदैवं मां साधियज्ञं च ये विदुः ।

प्रयाणकालेऽपि च मां ते विदुर्युक्तचेतसः ॥ ३० ॥

અને એવી રીતે જોયો મને અધિભૂત, અધિદૈવ
અને અધિયજ્ઞસહિત જાણી ચૂક્યા હોય છે; તેઓજ
પ્રયાણકાળે મારામાં જોડાયલા ચિત્તવાળા (ચિત્તને
જોડનારા) થઈને મને પરમાત્માને જાણે છે-પામે છે.

हरिः ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु
ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
ज्ञानविज्ञानयोगो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥७॥

અધ્યાય ૮ મો—અક્ષરબ્રહ્મયોગ

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન પૂછે છે:—

કિં તદ્બ્રહ્મ કિમધ્યાત્મં કિં કર્મ પુરુષોત્તમ ।
અધિભૂતં ચ કિં પ્રોક્તમધિદૈવં કિમુચ્યતે ॥૧॥

અધિયજ્ઞઃ કથં કોઽન્ન દેહેઽસ્મિન્મધુસૂદન ।

પ્રયાણકાલે ચ કથં જ્ઞેયોઽસિ નિયતાત્મભિઃ ॥૨॥

હે પુરુષોત્તમ ! (આપે જે કહ્યું તે) બ્રહ્મ એટલે શું ? અધ્યાત્મ તે શું ? કર્મ શું ? વળી અધિભૂત કહ્યું તે શું ? અધિદૈવ શાને કહે છે ? અધિયજ્ઞ શું છે ? અને હે મધુસૂદન ! આ દેહમાં (અધિદેહ-દેહી) કાણ છે ? અને ચિત્તને વશ રાખનારને પ્રયાણકાળે આપ કેવી રીતે જણાવ્યો છો ? ૧, ૨

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:—

અક્ષરં બ્રહ્મ પરમં સ્વભાવોઽધ્યાત્મમુચ્યતે ।

ભૂતભાવોદ્ભવકરો વિસર્ગઃ કર્મસંજ્ઞિતઃ ॥ ૩ ॥

જે તત્ત્વ સર્વથી પર અને અવિનાશી છે તે પર-
બ્રહ્મ પરમાત્મા છે; અને પ્રત્યેક વસ્તુનો પોતાનો
જે મૂળભાવ (અર્થાત્ મૂળ આત્મા અથવા મૂળસ્વરૂપ)
છે, તેને અધ્યાત્મ કહે છે તથા સર્વ ભૂતોના ભાવને
ઉત્પન્ન કરવાનો જે સૃષ્ટિવ્યાપાર તેનું નામ કર્મ છે.

અધિભૂતં ક્ષરો ભાવઃ પુરુષશ્ચાધિદૈવતમ્ ।

અધિયજ્ઞોઽહમેવાત્ર દેહે દેહભૃતાં વર ॥ ૪ ॥

આ દેહમાં જે જે પદાર્થો નાશવાન છે તે અ-
ધિભૂત છે; પુરુષ (જીવ) તે અધિદૈવ છે; અને હે
દેહધારીઓમાં શ્રેષ્ઠ! અધિયજ્ઞ તે હુંજ છું. ૪

અંતકાલે ચ મામેવ સ્મરન્મુક્તવા કલેવરમ્ ।

યઃ પ્રયાતિ સ મદ્ભાવં યાતિ નાસ્ત્યત્ર સંશયઃ ॥ ૫ ॥

યં યં વાપિ સ્મરન્ભાવં ત્યજત્યંતે કલેવરમ્ ।

તં તમેવૈતિ કૌંતેય સદા તદ્ભાવમાવિતઃ ॥ ૬ ॥

અંતકાળે જે માઈ સ્મરણ કરતો થકો કલેવર
(દેહ) છોડી જાય છે; તે મારાજ સ્વરૂપને પામે છે,
એમાં સંશય નથી; પણ હે કુંતીપુત્ર! મનુષ્ય અંત-
કાળે જે જે પદાર્થનું સ્મરણ કરતો થકો શરીર છોડે

છે તેની તેની ભાવનાવાળો તે સદાકાળ રહેલો હોય
છે; તેથીજ તે, તે તે પદાર્થને પામે છે. ૫, ૬

તસ્માત્સર્વેષુ કાલેષુ મામનુસ્મર યુદ્ધ્ય ચ ।

મય્યર્પિતમનોબુદ્ધિર્માર્મેવૈષ્યસ્યસંશયમ્ ॥ ૭ ॥

તે માટે તું મારું સ્મરણ કરતો થકો યુદ્ધ કર.
કેમકે સર્વ કાળમાં મનબુદ્ધિ મારામાં અર્પેલાં-
જોડેલાં-હશે તો તું નિઃસંદેહ મને પામીશ. ૭

અભ્યાસયોગયુક્તેન ચેતસા નાન્યગામિના ।

પરમં પુરુષં દિવ્યં યાતિ પાર્થાનુચિંતયન્ ॥ ૮ ॥

કેમકે હું પાર્થ! બીજા કશાના ચિંતનમાં નહિ
જનારા-એકનિષ્ઠ-ચિત્તવડે જે નિરંતર પરમાત્માનું
ચિંતન કરતો થકો તેની પ્રાપ્તિના અભ્યાસમાં જોડા-
યેલો રહે છે; તેજ તે પરમદિવ્ય પુરુષને પામે છે. ૮

કવિં પુરાણમનુશાસિતારમણોરણીયાંસમનુ-
સ્મરેદ્યઃ । સર્વસ્ય ધાતારમચિંત્યરૂપમાદિત્યવર્ણ
તમસઃ પરસ્તાત્ ॥ ૯ ॥

પ્રયાણકાલે મનસાઽચલેન ભક્ત્યા યુક્તો યો-
ગબલેન ચૈવ । ધ્રુવોર્મધ્યે પ્રાણમાવેશ્ય સમ્યક્
સ તં પરં પુરુષમુપૈતિ દિવ્યમ્ ॥ ૧૦ ॥

સર્વજ્ઞ, અનાદિ, સર્વના નિયંતા, અણુથી પણ સૂક્ષ્મ, સર્વનું ધારણ-પોષણ કરનાર, અર્થિત્યરૂપ, સૂર્યની પેઠે સદાય પ્રકાશરૂપ તથા તમસથી અત્યંત રહિત, એવા સચ્ચિદાનંદધન પરમાત્માનું જે સદાય સ્મરણ કરતો રહે છે; તે ભડિતમાન પુરુષ, એ યોગાભ્યાસના બળને લીધે પ્રયાણકાળે પણ બુકુટીમધ્યે પ્રાણને રૂડી રીતે સ્થાપન કરીને નિશ્ચલ મનથી તેનું સ્મરણ-ચિંતન કરતો થકો તે પરમ દિવ્ય અને સચ્ચિદાનંદધન પરમાત્માને પ્રાપ્ત થાય છે. ૯, ૧૦

यदक्षरं वेदविदो वदन्ति विशन्ति यद्यतयो
वीतरागाः । यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति तत्ते
पदं संग्रहेण प्रवक्ष्ये ॥ ११ ॥

વેદવેત્તાઓ જેને અવિનાશી કહે છે; વીતરાગ યતિ-ઓ જેમાં પ્રવેશે છે; અને જેને ઇચ્છનારા બ્રહ્મચર્યને આચરે છે; તે પદવિષે હવે તને સંક્ષેપમાં કહીશ.

सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरुध्य च ।
मूर्ध्न्याधायात्मनः प्राणमास्थितो योगधारणाम् ॥
ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन्मामनुस्मरन् ।
यः प्रयाति त्यजन्देहं स याति परमां गतिम् ॥

ઈંદ્રિયોનાં સર્વ દ્વારોને રોકીને, મનને હૃદયમાં રૂંધીને, પ્રાણને બ્રહ્મરંધ્રમાં ધારણ કરીને, યોગસ-
માધની ધારણામાં સ્થિર થઈને તથા “ૐ” એવા
બ્રહ્મવાચક એકાક્ષર મંત્રનો ઉચ્ચાર કરીને તેના અર્થ-
રૂપ મારૂં પરમાત્માનું સ્મરણ કરતો થકો જે મનુષ્ય
દેહને ત્યજી જાય છે; તે પરમ ભૂતિને પામે છે. ૧૨, ૧૩

अनन्यचेताः सततं यो मां स्मरति नित्यशः ।

तस्याहं सुलभः पार्थ नित्ययुक्तस्य योगिनः ॥ ૧૪

પરંતુ હે પાર્થ ! (આગળ કહ્યું તેમ) જે અનન્ય
ચિત્તથી, નિરંતર અને નિત્યપ્રતિ મારૂં સ્મરણ
કરે છે; તેવા નિત્યયુક્ત (અને સર્વ લૌકિક કામ-
નાઓને ત્યજી ચૂકેલા) યોગીનેજ હું (એવી રીતે
પ્રયાણકાળે સ્મરણમાં આવવો) સુલભ છું. ૧૪

मामुपेत्य पुनर्जन्म दुःखालयमशाश्वतम् ।

नाप्नुवंति महात्मानः संसिद्धिं परमां गताः ॥ ૧૫

(એવી રીતે અભ્યાસ કરીને જીવનકાળમાં) પરમ
સંસિદ્ધિને પામી ચૂકેલા મહાત્માઓ (પ્રયાણકાળે
પણ) મને પામીને પછી આ દુઃખના ધામરૂપ અને
નાશવંત (એવા સંસારમાં) પુનર્જન્મને પામતા નથી.

आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन ।

મામુપેત્ય તુ કૌંતેય પુનર્જન્મ ન વિદ્યતે ॥૧૬॥

કેમકે હે અર્જુન ! આ લોકથી માંડીને બ્રહ્મલોક સુધીના બધા લોકો પુનર્જન્મમાં નાખવાવાળા છે; અને હે કૌંતેય ! મને પામે તેનેજ પુનર્જન્મ થતો નથી.

સહસ્રયુગપર્યંતમહર્યદ્બ્રહ્મણો વિદુઃ ।

રાત્રિં યુગસહસ્રાન્તાં તેઽહોરાત્રવિદો જનાઃ ॥૧૭॥

બ્રહ્માનો દિવસ હજાર ચતુર્યુગી જેટલો તથા રાત્રિ હજાર ચતુર્યુગી જેટલી જેઓ યથાવત્ જાણે છે; તે મનુષ્યો રાત્રિ-દિવસને જાણનારા છે. ૧૭

અવ્યક્તાદ્વ્યક્તયઃ સર્વાઃ પ્રભવંત્યહરાગમે ।

રાત્ર્યાગમે પ્રલીયંતે તત્રૈવાવ્યક્તસંજ્ઞકે ॥૧૮॥

બ્રહ્માનો દિવસ આવતાં સર્વ વ્યક્તિઓ અવ્યક્ત નામના સ્વરૂપમાંથી પ્રકટે છે; અને રાત્રિ આવતાં પાછી તેજ અવ્યક્ત સ્વરૂપમાં લય પામે છે. ૧૮

ભૂતગ્રામઃ સ એવાયં ભૂત્વા ભૂત્વા પ્રલીયતે ।

રાત્ર્યાગમેઽવશઃ પાર્થ પ્રભવત્યહરાગમે ॥૧૯॥

આ પ્રમાણે હે પાર્થ ! આ તેનો તેજ પ્રાણી-સમુદાય પ્રકટી પ્રકટીને રાત્રિ આવ્યે પરવશપણે લય પામે છે અને દિવસ આવ્યે પ્રકટ થાય છે. ૧૯

પરસ્તસ્માન્તુ ભાવોઽન્યો વ્યક્તોઽવ્યક્તાત્સનાતનઃ ।

યઃ સ સર્વેષુ ભૂતેષુ નશ્યત્સુ ન વિનશ્યતિ ॥૨૦॥

પરંતુ તે અવ્યક્તથી પણ અવ્યક્ત અને પરમ-
શ્રેષ્ઠ બીજું જે સનાતન સ્વરૂપ છે; તે સચ્ચિદાનંદ-
ધન પરમાત્મસ્વરૂપ સર્વ ભૂતોમાં રહેલું છે તો, પણ તે-
મનો નાશ થવાથી નાશ પામતું નથી. ૨૦

અવ્યક્તોઽક્ષર इत्युक्तस्तमाहुः परमां गतिम् ।

यं प्राप्य न निवर्तते तद्धाम परमं मम ॥૨૧॥

એ પરમ અવ્યક્ત તત્ત્વ કે જેને ‘અક્ષર’ કહ્યું છે;
‘પરમગતિ’ પણ કહે છે; અને જેને પામીને પાછું આ
લોકમાં આવવું પડતું નથી; તે માટે ‘પરમધામ’ છે.

पुरुषः स परः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया ।

यस्यांतः स्थानि भूतानि येन सर्वमिदं ततम् ॥૨૨॥

પરંતુ હે પાર્થ ! જે પરમગતિરૂપ પરમાત્માની
અંતર્ગત સર્વ ભૂતો રહેલાં છે; અને જે પરમાત્મા-
થી આ સર્વ જગત પરિપૂર્ણ છે; તે ‘પરમ પુરુષ’ને
અનન્ય શ્રદ્ધા-ભક્તિવડે પામી શકાય છે. ૨૨

यत्र काले त्वनावृत्तिमावृत्तिं चैव योगिनः ।

प्रयाता यांति तं कालं वक्ष्यामि भरतर्षभ ॥૨૩॥

હવે હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! જે કાળમાં શરીરને છોડી જનારા યોગી પાછા જન્મતા નથી અને જે કાળમાં જનારા પાછા જન્મે છે; તે કાળવિષે કહીશ. ૨૩

અમિજ્યોતિરહઃ શુક્લઃ ષળ્માસા ઉત્તરાયણમ્ ।

તત્ર પ્રયાતા ગચ્છંતિ બ્રહ્મ બ્રહ્મવિદો જનાઃ ॥૨૪॥

અગ્નિ, જ્યોતિ, દિવસ, શુક્લપક્ષ અને ઉત્તરાયણના છ માસ; એ સમયોમાં પ્રયાણ કરનારા બ્રહ્મવેત્તા યોગીજનો પરમાત્માને પામે છે. ૨૪

ધૂમો રાત્રિસ્તથા કૃષ્ણઃ ષળ્માસા દક્ષિણાયનમ્ ।

તત્ર ચાંદ્રમસં જ્યોતિર્યોગી પ્રાપ્ય નિવર્તતે ॥૨૫॥

ધૂમ, રાત્રિ, કૃષ્ણપક્ષ અને દક્ષિણાયનના છ માસ; એ સમયોમાં શરીર છોડનારા યોગી ચંદ્રમાની જ્યોતિને પ્રાપ્ત થઈ છેવટે પાછા અહીં જન્મે છે. ૨૫

શુક્લકૃષ્ણે ગતી હ્યેતે જગતઃ શાશ્વતે મતે ।

એકયા યાત્યનાવૃત્તિમન્યયાઽવર્તતે પુનઃ ॥૨૬॥

આ પ્રમાણે જગતની શુક્લા અને કૃષ્ણા* એ બે ગતિઓ શાશ્વત મનાઈ છે કે જેમાંની પહેલીમાં પુનર્જન્મ નથી અને બીજીમાં પુનર્જન્મ થાય છે. ૨૬

* શુક્લા એટલે દેવયાન અને કૃષ્ણા એટલે પિતૃયાન.

નૈતે સૃતી પાર્થ જાનન્યોગી મુહ્યતિ કશ્ચન ।

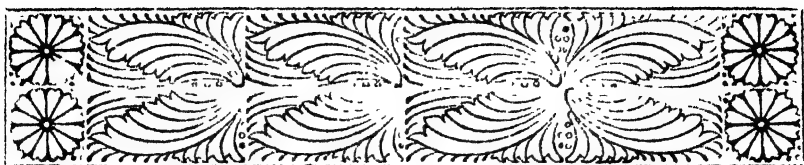
તસ્માત્સર્વેષુ કાલેષુ યોગયુક્તો ભવાર્જુન ॥૨૭॥

પરંતુ હે પાર્થ ! એ ગતિઓને યથાવત્ જાણનારો કોઈ પણ યોગી (એ માન્યતા ઉપર) મોહિત થતો નથી. મોટે હે અર્જુન ! તું (શ્રેષ્ઠ ગતિ પામવા માટે) સર્વ કાળમાં યોગયુક્ત થા. ૨૭

વેદેષુ યજ્ઞેષુ તપઃસુ ચૈવ દાનેષુ યત્પુણ્યફલં
પ્રદિષ્ટમ્ અત્યેતિ તત્સર્વમિદં વિદિત્વા યોગી
પરં સ્થાનમુપૈતિ ચાદ્યમ્ ॥ ૨૮ ॥

યોગી પુરુષ ઉત્તમ ગતિના આ રહસ્યને (હવે પછી વિસ્તારથી કહેવાશે તેવું યથાવત્) સમજે છે તેથીજ વેદોમાં, યજ્ઞોમાં, તપોમાં અને દાનોમાં જે જે પુણ્યફળ કહ્યાં છે; તે બધાં ફળોને આજીવન જ છે. (અર્થાત્ તે તે સર્વ તુચ્છ અને અનિત્ય એવાં આ લોકનાં તેમજ પરલોકનાં ફળોની ઇચ્છા ત્યજ દે છે અને સચ્ચિદાનંદધન પરમધામનીજ સાધના કરે છે અને તેને પરિણામે લોક-પરલોકના) પદાર્થ-માત્રના આદિરૂપ સનાતન પરમધામને પામે છે. ૨૮

इतिश्री अक्षरब्रह्मयोगो नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

અધ્યાય ૯ મો-રાજવિદ્યા-રાજગુહ્યયોગ

શ્રીમગવાનુવાચ । શ્રી ભગવાન કહે છે:-

इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे ।

જ્ઞાનં વિજ્ઞાનસહિતં યજ્ઞાત્વા મોક્ષયસેઽશુભાત્ ॥

તું દોષદષ્ટિરહિત હોવાથી તને એ (પરમ ગતિનું) અત્યંત ગુહ્ય જ્ઞાન તેના રહસ્યસહિત કહીશ કે જેને બાણીને તું આ અશુભથી (અસત્-જડ-દુઃખમય સંસારના માર્ગથી) મોક્ષ પામીશ-છૂટી શકીશ. ૧

राजविद्या राजगुह्यं पवित्रमिदमुत्तमम् ।

પ્રત્યક્ષાવગમં ધર્મ્યં સુસુખં કર્તુમવ્યયમ્ ॥ ૨ ॥

આ જ્ઞાન રાજગુહ્યોની વિદ્યા-સર્વ વિદ્યાઓનો રાજ, સર્વ ગુહ્યો કરતાં વધારે ગુહ્ય રાખવાજેવું, પરમપવિત્ર, ઉત્તમોત્તમ, પ્રત્યક્ષ સમન્વય તેવું, ધર્મ-યુક્ત, પાલન કરવામાં (અને દાન કરવામાં) બહુ સુખદાયક તથા અવ્યય છે. (ધરે નહિ તેવું-

નિર્દોષ-વિકારરહિત છે.) ૨

અશ્રદ્ધાનાઃ પુરુષા ધર્મસ્યાસ્ય પરંતપ ।

અપ્રાપ્ય માં નિવર્તંતે મૃત્યુસંસારવર્ત્મનિ ॥ ૩ ॥

હે પરંતપ ! આ જ્ઞાનમય ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા નહિ રાખનારા પુરુષો મને નહિ પામતાં વારંવાર જન્મ-મૃત્યુવાળા સંસારના માર્ગમાં પાછા ફરે છે. ૩

મયા તતમિદં સર્વં જગદવ્યક્તમૂર્તિના ।

મત્સ્થાનિ સર્વભૂતાનિ ન ચાહંતેષ્વવસ્થિતઃ ॥૪॥

આ સર્વ જગત મારા અવ્યક્ત-અદૃશ્ય-રૂપથી ભરપૂર છે; અને એ બધાં ભૂતો (એ અવ્યક્ત રૂપ-સહિત) મારામાં સમાઈ રહેલાં છે; પરંતુ હું કંઈ તેમનામાં બધો સમાઈ રહેલો નથી. (અર્થાત્ અનંત બ્રહ્માંડોથી પણ અત્યંત વિશાળ છું.) ૪

ન ચ મત્સ્થાનિ ભૂતાનિ પश्य मे योगमैश्वरम् ।

ભૂતભૂત્ર ચ ભૂતસ્થો મમાત્મા ભૂતભાવનઃ ॥૫॥

(મારી પરમાત્માની વાત તો અલગ રહી પણ) મારો તે અવ્યક્ત આત્મા (કે જે આ બધાં અપાર) ભૂતોનું ધારણ-પોષણ તથા ઉત્પત્તિ ને રક્ષણ કરનારો છે; તે પણ એ ભૂતોમાં (બધો) સમાઈ રહેલો નથી;

અને એ ભૂતો પણ મારા એ અવ્યક્ત આત્મામાં
(સર્વત્ર-બધે) રહેલાં નથી; માટે (એ ઉપરથી પણ)
મારા યોગનો પ્રભાવ અને મારો પોતાનો ઈશ્વરીભાવ
જે. (કે તે આ સમગ્ર ભૂતોથી અને અવ્યક્તરૂપથી
પણ દરેક રીતે કેટલો બધો અનંત અમાપ હશે.)

यथाऽकाशस्थितो नित्यं वायुः सर्वत्रगो महान् ।

तथा सर्वाणि भूतानि मत्स्थानीत्युपधारय ॥ ૬ ॥

જેમ સર્વત્ર ગતિ કરનારો મહાન વાયુ (તેનાથી
અતિ વિશાળ) આકાશમાં ઉપજીને સદા (તેના એકજ
ભાગમાં) રહેલો છે; તેમ આ સર્વ ભૂતો પણ (અવ્યક્ત
રૂપમાંથી ઉપજીને) મારા (એકજ અંશ)માં રહેલાં જાણ

सर्वभूतानि कौंतेय प्रकृतिं यांति मामिकाम् ।

कल्पक्षये पुनस्तानि कल्पादौ विसृजाम्यहम् ॥ ૭ ॥

હૈ કૌંતેય ! કલ્પને અંતે એ સર્વ ભૂતો પાછાં
મારી એ અવ્યક્ત પ્રકૃતિમાં આવી મળે છે; અને કલ્પ-
ના આરંભમાં પાછાં એમાંથી હું તેઓને સૃષ્ટિ છું. ૭

प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य विसृजामि पुनः पुनः ।

भूतग्राममिमं कृत्स्नमवશं प्रकृतेर्वशात् ॥ ૮ ॥

સ્વભાવથીજ પ્રકૃતિને વશ તથા પરાધીન એવાં

આ સર્વ ભૂતોના સમૂહની આવી ધડભાંગ હું મારી
અવ્યક્ત પ્રકૃતિનો આશ્રય કરીને વારંવાર કરું છું. ૮
ન ચ માં તાનિ કર્માણિ નિવઘ્નંતિ ધનંજય ।

ઉદાસીનવદાસીનમસક્તં તૈષુ કર્મસુ ॥ ૯ ॥

પરંતુ હે અર્જુન! એ ઉત્પત્તિ-નાશનાં કર્મ
હું અનાસક્ત તથા ઉદાસીન જેવો રહીને કરતો
હોવાથી મને તે કર્મો બાંધી શકતાં નથી. ૯

મયાઽધ્યક્ષેણ પ્રકૃતિઃ સૂયતે સચરાચરમ્ ।

હેતુનાનેન કૌંતેય જગદ્વિપરિવર્તતે ॥ ૧૦ ॥

હે કૌંતેય! મારા અધિષ્ઠાનપણથી (આધારથી)
એ પ્રકૃતિજ સચરાચર જગતને પ્રસવે છે; અને તેથી
આ જગત પણ આવાગમનમાં પ્રયા કરે છે. ૧૦

અવજાનંતિ માં મૂઢા માનુષીં તનુમાશ્રિતમ્ ।

પરં ભાવમજાનંતો મમ ભૂતમહેશ્વરમ્ ॥ ૧૧ ॥

મોઘાશા મોઘકર્માણો મોઘજ્ઞાના વિચેતસઃ ।

રાક્ષસીમાસુરીં ચૈવ પ્રકૃતિં મોહિનીં શ્રિતાઃ ॥ ૧૨ ॥

(આ પ્રમાણે મારાજ અધિષ્ઠાનપણથી જન્મેલા
અને) માનવી શરીરના આશ્રિત છે તોપણ મારા
સર્વથી શ્રેષ્ઠ એવા પરમાત્મસ્વરૂપને બાળવા નહિ

ઇચ્છનારા આ મૂઠ લોકો, મારી-સર્વ ભૂતોના મહે-
શ્વરની-અવજ્ઞા કરે છે; તથા (ખરી રીતે અસત્ જડ
અને દુઃખમય એવા લૌકિક પદાર્થોમાંજ) વૃથા જ્ઞાન-
વાળા, વૃથા આશાવાળા, વૃથા ચિંતનવાળા અને
વૃથા કર્મ કરનારા હોઇને (તેના પરિણામે) તેઓ મો-
હાંધ કરનારી એવી રાક્ષસી અને આસુરી પ્રકૃતિનો
આશ્રય લે છે. ૧૧,૧૨

મહાત્માનસ્તુ માં પાર્થ દૈવી પ્રકૃતિમાશ્રિતાઃ ।

મજંત્યનન્યમનસો જ્ઞાત્વા ભૂતાદિમવ્યયમ્ ॥૧૩॥

સતતં કીર્તયંતો માં યતંતશ્ચ દૃઢવ્રતાઃ ।

નમસ્યંતશ્ચ માં ભક્ત્યા નિત્યયુક્તા ઉપાસતે ॥૧૪

પરંતુ હે પાર્થ ! મહાત્માઓ તો મને પરમાત્મા-
નેજ સર્વ ભૂતોના મૂળરૂપ અને નાશરહિત જાણતા
હોવાથી તેઓ દૈવી પ્રકૃતિનો આશ્રય લઇને અનન્ય
મનથી મનેજ ભજે છે; તથા (મારીજ પ્રાપ્તિમોટે)
દૃઢ વ્રત-દૃઢ નિશ્ચય-વાળા થઇને નિરંતર મારાજ
ગુણમહાત્મ્યનું કીર્તન કરતા થકા, ઇંદ્રિયદમન કરતા
થકા, નમસ્કાર કરતા થકા તથા સદા મારામાંજ
ચિત્ત જોડતા થકા અનન્યભક્તિથી મને ઉપાસે છે.

જ્ઞાનયજ્ઞેન ચાપ્યન્યે યજંતો મામુપાસતે ।

एकत्वेन पृथक्त्वेन बहुधा विश्वतोमुखम् ॥१५॥

વળી બીજાઓ મને-સર્વ તરફ મુખવાળા વિ-
રાટ સ્વરૂપને જ્ઞાનયજ્ઞથી પૂજતા થકા અભેદભાવથી,
ભેદભાવથી અથવા અનેકભાવથી પણ ઉપાસે છે. ૧૫

अहं क्रतुरहं यज्ञः स्वधाहमहमौषधम् ।

मंत्रोऽहमहमेवाज्यमहमग्निरहं हुतम् ॥ १६ ॥

કેમકે શ્રૌતયજ્ઞ હું છું; સ્માર્તયજ્ઞ હું છું; પિ-
તૃઓને અર્પણ કરાતું સ્વધા અન્ન હું છું; યજ્ઞ-
માટેની ઔષધિ હું છું; હવનના મંત્ર હું છું; ધૂત
હું છું; અગ્નિ હું છું અને હવનક્રિયા પણ હું જ છું.

पिताहमस्य जगतो माता धाता पितामहः ।

वेद्यं पवित्रमोंकार ऋक् साम यजुरेव च ॥१७॥

વળી આ સમગ્ર જગતનો પિતા, માતા, ધારણ-
કર્તા, પિતામહ તથા જાણવા યોગ્ય પવિત્ર ઐકાર,
ઋગ્વેદ, સામવેદ અને યજુર્વેદ પણ હું જ છું. ૧૭

गतिर्भर्ता प्रभुः साक्षी निवासः शरणं सुहृत् ।

प्रभवः प्रलयः स्थानं निधानं बीजमव्ययम् ॥१८॥

વળી સર્વનો ગતિરૂપ, પોષણકર્તા, પ્રભુ, સાક્ષી,
નેવાસસ્થાન, શરણ, સુદ્દ, ઉત્પત્તિ, પ્રલય, સ્થિતિ,

નિધાન અને અવિનાશી બીજ પણ હું જ છું. ૧૮

તપામ્યહમહં વર્ષં નિગૃહ્ણાત્યુત્સૃજામિ ચ ।

અમૃતં ચૈવ મૃત્યુશ્ચ સદસચ્ચાહમર્જુન ॥ ૧૯ ॥

હે અર્જુન ! સૂર્યરૂપે તપીને હું જ વરસાદને ખેંચું છું અને પાછો વરસાડું છું. વળી અમૃત અને મૃત્યુ તથા સત્ અને અસત્ સર્વકાંઈ હું જ છું. ૧૯

ત્રૈવિદ્યા માં સોમપાઃ પૂતપાપા યજ્ઞૈરિદ્ધિ
સ્વર્ગતિં પ્રાર્થયંતે । તે પુણ્યમાસાઘ સુરેંદ્રલોક-
મશ્રંતિ દિવ્યાન્દિવિ દેવભોગાન્ ॥ ૨૦ ॥

ત્રણે વેદોમાં કહેલાં સકામ કર્મો કરનારા, સોમ-રસ પીનારા અને પાપોથી રહિત થયેલા એવા સકામી પુરુષો, કે જેઓ યજ્ઞોવડે મને પૂજીને સ્વર્ગપ્રાપ્તિની પ્રાર્થના કરે છે; તેઓ પવિત્ર ઈંદ્રલોકને પામીને સ્વર્ગમાં દેવતાઓના દિવ્ય ભોગોને ભોગવે છે. ૨૦

તે તં ભુક્ત્વા સ્વર્ગલોકં વિશાલં ક્ષીણે પુણ્યે
મર્ત્યલોકં વિશંતિ । एवं ત્રયીધર્મમનુપ્રપન્ના ગ-
તાગતં કામકામા લભંતે ॥ ૨૧ ॥

પણ તેઓ તે વિશાળ સ્વર્ગલોકને ભોગવીને પુણ્ય ક્ષીણ થતાં પાછા મૃત્યુલોકમાં જન્મે છે; અને

એવી રીતે ત્રણે વેદોમાં સ્વર્ગના સાધનરૂપે કહેલા સકામ ધર્મને શરણ થયેલા તે ભોગેચ્છુઓ (આ અશુભ સંસારમાં) આવાગમન પામ્યા કરે છે. ૨૧

અનન્યાશ્રિતયંતો માં યે જનાઃ પર્યુપાસતે ।

તેષાં નિત્યાભિયુક્તાનાં યોગક્ષેમં વહામ્યહમ્ ॥૨૨

અને જે નિષ્કામી જનો મને પરમાત્માને અનન્યભાવે ચિંતવતા થકા રૂંડે પ્રકારે ઉપાસે છે; તેવા સદા મારામાં જોડાઈ રહેનારાઓનું યોગ અને ક્ષેમ* સર્વ પ્રકારે હું પોતે વહન કરું છું. ૨૨

યેઽપ્યન્યદેવતામક્તા યજંતે શ્રદ્ધયાન્વિતાઃ ।

તેઽપિ મામેવ કૌંતેય યજંત્યવિધિપૂર્વકમ્ ॥૨૩॥

હૈ કૌંતેય ! જે સકામી ભક્તો શ્રદ્ધાપૂર્વક બીજા દેવાને ભજે-પૂજે છે, તેઓ અવિધિપૂર્વક તેમ કરે છે, છતાં અજ્ઞાનપૂર્વક પણ મનેજ પૂજે છે. ૨૩

અહં હિ સર્વયજ્ઞાનાં ભોક્તા ચ પ્રભુરેવ ચ ।

ન તુ મામભિજાનંતિ તત્ત્વેનાતશ્ચયવંતિ તે ॥૨૪॥

કારણ કે સર્વ યજ્ઞોનો ભોક્તા તથા સ્વામી તત્ત્વથી તો હુંજ છું. તેઓ તત્ત્વથી મને તેવો જાણતા નથી, તેથીજ એમ આવાગમનમાં પડ્યા કરે છે. ૨૪

યાંતિ દેવવ્રતા દેવાન્ પિતૃન્યાંતિ પિતૃવ્રતાઃ ।

ભૂતાનિ યાંતિ ભૂતેજ્યા યાંતિ મદ્યાજિનોઽપિ મામ્

આ પ્રમાણે દેવાને ઉપાસનારા દેવાને, પિતૃઓ-
ને પૂજનારા પિતૃઓને અને ભૂતોને ભજનારા ભૂતો-
ને પામે છે; તેમ મને ભજનારા મને પણ પામે છે.

પત્રં પુષ્પં ફલં તોયં યો મે ભક્ત્યા પ્રયચ્છતિ ।

તદહં ભક્ત્યુપહૃતમશ્રામિ પ્રયતાત્મનઃ ॥ ૨૬ ॥

જે પ્રયત્નવાન મનુષ્ય મને પત્ર, પુષ્પ, ફળ કે
જળ પણ ભક્તિપૂર્વક અર્પણ કરે છે; તેની તે ભક્તિ-
યુક્ત અર્પાયલી ભેટને હું પ્રેમથી સ્વીકારું છું. ૨૬

યત્કરોષિ યદશ્રાસિ યજ્જુહોષિ દદાસિ યત્ ।

યત્તપસ્યસિ કૌંતેય તત્કુરુષ્વ મદર્પણમ્ ॥ ૨૭ ॥

માટે તું પણ જે કાંઈ કરે, જે કાંઈ જમે, જે
કાંઈ હોમે, જે કાંઈ દાન કરે ને જે કાંઈ તપ કરે,
તે સર્વ હે કૌંતેય! મને અર્પણ કરતો રહે. ૨૭

શુભાશુભફલૈરેવં મોક્ષ્યસે કર્મબંધનૈઃ ।

સંન્યાસયોગયુક્તાત્મા વિમુક્તો મામુપૈષ્યસિ ॥ ૨૮ ॥

કેમકે એવી રીતે તું અંતઃકરણને કર્મર્પણ-
રૂપ સંન્યાસયોગમાં જોડવાથી, કર્મનાં શુભાશુભ

ફળરૂપી બંધનોથી મુક્ત થઈશ અને તેથી આવા-
ગમનથી પણ વિમુક્ત થઈને મને પ્રાપ્ત થઈશ. ૨૮

સમોઽહં સર્વભૂતેષુ ન મે દ્વેષ્યોઽસ્તિ ન પ્રિયઃ ।

યે ભજંતિ તુ માં ભક્ત્યા મયિ તે તેષુ ચાપ્યહમ્ ॥

યદ્યપિ હું સર્વ ભૂતોમાં સમાન છું, કેમકે મારે
કોઈ દ્રોહી પણ નથી અને પ્રિય પણ નથી; છતાં
પણ જેઓ મને શ્રદ્ધાભક્તિથી ભજે છે તેઓ (એવા
વિશેષ યત્નદ્વારા) મારામાં (વિશેષ જોડાઈ) રહે છે;
તેમ હું પણ તેમનામાં (વિશેષરૂપે) રહું છું. ૨૯

અપિ ચેત્સુદુરાચારો ભજતે મામનન્યભાક્ ।

સાધુરેવ સ મંતવ્યઃ સમ્યગ્વ્યવસિતો હિ સઃ ॥

ક્ષિપ્રં ભવતિ ધર્માત્મા શશ્વચ્છાંતિં નિગચ્છતિ ।

કૌંતેય પ્રતિજાનીહિ ન મે ભક્તઃ પ્રણશ્યતિ ॥૩૧॥

કોઈ અતિ દુરાચારી પણ મને અનન્ય શ્રદ્ધા-
ભક્તિથી-એકનિષ્ઠાથી-ભજતો હોય તો તેને સાધુજ
માનવો યોગ્ય છે. કેમકે તે હવે યોગ્ય નિશ્ચયવાળો
થવાથી સત્વર ધર્માત્મા થાય છે અને શાશ્વત શાંતિ-
રૂપ મોક્ષનાજ માર્ગમાં ચાલે છે. વળી હે કૌંતેય !
તું નક્કી જાણજે કે, (એવો ખરે રસ્તો ચઢેલો) મારો
ભક્ત કદી પણ નાશ(કે અધોગતિ) પામતો નથી. ૩૦, ૩૧

માં હિ પાર્થ વ્યપાશ્રિત્ય યેઽપિ સ્યુઃ પાપયોનયઃ
સ્ત્રિયો વૈશ્યાસ્તથા શૂદ્રાસ્તેઽપિ યાંતિ પરાં ગતિમ્
કિં પુનર્બ્રાહ્મણાઃ પુણ્યા ભક્તા રાજર્ષયસ્તથા ॥
અનિત્યમસુખંલોકમિમં પ્રાપ્ય ભજસ્વ મામ્ ॥૩૩॥
મન્મના ભવ મદ્ભક્તો મદ્યાજી માં નમસ્કુરુ ।

મામેવૈષ્યસિ યુક્તૈવમાત્માનં મત્પરાયણઃ ॥૩૪॥

કેમકે હે પાર્થ ! સ્ત્રીઓ, વૈશ્યો, શૂદ્રો અને બીજા
પાપી જાતિમાં જન્મનારાઓ મારા આશ્રિત થવાથી
પરમગતિને પામે છે; તોપછી પવિત્ર બ્રાહ્મણો અને
લક્ષ્મી રાજર્ષિઓ માટે તો કહેવુંજ શું? માટે તું
આ અનિત્ય અને સુખરહિત લોકને પામીને (પાછું
વારંવાર આ અશુભ લોકમાં આવવું પડે નહિ તેટલા
માટે અજ-અવિનાશી અને સચ્ચિદાનંદધન એવા)
મને પરમાત્માનેજ ભજ; મારામાંજ મન રાખ;
મારોજ ભક્ત થા; મન-કર્મ-વાણી-વડે કરાતાં
સર્વ કર્મો મને અર્પણ કરતો રહે અને મને સર્વશ્રેષ્ઠ
પરમાત્માને નમસ્કાર કર. કેમકે એ પ્રમાણે મારે
શરણ-પરાયણ-થઈને શરીર તથા અંતઃકરણને
મારામાં જોડવાથી તું મનેજ પ્રાપ્ત થઈશ. ૩૨-૩૪

इति श्रीराजविद्या-राजगुह्ययोगो नाम नवमोऽध्यायः ॥९॥

અધ્યાય ૧૦ મો—વિભૂતિયોગ

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:—

ભૂય એવ મહાબાહો શૃણુ મે પરમં વચઃ ।

યત્તેઽહં પ્રીયમાણાય વક્ષ્યામિ હિતકામ્યયા ॥૧॥

હે મહાબાહો! વળી પણ મારું ઉત્તમ વચન સાંભળ. તું મારાપર પ્રીતિવાળો હોવાથી તારા હિતની ઇચ્છાથી તને કહીશ. ૧

ન મે વિદુઃ સુરગણાઃ પ્રભવં ન મહર્ષયઃ ।

અહમાદિર્હિ દેવાનાં મહર્ષીણાં ચ સર્વશઃ ॥૨॥

કદીપણ મારી ઉત્પત્તિ થઈ હોય, એવું દેવલોકો તથા મહર્ષિઓ મુદ્ધાં બાણતા-માનતા-નથી. કેમકે એ દેવતાઓનું અને મહર્ષિઓનું પણ આદિસ્થાન (અર્થાત્ બીજ-મૂળ ઉત્પત્તિસ્થાન) સર્વ પ્રકારે હું છું.

યો મામજમનાદિં ચ વેત્તિ લોકમહેશ્વરમ્ ।

અસંમૂઢઃ સ મર્ત્યેષુ સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ॥૩॥

જે કોઈ મને એવો અજન્મા, અનાદિ અને સર્વ લોકોનો મહેશ્વર જાણે છે; તેજ આ મરવાવાળા લોકોમાં મોહરહિત થઈને સર્વ પાપોથી છૂટે છે. ૩

बुद्धिर्ज्ञानमसंमोहः क्षमा सत्यं दमः शमः ।

सुखं दुःखं भवोऽभावो मयं चाभयमेव च ॥४॥

अहिंसा समता तुष्टिस्तपो दानं यशोऽयशः ।

भवन्ति भावा भूतानां मत्त एव पृथग्विधाः ॥५॥

સદ્બુદ્ધિ, તત્ત્વજ્ઞાન, નિર્મોહતા, ક્ષમા, સત્ય, ઈ-
દ્રિયનિગ્રહ, મનોનિગ્રહ, સુખદુઃખ, જન્મ, મૃત્યુ, ભય,
અભય, અહિંસા, સમતા, સંતોષ, તપ, દાન, યશ,
અપયશ ઇત્યાદિ જૂદાજૂદા પ્રકારના ભાવ પ્રાણી-
ઓમાં ઉપજે છે તે પણ બધા મારાથીજ ઉપજે છે.

महर्षयः सप्त पूर्वे चत्वारो मनवस्तथा ।

मद्भावा मानसा जाता येषां लोक इमाः प्रजाः ॥६॥

પૂર્વના સાત મહર્ષિઓ તથા ચાર મનુષ્યો કે
જેમનાથી આ લોકમાં આ બધી પ્રજા થઈ છે; તેઓ
પણ મારાજ મનોભાવથી-સંકલ્પથી-ઉપજેલા છે. ૬

एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्त्वतः ।

सोऽविकंपेन योगेन युज्यते नात्र संशयः ॥७॥

મારી આવી અનેકવિધ યોગવિભૂતિને જે તત્ત્વ-
થી અર્થાત્ યથાવત્ જાણે છે; તે તો અડગભાવે
યોગદ્વારા મારામાંજ જોડાય છે, એમાં સંશય નથી.

अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ।

इति मत्वा भजन्ते मां बुधा भावसमन्विताः ॥८॥

કેમકે હુંજ સર્વની ઉત્પત્તિનું કારણ છું અને
સર્વ જગત મારીજ સત્તાસ્પુર્તિથી ક્રિયા કરે છે; એમ
માનીને બુદ્ધિમાનો ભાવાવિષ્ટ થતા થકા મનેજ ભજે છે.

मच्चित्ता मद्गतप्राणा बोधयन्तः परस्परम् ।

कथयन्तश्च मां नित्यं तुष्यन्ति च रमन्ति च ॥ ९ ॥

તેઓ મારામાંજ ચિત્ત અને પ્રાણને સ્થિર કરતા
રહીને વાણીવડે પણ પરસ્પરમાં સદા મારાજ ગુણ-
માહાત્મ્ય દર્શાવતા રહી સંતોષ પામે છે; તથા નિત્ય-
પ્રતિ માર્જ કથન-કીર્તન કરતા થકા આનંદ પામે છે.

तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् ।

ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयांति ते ॥१०॥

એવા સદા ધ્યાનકીર્તનમાં મગ્ન રહી પ્રીતિ-
પૂર્વક મને ભજનારાઓને હું એવી બુદ્ધિનો યોગ
આપું છે કે જેનાવડે તેઓ મને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

તેષામેવાનુકંપાર્થમહમજ્ઞાનજં તમઃ ।

નાશયામ્યાત્મભાવસ્યો જ્ઞાનદીપેન ભાસ્વતા ॥૧૧

તેઓ પ્રત્યેની અનુકંપાને લીધે એ બુદ્ધિદ્વારા હું તેમના અંતઃકરણમાં સ્થિત થઈને જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશિત જ્યોતિર્વડે અજ્ઞાનજન્ય અંધકારનો નાશ કરું છું. ૧૧

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન કહે છે:-

પરં બ્રહ્મ પરં ધામ પવિત્રં પરમં ભવાન્ ।

પુરુષં શાશ્વતં દિવ્યમાદિદેવમજં વિભુમ્ ॥૧૨॥

આહુસ્ત્વામૃષયઃ સર્વે દેવર્ષિર્નારદસ્તથા ।

અસિતો દેવલો વ્યાસઃ સ્વયં ચૈવ બ્રવીષિ મે ॥૧૩

દેવર્ષિ નારદ, અસિત, દેવલ, વ્યાસ અને સર્વ ઋષિઓ આપને પરબ્રહ્મ, પરમ ધામ, પરમ પવિત્ર, સનાતન પુરુષ, દિવ્ય આદિદેવ, અજન્મ આને સર્વ-વ્યાપક કહે છે; તેવુંજ આપ પોતે પણ મને કહો છો.

સર્વમેતદ્દતં મન્યે યન્માં વદાસિ કેશવ ।

ન હિ તે ભગવન્વ્યક્તિં વિદુર્દેવા ન દાનવાઃ ॥૧૪॥

તેથી હું કેશવ! આ જે કાંઈ આપ મને કહો છો તે બધું હું સત્ય માનું છું. હું ભગવન્! આપના સ્વરૂપને નથી દેવો જાણતા કે નથી દાનવો જાણતા. ૧૪

સ્વયમેવાત્મનાત્માનં વેત્થ ત્વં પુરુષોત્તમ ।

ભૂતમાવન ભૂતેશ દેવદેવ જગત્પતે ॥ ૧૫ ॥

હે પુરુષોત્તમ ! હે ભૂતોને ઉત્પન્ન કરનારા ! હે સર્વ ભૂતોના ઇશ્વર ! હે દેવોના દેવ ! હે જગત્પતે ! આપ પોતેજ પોતાને પોતાવડે યથાવત્ જાણો છો. ૧૫

વક્તુમર્હસ્યશેષેણ દિવ્યા હ્યાત્મવિભૂતયઃ ।

યાભિર્વિભૂતિભિર્લોકાનિમાંસ્ત્વં વ્યાપ્ય તિષ્ઠસિ ॥

માટે આપ પોતાની જે જે વિભૂતિઓદ્વારા આ લોક-પરલોકમાં વ્યાપીને રહો છો; તે સંપૂર્ણ રીતે કહેવાને એક આપજ યોગ્ય છો. ૧૬

કથં વિદ્યામહં યોગિંસ્ત્વાં સદા પરિચિન્તયન્ ।

કેષુ કેષુ ચ ભાવેષુ ચિન્ત્યોઽસિ ભગવન્મયા ॥ ૧૭ ॥

વિસ્તરેણાત્મનો યોગં વિભૂતિં ચ જનાર્દન ।

ભૂયઃ કથય તૃપ્તિર્હિ શૃણ્વતો નાસ્તિ મેઽમૃતમ્ ॥ ૧૮ ॥

હે યોગન્ ! હું સદા કેવી રીતે ચિંતન કરતો થકો આપને જાણી શકું; અને હે ભગવન્ ! આપ કયા કયા ભાવોમાં (સ્વરૂપોમાં) મારે ચિંતવવા યોગ્ય છો; તે સમજવા સારૂ હે જનાર્દન ! આપની યોગ-શક્તિને અને વિભૂતિઓને ફરી પણ વિસ્તારથી

કહો. કેમકે આપનાં સત્યપૂર્ણ વચનામૃત સાંભળતાં મને તૃપ્તિ થતી નથી. ૧૭,૧૮

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:—

હંત તે કથયિષ્યામિ દિવ્યા હ્યાત્મવિભૂતયઃ ।

પ્રાધાન્યતઃ કુરુશ્રેષ્ઠ નાસ્ત્યતો વિસ્તરસ્ય મે ॥૧૯

ઠીક! પરંતુ તને મારી દિવ્ય વિભૂતિઓ મુખ્ય મુખ્ય કહીશ; કેમકે હું કુરુશ્રેષ્ઠ! મારી બધી વિભૂતિઓના વિસ્તારનો તો અંતજ આવે તેમ નથી. ૧૯

અહમાત્મા ગુડાકેશ સર્વભૂતાશયસ્થિતઃ ।

અહમાદિશ્ચ મધ્યં ચ ભૂતાનામંત એવ ચા ॥૨૦॥

હું ગુડાકેશ અનુન! સર્વ ભૂતોના અંતઃકરણમાં (બીજાં અંગો કરતાં વિશેષ) આત્મારૂપે હુંજ રહેલો છું; અને ભૂતોનો આદિ, મધ્ય તથા અંત પણ હુંજ છું.

આદિત્યાનામહં વિષ્ણુર્જ્યોતિષાં રવિરંશુમાન્ ।

મરીચિર્મરુતામસ્મિ નક્ષત્રાણામહં શશી ॥૨૧॥

આદિત્યોમાં વિષ્ણુ હું છું; પ્રકાશિત જ્યોતિષોમાં કિરણોવાળો સૂર્ય હું છું; વાયુદેવતાઓમાં મરીચિ હું છું અને નક્ષત્રોમાં ચંદ્રમા હું છું. ૨૧

વેદાનાં સામવેદોઽસ્મિ દેવાનામસ્મિ વાસવઃ ।

ઇન્દ્રિયાણાં મનશ્ચાસ્મિ ભૂતાનામસ્મિ ચેતના ॥૨૨

વેદોમાં સામવેદ હું છું;^૧ દેવોમાં ઇંદ્ર હું છું;
ઇન્દ્રિયોમાં મન હું છું^૨ અને ભૂતોમાં ચેતના હું છું.^૩ ૨૨

રુદ્રાણાં શંકરશ્ચાસ્મિ વિત્તેશો યક્ષરક્ષસામ્ ।

વસૂનાં પાવકશ્ચાસ્મિ મેરુઃ શિશ્વરિણામહમ્ ॥૨૩

એકાદશ રુદ્રોમાં શંકર હું છું, યક્ષ અને રાક્ષ-
સોમાં ધનનો સ્વામી કુબેર હું છું; આઠ વસુઓમાં
અગ્નિ હું છું અને શિખરવાળા પદાર્થોમાં સુમેરુ હું છું.

પુરોધસાં ચ મુખ્યં માં વિદ્ધિ પાર્થ બૃહસ્પતિમ્ ।

સેનાનીનામહં સ્કંદઃ સરસામસ્મિ સાગરઃ ॥૨૪॥

હે પાર્થ ! પુરોહિતોમાં મુખ્ય એવો બૃહસ્પતિ
મને જાણુ; સેનાપતિઓમાં કાર્તિકસ્વામી હું છું
અને જળાશયોમાં સાગર હું છું. ૨૪

મહર્ષીણાં મૃગુરહં ગિરામસ્મ્યેકમક્ષરમ્ ।

૧ કેમકે સામવેદમાંની ઉચ્ચ ભાવનાઓ તથા પ્રાર્થનાઓ
સંગીતરૂપે ગાઇ શકાવાથી પરિણામ સત્વર આવે છે.

૨ કારણ કે મન-મનન-વિચાર જે પણ રસ્તે પ્રેરે, તેજ રસ્તે
માણસની સ્થળ તથા સૂક્ષ્મ ઇન્દ્રિયો પ્રેરાય છે.

૩ કેમકે ચેતના હોય ત્યાંસુધીજ તે પદાર્થ પ્રિય લાગે છે અને
ચેતના ગઈ કે તરત નકામો ને આપ્રય લાગે છે.

યજ્ઞાનાં જપયજ્ઞોઽસ્મિ સ્થાવરાણાં હિમાલયઃ ॥૨૫

મહર્ષિઓમાં ભૃગુ હું છું; વાણીમાં એકાક્ષર
ઐકાર હું છું; યજ્ઞોમાં જપયજ્ઞ હું છું અને સ્થાવર
વસ્તુઓમાં હિમાલય હું છું. ૨૫

અશ્વત્થઃ સર્વવૃક્ષાણાં દેવર્ષીણાં ચ નારદઃ ।

ગંધર્વાણાં ચિત્રરથઃ સિદ્ધાનાં કપિલો મુનિઃ ॥૨૬

સર્વ વૃક્ષોમાં પીંપળો હું છું; દેવર્ષિઓમાં
નારદ હું છું; ગંધર્વોમાં ચિત્રરથ હું છું અને સિદ્ધો-
માં કપિલમુનિ હું છું. ૨૬

ઉચ્ચૈઃશ્રવસમશ્વાનાં વિદ્ધિ મામમૃતોદ્ભવમ્ ।

ऐरावतं गजेन्द्राणां नराणां च नराधिपम् ॥२७॥

અશ્વોમાં અમૃતમંથનથી નીકળેલો ઉચ્ચૈઃશ્રવા,
ગજેન્દ્રોમાં ઐરાવત અને પુરુષોમાં રાજા* મને જાણુ.

आयुधानामहं वज्रं धेनूनामस्मि कामधुक् ।

प्रजनश्चास्मि कंदर्पः सर्पाणामस्मि वासुकिः ॥२८

હથિયારોમાં વજ્ર હું છું; પ્રજાની ઉત્પત્તિમાં કંદર્પ-
ભોગેન્દ્રો હું છું; અને સર્પોમાં વાસુકિ હું છું. ૨૮

अनंतश्चास्मि नागानां वरुणो यादसामहम् ।

* પણ એ દેવાંશી રાજાની વાત છે; આસુરીની નહિજ.

પિતૃણામર્યમા ચાસ્મિ યમઃ સંયમતામહમ્ ॥૨૯॥

નાગોમાં શેષનાગ હું છું; જળચરોમાં વરુણ હું છું; પિતૃઓમાં અર્યમા હું છું અને નિયમન કરનારાઓમાં યમરાજ હું છું. ૨૯

પ્રહ્લાદશ્ચાસ્મિ દૈત્યાનાં કાલઃ કલયતામહમ્ ।

મૃગાણાં ચ મૃગેન્દ્રોઽહં વૈનતેયશ્ચ પક્ષિણામ્ ॥૩૦॥

દૈત્યોમાં પ્રહ્લાદ હું છું; કાળ ગણનારાઓમાં કાળ હું છું; પશુઓમાં મૃગરાજ સિંહ હું છું અને પક્ષીઓમાં ગરુડ હું છું. ૩૦

પવનઃ પવતામસ્મિ રામઃ શસ્ત્રભૃતામહમ્ ।

ઙ્ગણાણાં મકરશ્ચાસ્મિ સ્રોતસામસ્મિ જાહ્નવી ॥૩૧॥

પવિત્ર કરનારા પદાર્થોમાં પવન હું છું; શસ્ત્રધારીઓમાં રામ હું છું; જળચર પ્રાણીઓમાં મધર હું છું અને જળપ્રવાહોમાં જાહ્નવી ગંગા હું છું.

સર્ગાણામાદિરંતશ્ચ મધ્યં ચૈવાહમર્જુન ।

અધ્યાત્મવિદ્યા વિદ્યાનાં વાદઃ પ્રવદતામહમ્ ॥૩૨॥

હે અર્જુન! સૃષ્ટિઓનો આદિ, મધ્ય તેમજ અંત હું છું; વિદ્યાઓમાં અધ્યાત્મવિદ્યા હું છું અને વિવાદ કરનારાઓમાં વાદ (અર્થાત્ વાણી) હું છું.

અક્ષરાણામકારોઽસ્મિ દ્વંદ્વઃ સામાસિકસ્ય ચ ।

અહમેવાક્ષયઃ કાલો ધાતાઽહં વિશ્વતોમુખઃ ॥૩૩

અક્ષરોમાં ‘અ’કાર હું છું; સમાસોમાં દ્વંદ્વ-
સમાસ હું છું; કાળોમાં ક્ષયરહિત કાળ હું છું અને
સર્વ તરફ મુખવાળો વિધાતા-બ્રહ્મા-તે પણ હું છું.

મૃત્યુઃ સર્વહરશ્ચાહમુદ્ભવશ્ચ ભવિષ્યતામ્ ।

કીર્તિઃશ્રીર્વાક્ ચ નારીણાં સ્મૃતિર્મેઘા ધૃતિઃક્ષમા ।

સર્વનો નાશ કરનાર મૃત્યુ પણ હું છું અને
ભવિષ્યમાં થનારાઓની ઉત્પત્તિ પણ હું છું. વળી
સ્ત્રીઓમાં જે કીર્તિ, શોભા, વાણી, સ્મરણશક્તિ,
બુદ્ધિ, ધીરજ અને ક્ષમા છે; તે પણ હું છું. ૩૪

બૃહત્સામ તથા સામ્નાં ગાયત્રી છંદસામહમ્ ।

માસાનાં માર્ગશીર્ષોઽહમૃતૂનાં કુસુમાકરઃ ॥૩૫॥

વળી ગાવા યોગ્ય શ્રુતિઓમાં બૃહત્સામ, છં-
દોમાં-મંત્રોમાં-ગાયત્રી, માસોમાં માગશર માસ અને
ઋતુઓમાં વસંતઋતુ હું છું. ૩૫

દ્યૂતં છલયતામસ્મિ તેજસ્તેજસ્વિનામહમ્ ।

જયોઽસ્મિ વ્યવસાયોઽસ્મિ સત્ત્વં સત્ત્વવતામહમ્ ॥

છળ કરનારાઓનો જીગાર હું છું; તેજસ્વી મ-

નુષ્યોનું તેજ હું છું; જીતનારાઓનો વિજય હું
છું; વ્યવસાયી જનોનો વ્યવસાય-અર્થાત્ નિશ્ચય
હું છું અને સાત્વિક મનુષ્યોમાં સત્ત્વ હું છું. ૩૬

વૃષ્ણીનાં વાસુદેવોઽસ્મિ પાંડવાનાં ધનંજયઃ ।

મુનીનામપ્યહં વ્યાસઃ કવીનામુશનાં કવિઃ ॥૩૭

વૃષ્ણી યાદવોમાં વાસુદેવ હું છું; પાંડવોમાં
અર્જુન હું છું; મુનિઓમાં વેદવ્યાસ પણ હું છું
અને કવિઓમાં શુકાચાર્ય કવિ હું છું. ૩૭

દંડો દમયતામસ્મિ નીતિરસ્મિ જિર્ગીષતામ્ ।

મૌનં ચૈવાસ્મિ ગુહ્યાનાં જ્ઞાનં જ્ઞાનવતામહમ્ ॥૩૮

દમન કરનારાઓનો દંડ હું છું; જીતવા ઈ-
ચ્છનારાઓની નીતિ હું છું; ગુપ્ત રાખનારાઓમાં
મૌન હું છું અને જ્ઞાનવાનોમાં જ્ઞાન હું છું. ૩૮

યચ્ચાપિ સર્વભૂતાનાં बीजं तदहमर्जुन ।

न तदस्ति विना यत्स्यान्मया भूतं चराचरम् ॥

ટુંકમાં હે અર્જુન! સર્વ ભૂતપદાર્થોની ઉત્પત્તિ-
નું મૂળકારણ જે બીજ, તે પણ હુંજ છું; કારણ
કે સ્થાવર તેમજ જંગમમાં જે કંઈ પદાર્થો હોય
તે મારા સિવાય કોઈ રીતે હોઈ શકેજ નહિ. ૩૯

નાંતોઽસ્તિ મમ દિવ્યાનાં વિભૂતીનાં પરંતપ ।

एष तूद्देशतः प्रोक्तो विभूतेर्विस्तरो मया ॥ ૪૦ ॥

હે પરંતપ! મારી દિવ્ય વિભૂતિઓનો અંત નથી, એટલે આ વિભૂતિઓનો વિસ્તાર મેં માત્ર ઉદ્દેશ પૂરતો-સંક્ષેપમાં જ કહ્યો છે. ૪૦

यद्यद्वિभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।

तत्तदेवावगच्छ त्वं મમ તેજોઽશસંભવમ્ ॥ ૪૧ ॥

ટુંકમાં જે જે પ્રાણી કે પદાર્થ વિભૂતિવાન, સૌંદર્યવાન કિંવા પરાક્રમી હોય; તેને તેને તું મારા જ તેજના અંશથી ઉત્પન્ન થયેલા જાણુ. ૪૧

अथवा बहुनैतेन किं ज्ञातेन तवार्जुन ।

विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् ॥ ૪૨ ॥

અથવા હે અર્જુન! આણું બહુ જાણવાથી તારે કયું પ્રયોજન છે? માત્ર એક જ અંશથી હું આ સમગ્ર જગતને ધારણ કરીને રહ્યો છું. (એટલું પણ, મારું માહાત્મ્ય જાણવા માટે બસ છે.) ૪૨

हरिः ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु

ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंવાदे

विभूतियोगो नाम दशमोऽध्यायः ॥ ૧૦ ॥

विश्वरूपदर्शन

અધ્યાય ૧૧ મો-વિશ્વરૂપદર્શનયોગ

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન કહે છે:—

મદનુગ્રહાય પરમં ગુહ્યમધ્યાત્મસંજ્ઞિતમ્ ।

યત્વયોક્તં વચસ્તેન મોહોઽયં વિગતો મમ ॥ ૧ ॥

આપે મારાપર કૃપા કરીને અધ્યાત્મજ્ઞાનનાં જે પરમ
ગુહ્ય વચન કહ્યાં તેથી મારે એ મોહ જતો રહ્યો છે.

ભવાપ્યયૌ હિ ભૂતાનાં શ્રુતૌ વિસ્તરશો મયા ।

ત્વત્તઃ કમલપત્રાક્ષ માહાત્મ્યમપિ ચાવ્યયમ્ ॥૨॥

કેમકે હે કમળપત્રાક્ષ ! ભૂતોની ઉત્પત્તિ અને
નાશને મેં વિસ્તારથી આપની પાસે સાંભળ્યાં અને
આપનું અવિનાશી માહાત્મ્ય પણ સાંભળ્યું. ૨

एवमेतद्यथात्थ त्वमात्मानं परमेश्वर ।

द्रष्टुमिच्छामि ते रूपमैश्वरं पुरुषोत्तम ॥ ૩ ॥

હે પરમેશ્વર ! આપ પોતાને જેવા કહેા છો તે-

વાજ છો; પરંતુ હે પુરુષોત્તમ! આપના એ ઐશ્વ-
ર્યયુક્ત સ્વરૂપને હું સાક્ષાત્ જોવા ઇચ્છું છું. ૩
મન્યસે યદિ તચ્છક્યં મયા દ્રષ્ટુમિતિ પ્રભો ।

યોગેશ્વર તતો મે ત્વં દર્શયાત્માનમવ્યયમ્ ॥ ૪ ॥

હે પ્રભો! આપનું તે અવિનાશી રૂપ જો મારાથી
જોવાનું શક્ય છે, એમ માનતા હો; તો હે યોગે-
શ્વર! આપ તે સ્વરૂપનું દર્શન કરાવો. ૪

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રી ભગવાન કહે છે:—

પश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः ।

नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि च ॥ ૫ ॥

હે પાર્થ! મારાં નાના પ્રકારનાં તથા અનેક રંગ
ને આકૃતિવાળાં સેંકડો અને હજારો દિવ્ય રૂપોને જો.

पश्यादित्यान्वसूत्रुद्रानश्विनौ मरुतस्तथा ।

बहून्यदृष्टपूर्वाणि पश्याश्चर्याणि भारत ॥ ૬ ॥

હે ભારત! આદિત્યો, વસુઓ, રુદ્રો, અશ્વિની-
કુમારો, મરુદ્ગણો અને પૂર્વે નહિ જોયેલાં એવાં
પુષ્કળ આશ્ચર્યો જો. ૬

इहैकम्यं जगत्कृत्स्नं पश्याद्य सचराचरम् ।

मम देहे गुडाकेश यच्चान्यद्द्रष्टुमिच्छसि ॥ ૭ ॥

હે ગુડાકેશ ! સર્વ ચરાચર જગતને તથા
ખીલું પણ જે કાંઈ જોવા ઇચ્છે તે સર્વને મારા
આ શરીરમાં હવે એકત્ર થયેલું જો. ૭

ન તુ માં શક્યસં દ્રષ્ટુમનેનૈવ સ્વચક્ષુષા ।

દિવ્યં દદામિ તે ચક્ષુઃ પશ્ય મે યોગમૈશ્વરમ્ ॥૮॥

પણ તું મને તારી આ પ્રાકૃત આંખોથી જોઈ
શકીશ નહિ; મારે હું તને દિવ્ય ચક્ષુ આપું છું
તેનાથી તું મારું યોગસામર્થ્ય જો. ૮

સંજય ઉવાચ । સંજય કહે છે:-

एवमुत्तवा ततो राजन् महायोगेश्वरो हरिः ।

दर्शयामास पार्थाय परमं रूपमैश्वरम् ॥ ९ ॥

હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! મહાયોગેશ્વર હરિએ એ પ્રમાણે
કહીને પછી અર્જુનને પોતાનું પરમ ઐશ્વર્યવાળું
વિશ્વરૂપ દેખાડ્યું. ૯

अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्भुतदर्शनम् ।

अनेकदिव्याभरणं दिव्यानेकोद्यतायुधम् ॥ १० ॥

એ સ્વરૂપ અનેક મુખો અને આંખોવાળું, અ-
નેક અદ્ભુત દેખાવોવાળું, અનેક દિવ્ય ભૂષણો-
વાળું અને ઉગામેલાં અનેક આયુધોવાળું હતું. ૧૦

दिव्यमाल्यांबरधरं दिव्यगंधानुलेपनम् ।

સર્વાશ્ચર્યમયં દેવમનંતં વિશ્વતોમુખમ્ ॥ ૧૧ ॥

દેવનું તે સ્વરૂપ અનંત, સર્વ તરફ મુખોવાળું,
સર્વ આશ્ચર્યથી ભરપૂર, દિવ્ય માળા અને વસ્ત્ર ધાર-
ણ કરેલું તથા દિવ્ય ગંધનું લેપન કરેલું હતું. ૧૧

દિવિ સૂર્યસહસ્રસ્ય ભવેદ્યુગપદુત્થિતા ।

યદિ ભાઃ સદૃશી સા સ્યાદ્ધાસસ્તસ્ય મહાત્મનઃ ॥

આકાશમાં એકસાથે હજાર સૂર્યોનો પ્રકાશ પ્રકટે
તોજ તે, તે વિશ્વરૂપની કાંતિને મળતો આવે. ૧૨

તત્રૈકસ્થં જગત્કૃત્સ્નં પ્રવિભક્તમનેકધા ।

અપશ્યદ્દેવદેવસ્ય શરીરે પાંડવસ્તદા ॥ ૧૩ ॥

તતઃ સ વિસ્મયાવિષ્ટો હૃષ્ટરોમા ધનંજયઃ ।

પ્રણમ્ય શિરસા દેવં કૃતાંજલિરભાષત ॥ ૧૪ ॥

તે સમયે અનેક પ્રકારે વહેંચાયેલા સમગ્ર જગત-
ને અર્જુને ત્યાં દેવાધિદેવ શ્રીકૃષ્ણના શરીરમાં એકઠું
થયેલું જોયું; ત્યારે તે આશ્ચર્યચકિત તથા હર્ષથી
રોમાંચિત થયો અને વિશ્વરૂપ દેવને શિરસા પ્રણામ
કરીને તથા હાથ જોડીને બોલ્યો. ૧૩, ૧૪

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન કહે છે :-

પશ્યામિ દેવાંસ્તવ દેવ દેહે સર્વાસ્તથા ભૂત-

વિશેષસંઘાન્ । બ્રહ્માણમીશં કમલાસનસ્થમૃષીંશ્ચ
સર્વાનુરગાંશ્ચ દિવ્યાન્ ॥ ૧૫ ॥

હે દેવ ! આપના દેહમાં હું સર્વ દેવાને, અ-
નેક પ્રકારનાં પ્રાણી-પદાર્થોના સમૂહોને, કમળા-
સન પર બેઠેલા પ્રજાપતિ બ્રહ્માને, સર્વ ઋષિઓને
તથા દિવ્ય સર્પોને બેઠું છું. ૧૫

અનેકબાહૂદરવક્ત્રનેત્રં પશ્યામિ ત્વાં સર્વ-
તોડનંતરૂપમ્ । નાંતં ન મધ્યં ન પુનસ્તવાદિં
પશ્યામિ વિશ્વેશ્વર વિશ્વરૂપમ્ ॥ ૧૬ ॥

હે વિશ્વેશ્વર ! આપને હું સર્વ બાહુએથી અનેક
બાહુ, પેટ, મુખ અને નેત્રવાળા તથા અનંત
રૂપવાળા બેઠું છું; તથા હે વિશ્વરૂપ ! આપના
અંતને, મધ્યને અને આદિને દેખતો નથી. ૧૬

કિરીટિનં ગદિનં ચક્રિણં ચ તેજોરાશિં
સર્વતો દીપ્તિમંતમ્ । પશ્યામિ ત્વાં દુર્નિરીક્ષ્યં
સમંતાદ્ દીપ્તાનલાર્કદ્યુતિમપ્રમેયમ્ ॥ ૧૭ ॥

આપને હું મુકુટધારી, ગદાધારી, ચક્રધારી, તે-
જના અંબારરૂપ, સર્વ બાહુથી પ્રકાશમાન, બેઠું
ન શકાય એવા પ્રકાશિત અગ્નિ તથા સૂર્યના જેવા

તેજવાળા અને સર્વ તરફથી માપવિનાના બેઉં છું.

ત્વમક્ષરં પરમં વેદિતવ્યં ત્વમસ્ય વિશ્વસ્ય
પરં નિધાનમ્ । ત્વમવ્યયઃ શાશ્વતધર્મગોષ્ઠા સના-
તનસ્ત્વં પુરુષો મતો મે ॥ ૧૮ ॥

આપ સર્વશ્રેષ્ઠ, બાણવા યોગ્ય અને અવિનાશી
છો; આપ આ વિશ્વના પરમ આધાર છો; આપ
શાશ્વત ધર્મના રક્ષક છો અને આપ સનાતન પુ-
રુષ છો; એવો મારો મત છે. ૧૮

અનાદિમધ્યાંતમનંતવીર્યમનંતબાહું શશિ-
સૂર્યનેત્રમ્ । પશ્યામિ ત્વાં દીપ્તહુતાશવક્ત્રં સ્વ-
તેજસા વિશ્વમિદં તપંતમ્ ॥ ૧૯ ॥

આપને હું આદિ, મધ્ય ને અંતવિનાના, અનંત
શક્તિવાળા, અનંત બાહુવાળા, ચંદ્ર અને સૂર્ય જેવાં
નેત્રોવાળા, સળગતા અગ્નિ જેવાં મુખવાળા અને
પોતાના તેજવડે આ વિશ્વને તપાવી રહેલા બેઉં છું.

દ્યાવાપૃથિવ્યોરિદમંતરં હિ વ્યાપ્તં ત્વયૈકેન
દિશશ્ચ સર્વાઃ । દૃષ્ટ્વાઽદ્રુતં રૂપમુગ્રં તવેદં લોક-
ત્રયં પ્રવ્યથિતં મહાત્મન્ ॥ ૨૦ ॥

હું મહાત્મન્ ! સ્વર્ગ અને પૃથ્વી વચ્ચેનું આ

સર્વ અંતર તથા સર્વ દિશાઓ એક આપથીજ ભરપૂર થઈ ગઈ છે તથા આપનું આ અદ્ભુત અને ઉચ્ચ રૂપ જોઈને ત્રણે લોક ગભરાઈ રહ્યા છે. ૨૦

अमी हि त्वां सुरसंघा विशन्ति केचिद्धीताः
प्रांजलयो गृणन्ति । स्वस्तीत्युक्त्वा महर्षिसिद्ध-
संघाः स्तुवंति त्वां स्तुतिभिः पुष्कलाभिः ॥२१॥

દેવતાઓનાં આ ટોળાં આપમાંજ પ્રવેશ કરે છે; કંઈએક ભય પામેલાઓ હાથ જોડીને પ્રાર્થના કરે છે; તથા મહર્ષિઓ અને સિદ્ધોના સમૂહો 'સ્વ-સ્તિ' (કલ્યાણ થાઓ) એમ બોલતાથકા પુષ્કળ સ્તોત્રોત્તરો આપની સ્તુતિ કરી રહ્યા છે. ૨૧

रुद्रादित्या वसवो ये च साध्या विश्वेऽश्विनौ
मरुतश्चोष्मपाश्च । गंधर्वयक्षासुरसिद्धसंघा
वीक्षन्ते त्वां विस्मिताश्चैव सर्वे ॥ २२ ॥

વળી રુદ્રો, આદિત્યો, વસુઓ, સાધ્યો, વિશ્વ-દેવો, અશ્વિનીકુમારો, મરુતો, પિતૃઓ તથા આ ગંધર્વ, યક્ષ, અસુર અને સિદ્ધના સમૂહો, તેમજ બીજા સર્વ વિસ્મય પામીને આપને જોઈ રહ્યા છે. ૨૨

रूपं महत्ते बहुवक्त्रनेत्रं महाबाहो बहुबाहू-

રૂપાદમ્ । બહૂદરં બહુદંષ્ટાકરાલં દૃષ્ટ્વા લોકાઃ
પ્રવ્યથિતાસ્તથાહમ્ ॥ ૨૩ ॥

હે મહાબાહો ! આપનું આ બહુ મુખો અને આંખોવાળું, બહુ હાથ-પગ અને જાંઘોવાળું, બહુ પેટવાળું અને બહુ દાઢોવાળું મહાવિકરાળ ૩૫ જોધને લોકો તથા હું અત્યંત દુઃખ પામ્યા છીએ. ૨૩

નમઃસ્પૃશં દીપ્તમનેકવર્ણં વ્યાત્તાનનં દીપ્ત-
વિશાલનેત્રમ્ । દૃષ્ટ્વા હિ ત્વાં પ્રવ્યથિતાંતરાત્મા
ધૃતિં ન વિંદામિ શમં ચ વિષ્ણો ॥ ૨૪ ॥

આ આકાશને જોઈ અડતા, પ્રકાશમાન, અનેક રંગોવાળા તથા ઉઘાડેલા મુખવાળા અને પ્રકાશમાન વિશાળ નેત્રોવાળા આપને જોધને મારો અંતરાત્મા બહુ દુઃખ પામે છે; તથા હે વિષ્ણો ! મને ધીરજ અને શાંતિ વળતી નથી. ૨૪

દંષ્ટ્રાકરાલાનિ ચ તે મુખાનિ દૃષ્ટ્વૈવ કાલા-
નલસંનિભાનિ । દિશો ન જાને ન લભે ચ શર્મ
પ્રસીદ દેવેશ જગન્નિવાસ ॥ ૨૫ ॥

આપનાં વિકરાળ દાઢોવાળાં અને પ્રલયકાળના અગ્નિ જેવાં મુખોને જોતાંજ હું દિશાઓનું ભાન

ભૂલી જાઉં છું અને મને એન પડતું નથી; માટે હે દેવેશ ! હે જગન્નિવાસ ! આપ પ્રસન્ન થાઓ. ૨૫

અમી ચ ત્વાં ધૃતરાષ્ટ્રસ્ય પુત્રાઃ સર્વે સહૈ-
વાવનિપાલસંઘૈઃ । મીષ્મો દ્રોણઃ સૂતપુત્રસ્તથાસૌ
સહાસ્મદીયૈરપિ યોધમુરુયૈઃ ॥ ૨૬ ॥

વક્ત્રાણિ તે ત્વરમાણા વિશંતિ દંષ્ટ્રાકરાલાનિ
ભયાનકાનિ । કેચિદ્વિલમ્બા દશનાંતરેષુ સંદૃશ્યંતે
ચૂર્ણિતૈરુત્તમાંગૈ ॥ ૨૭ ॥

રાજાઓના સમૂહોસહિત ધૃતરાષ્ટ્રના આ સર્વ
પુત્રો, તેમજ ભીષ્મ, દ્રોણ તથા આ કર્ણ પણ અ-
મારા મુખ્ય યોદ્ધાઓસહિત આપનાં વિકરાળ દાઢો-
વાળાં ભયાનક મુખોમાં ઝડપથી પ્રવેશી રહ્યા છે; અને
કેટલાક તો ચૂરો થઈ ગયેલાં મસ્તકોસહિત આપના
દાંતની વચ્ચેના ભાગોમાં ચોંટેલા દેખાય છે. ૨૬, ૨૭

યથા નદીનાં બહવોઽમ્બુવેગાઃ સમુદ્રમેવા-
ભિમુસ્વા દ્રવંતિ । તથા તવામી નરલોકવીરા
વિશંતિ વક્ત્રાણ્યભિવિજ્વલંતિ ॥ ૨૮ ॥

જેમ નદીઓના પુષ્કળ જળપ્રવાહો સમુદ્ર
તરફ વહે છે; તેમ આ શૂરવીર પુરુષો આપનાં

પ્રજ્વલિત મુખોમાં પ્રવેશે છે. ૨૮

યથા પ્રદીપ્તં જ્વલનં પતંગા વિશંતિ નાશાય
સમૃદ્ધવેગાઃ । તથૈવ નાશાય વિશંતિ લોકા-
સ્તવાપિ વક્ત્રાણિ સમૃદ્ધવેગાઃ ॥૨૯॥

જેમ પતંગીઆં મરવા માટેજ મોટા વેગથી
સળગતા અગ્નિમાં જઈ પડે છે; તેમ આ લોકો
પણ બધા પોતાના નાશને માટે આપનાં મુખોમાં
ભારે વેગથી આવી પડે છે. ૨૯

લેલિહ્યસે ગ્રસમાનઃ સમંતાલોકાન્સમગ્રા-
ન્વદનૈર્જ્વલદ્ધિઃ । તેજોભિરાપૂર્ય જગત્સમગ્રં
ભાસસ્તવોગ્રાઃ પ્રતપંતિ વિષ્ણો ॥૩૦॥

સર્વ તરફથી પ્રકાશિત મુખોવડે આપ સર્વ
લોકોને પકડીને આટી રહ્યા છો; અને હે વિષ્ણો !
આપનો ઉગ્ર પ્રકાશ સમગ્ર જગતને તેજથી ભરપૂર
કરીને તપાવી રહ્યા છે. ૩૦

આख्याહિ મે કો ભવાનુગ્રરૂપો નમોઽસ્તુ
તે દેવવર પ્રસીદ । વિજ્ઞાતુમિચ્છામિ ભવંતમાદ્યં-
ન હિ પ્રજાનામિ તવ પ્રવૃત્તિમ્ ॥૩૧॥

આવા ઉગ્ર રૂપવાળા આપ કોણ છો, તે મને કહો.

હે દેવાધિપતે! આપને નમસ્કાર હો, આપ પ્રસન્ન થાઓ. આપને મૂળ રૂપમાંજ જોવા ઇચ્છું છું; કેમકે આપની આ પ્રવૃત્તિને હું સમજી શકતો નથી. ૩૧

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:-

કાલોઽસ્મિ લોકક્ષયકૃત્પ્રવૃદ્ધો લોકાન્સ-
માહર્તુમિહ પ્રવૃત્તઃ । ઋતેઽપિ ત્વાં ન ભવિષ્યંતિ
સર્વે યેઽવસ્થિતાઃ પ્રત્યનીકેષુ યોધાઃ ॥૩૨॥

હું લોકોનો નાશ કરવાવાળો મહાન કાળ છું. આ લોકોનો નાશ કરવાને અહીં પ્રવૃત્ત થયો છું, અને અંને સેનાઓમાં જે યોદ્ધાઓ આવી ઉભા છે તે સર્વ તારા લડ્યા વિના પણ જીવતા રહેવાના નથી. ૩૨

તસ્માત્ત્વમુત્તિષ્ઠ યશો લભસ્વ જિત્વા શત્રૂ-
ન્મુંક્ષ્વ રાજ્યં સમૃદ્ધમ્ । મયૈવૈતે નિહતાઃ પૂર્વમેવ
નિમિત્તમાત્રં ભવ સવ્યસાચિન્ ॥૩૩॥

દ્રોણં ચ भीष्મં ચ જયદ્રથં ચ કર્ણં તથા-
ન્યાનપિ યોધવીરાન્ । મયા હતાંસ્ત્વં જહિ મા-
વ્યથિષ્ઠા યુદ્ધયસ્વ જેતાઽસિ રણે સપત્તાન્ ॥૩૪॥

માટે તું ઉભો થા, શત્રુઓને જીતીને યશ મેળવ અને સમૃદ્ધ રાજ્યને ભોગવ. આ સર્વને તો મેં

પ્રથમથીજ હણી રાખેલા છે; તેથી હે સવ્યસાચી (ડાબા હાથે પણ ધનુષ્ય વાપરી જાણનાર) અર્જુન ! તું તો એમાં નિમિત્તમાત્ર થા; અને મારા મારી રાખેલા આ દ્રોણ, ભીષ્મ, જયદ્રથ, કર્ણ અને ધીજ્ઞ પણ વીર યોદ્ધાઓને હણ, દુઃખી નહિ થા. રણમાં તુંજ શત્રુઓને જીતીશ, માટે યુદ્ધ કર. ૩૩,૩૪

સંજય ઉવાચ । સંજય કહે છે:—

एतच्छ्रुत्वा वचनं केशवस्य कृतांजलिर्वे-
पमानः किरीटी । नमस्कृत्वा भूय एवाह कृष्णं
सगद्गदं भीतभीतः प्रणम्य ॥ ३५ ॥

કેશવનાં એ વચન સાંભળીને મુકુટધારી અર્જુન હાથ જોડીને કાંપતો થકો નમસ્કાર કરીને તથા પ્રરીને પણ ભયભીતપણે પ્રણામ કરીને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણપ્રત્યે ગદ્ગદ વાણીથી બોલ્યો. ૩૫

अर्जुन उवाच । अर्जुन પૂછે છે:—

स्थाने हृषीकेश तव प्रकीर्त्या जगत्प्रहृष्य-
त्यनुरज्यते च । रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवंति
सर्वे नमस्यन्ति च सिद्धसंघाः ॥ ३६ ॥

હે હ્રષીકેશ ! આ જગતમાં સજ્જનો આપ

પરમાત્માના ગુણકીર્તનવડે અતિ હર્ષ પામે છે અને આપમાં અનુરાગ કરે છે; રાક્ષસો ભય પામીને દિશાઓમાં નાસી જાય છે; અને સર્વ સિદ્ધાંતો સમૂહો આપને નમસ્કાર કરે છે તે યોગ્યજ છે. ૩૬

કસ્માच्च ते न नमेरन्महात्मन् गरीयसे
ब्रह्मणोऽप्यादिकर्त्रे । अनंत देवेश जगन्निवास
त्वमक्षरं सदसत्तत्परं यत् ॥ ३७ ॥

હે મહાત્મન! બ્રહ્માના પણ આદિકર્તા અને સર્વથી શ્રેષ્ઠ એવા આપને તેઓ શામાટે નમસ્કાર ન કરે? કેમકે હે અનંત! હે દેવાધિદેવ! હે જગન્નિવાસ! સત્ અને અસત્થી પર એવા જે અવિનાશી પરમાત્મા તે આપજ છો. ૩૭

त्वमादिदेवः पुरुषः पुराणस्त्वमस्य विश्व-
स्य परं निधानम् । वेत्ताऽसि वेद्यं च परं च धाम
त्वया तत् विश्वमनंतरूप ॥ ३८ ॥

આપ આદિદેવ અને સનાતન પુરાણ પુરુષ છો; આપ આ વિશ્વના પરમ નિધાન છો; સર્વને જાણનારા, જાણવાયોગ્ય તેમજ પરમ ધામ પણ આપજ છો; અને હે અનંત રૂપોવાળા! આ સમગ્ર વિશ્વ આપથીજ ભરપૂર છે. ૩૮

વાયુર્યમોઽભિર્વરુણઃ શશાંકઃ પ્રજાપતિસ્ત્વં-
પ્રપિતામહશ્ચ । નમો નમસ્તેઽસ્તુ સહસ્રકૃત્વઃ
પુનશ્ચ ભૂયોઽપિ નમો નમસ્તે ॥ ૩૯ ॥

આપ વાયુ. યમ, અગ્નિ, વરુણ, ચંદ્રમા, પ્રજા-
પતિ, બ્રહ્મા અને તેમના પણ પિતા છો. આપને હ-
જારો વાર નમસ્કાર હો, નમસ્કાર હો અને ૫રી
૫રી પણ આપને નમસ્કાર હો, નમસ્કાર હો. ૩૯

નમઃ પુરસ્તાદથ પૃથતસ્તે નમોઽસ્તુ તે
સર્વત એવ સર્વ । અનંતવીર્યામિતવિક્રમસ્ત્વં સર્વ
સમાપ્નોષિ તતોઽસિ સર્વઃ ॥ ૪૦ ॥

હે અનંત સામર્થ્યરૂપ ! આપને આગળથી
નમસ્કાર હો, પાછળથી નમસ્કાર હો અને હે
સર્વના આત્મા ! આપને સર્વ બાબતથી નમસ્કાર હો.
કેમકે આપ અપાર પરાક્રમી છો અને સર્વ સંસાર-
ને વ્યાપીને રહ્યા છો તેથી સર્વરૂપ પણ છો. ૪૦

સસ્થેતિ મત્વા પ્રસભં યદુક્તં હે કૃષ્ણ હે યાદવ
હે સસ્થેતિ । અજાનતા મહિમાનં તવેદં મયા
પ્રમાદાત્પ્રણયેન વાપિ ॥ ૪૧ ॥

યચ્ચાવહાસાર્થમસત્કૃતોઽસિ વિહારશય્યા-

સનભોજનેષુ । ઈકોઽથવાપ્યચ્યુત તત્સમક્ષં ત-
ત્ક્ષામયે ત્વામહમપ્રમેયમ્ ॥ ૪૨ ॥

આપના આ મહિમાને ન જાણવાથી આપને
સખા માનીને મેં પ્રેમથી અથવા પ્રમાદથી હે કૃષ્ણ !
હે યાદવ ! હે સખા ! એવાં જે કંઈ ભાર દઈને વચન
કહેલાં; અને હે અચ્યુત ! આહાર-વિહારમાં, આ-
સન-ભોજનાદિમાં, એકલા અથવા તો બીજાઓ સમ-
ક્ષ, વિનોદમાં પણ જે અનાદર પામ્યા છો; તેને માટે
આપ અનંત અમાપ પરમાત્મા પાસે ક્ષમા કરાવું છું.

પિતાસિ લોકસ્ય ચરાચરસ્ય ત્વમસ્ય પૂજ્યશ્ચ
ગુરુર્ગરીયાન્ । ન ત્વત્સમોઽસ્ત્યમ્યધિકઃ કુતો-
ઽન્યો લોકત્રયેઽપ્યપ્રતિમપ્રભાવઃ ॥ ૪૩ ॥

હે અનુપમ પ્રભાવવાળા ! આપ આ ચરાચર
જગતના પિતા, પૂજ્ય અને ગુરુના પણ શ્રેષ્ઠ ગુરુ છો.
આપના જેવો અતુલ્ય પ્રભાવવાળો ત્રણે લોકમાં પણ
કોઈ નથી; ત્યાં અધિક તો બીજો ક્યાંથીજ હોય ?

તસ્માત્પ્રણમ્ય પ્રણિધાય કાયં પ્રસાદયે ત્વા-
મહમીશમીડ્યમ્ । પિતૃવ પુત્રસ્ય સર્વેવ સર્વયુઃ
પ્રિયઃ પ્રિયાયાર્હસિ દેવ સોદુમ્ ॥ ૪૪ ॥

માટે હે પ્રભો! હું આપ પૂજ્ય પ્રભુને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને પ્રસન્ન થવા પ્રાર્થું છું; અને હે દેવ! જેમ પિતા પુત્રના, મિત્ર મિત્રના અને પતિ પ્રિયાના અપરાધ સહન કરે છે; તેમ આપ મારા અપરાધ ક્ષમા કરવા યોગ્ય છો. ૪૪

अदृष्टपूर्वं हृषितोऽस्मि दृष्ट्वा भयेन च प्रव्य-
थितं मनो मे । तदेव मे दर्शय देव रूपं प्रसीद
देवेश जगन्निवास ॥ ४५ ॥

કદી નહિ જોયેલા એવા આપના રૂપને જોઈને હું હર્ષ પામ્યો છું, પણ ભયથી મારું મન બહુ દુઃખી થયું છે; માટે હે દેવાધિદેવ! હે જગન્નિવાસ! પ્રસન્ન થાઓ, અને મને તે પૂર્વનુંજ રૂપ દેખાડો.

किरीटिनं गदिनं चक्रहस्तमिच्छामि त्वां
द्रष्टुमहं तथैव । तेनैव रूपेण चतुर्भुजेन सहस्र-
बाहो भव विश्वमूर्ते ॥ ४६ ॥

આપને હવે તેવાજ મુકુટધારી તથા હાથમાં ગદા અને ચક્રવાળા હું જોવા ઇચ્છું છું; માટે હે હજારો હાથવાળા વિશ્વમૂર્તે! તે ચતુર્ભુજરૂપે થાઓ. ૪૬

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રી ભગવાન કહે છે:—

मया प्रसन्नेन तवार्जुनेदं रूपं परं दर्शि-

તમાત્મયોગાત્ । તેજોમયં વિશ્વમનંતમાદ્યં યન્મે
ત્વદન્યેન ન દૃષ્ટપૂર્વમ્ ॥ ૪૭ ॥

હે અર્જુન ! આ મારું તેજોમય, અંતરહિત,
સર્વનું આદિ અને સર્વથી શ્રેષ્ઠ વિશ્વરૂપ તારાપર
પ્રસન્ન થઈને મેં મારા યોગબળવડે તને બતાવ્યું છે,
કે જે તારાવિના બીજાએ પૂર્વે જોયેલું નથી. ૪૭

ન વેદયન્નાધ્યયનૈર્ન દાનૈર્ન ચ ક્રિયાभिर्न-
તપોभिरुग्रैः । एवं रूपः शक्य अहं नृलोके द्रष्टुं
त्वदन्येन कुरुप्रवीर ॥ ૪૮ ॥

હે કુરુવીરશ્રેષ્ઠ ! આવા રૂપે હું વેદથી, યજ્ઞથી,
અધ્યયનથી, દાનથી, કર્મથી અને ઉગ્ર તપાથીયે મનુ-
ષ્યલોકમાં તારાવિના બીજાથો દેખાવો શક્ય નથી.

मा ते व्यथा मा च विमूढभावो दृष्ट्वा रूपं
घोरमीदृङ्ममेदम् । व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुनस्त्वं
तदेव मे रूपमिदं प्रपश्य ॥ ૪૯ ॥

મારું આલું આ ઘોર સ્વરૂપ જોઈને તને દુઃખ
અને વિમૂઢતા ન થાઓ. તું ભયરહિત અને પ્રસન્ન
મનથી પાછો મારું આ પૂર્વનુંજ સ્વરૂપ જો. ૪૯

સંજય ઉવાચ । સંજય કહે છે:—

इत्यर्जुनं वासुदेवस्तथोक्त्वा स्वकं रूपं दर्श-
यामास भूयः । आश्वासयामास च भीतमेनं
भूत्वा पुनः सौम्यवपुर्महात्मा ॥ ५० ॥

આ પ્રમાણે મહાત્મા વાસુદેવે અર્જુનને કહીને
પછી પોતાનું તેજ રૂપ દેખાડ્યું અને પાછા સૌમ્ય-
ભૂતિ થઈને એ ભયભીત અર્જુનને આશ્વાસન આપ્યું.

अर्जुन उवाच । अर्जुन કહે છે:—

दृष्ट्वेदं मानुषं रूपं तव सौम्यं जनार्दन ।

इदानीमस्मि संवृत्तः सचेताः प्रकृतिं गतः ॥ ५१ ॥

હે જનાર્દન! આપનું આ સૌમ્ય માનવીરૂપ જોઈ-
ને હવે હું સચેત થઈ સ્વસ્થ પ્રકૃતિ પામ્યો છું. ૫૧

श्रीभगवानुवाच । શ્રીભગવાન કહે છે:—

सुदुर्दर्शमिदं रूपं दृष्टवानसि यन्मम ।

देवा अप्यस्य रूपस्य नित्यं दर्शनकांक्षिणः ॥ ५२ ॥

મારું આ જે જોઈ શકાયું અતિ દુર્લભ રૂપ તે
જોયું છે; તે રૂપની દેવો પણ સદા આકાંક્ષાવાળા છે.

नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चैज्यया ।

शक्य एवंविधो द्रष्टुं द्रष्टवानसि मां यथा ॥ ५३ ॥

તેં મને જેવો જોયો એવા રૂપે હું વેદથી, તપ-
11, દાનથી કે યજ્ઞથી જોઈ શકાવો શક્ય નથી. ૫૩
મક્ત્યા ત્વનન્યયા શક્ય અહમેવંવિધોઽર્જુન ।

જ્ઞાતું દ્રષ્ટું ચ તત્ત્વેન પ્રવેષ્ટું ચ પરંતપ ॥૫૪॥

હે પરંતપ અર્જુન! અનન્ય ભક્તિથીજ હું એ પ્રકા-
દેખાવો, તત્ત્વથી સમજાવો તથા પ્રાપ્ત થવો શક્ય છું.

મત્કર્મકૃન્મત્પરમો મદ્ભક્તઃ સંગવર્જિતઃ ।

નિર્વૈરઃ સર્વભૂતેષુ યઃ સ મામેતિ પાંડવ ॥૫૫॥

હે પાંડવ ! જે મનેજ પરમ શ્રેષ્ઠ-પરમ આશ્રય-
રમગતિ-માનીને મારીજ પ્રાપ્તિ અર્થે મારે પરા-
ણુ રહે છે; જે મારેજ અર્થે કર્મ કરનારો અને
11રોજ ભક્ત થાય છે; તથા જે અન્ય સર્વ સંગ-
પાસક્તિ-ત્યજી દઈને સર્વ પ્રાણીપદાર્થો પ્રત્યે વૈર-
વેનાનો થાય છે; તેજ મને પ્રાપ્ત થાય છે. ૫૫

હરિઃૐ તત્સદિતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાસૂપનિષ્સુ બ્રહ્મવિદ્યાયાં

યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે વિશ્વરૂપદર્શનયોગો

નામ એકાદશોઽધ્યાયઃ ॥ ૧૧ ॥

અધ્યાય ૧૨ મો—ભક્તિયોગ

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન પૂછે છે:—

एवं सततयुक्ता ये भक्तास्त्वां पर्युपासते ।

ये चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमाः ॥ ૧ ॥

એવી રીતે સદાય યોગયુક્ત રહેનારા જે ભક્તો
આપને (સગુણ બ્રહ્મરૂપે) ઉપાસે છે; તથા જેઓ
આપને અક્ષર ને અવ્યક્ત (અવિનાશી ને અદૃશ્ય
બ્રહ્મ) રૂપે ઉપાસે છે; તેઓમાં ઉત્તમ યોગવેત્તા કોણ?

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:—

मय्यावेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते ।

શ્રદ્ધયા પર્યોપેતાસ્તે મે યુક્તતમા મતાઃ ॥ ૨ ॥

જેઓ મનને મારામાં પરોવીને નિરંતર મારામાં
યુક્ત રહેતા થકા પરમ શ્રદ્ધાપૂર્વક મને ઉપાસે છે;
તેઓને મેં ઉત્તમ યોગી માન્યા છે. ૨

ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते ।

સર્વત્રગમચિંત્યં ચ કૂટસ્થમચલં ધ્રુવમ્ ॥ ૩ ॥

સંનિયમ્યેન્દ્રિયગ્રામં સર્વત્ર સમબુદ્ધયઃ ।

તે પ્રાપ્નુવંતિ મામેવ સર્વભૂતહિતે રતાઃ ॥ ૪ ॥

અને અકથનીય, અવ્યક્ત, સર્વવ્યાપી, અચિંત્ય, કૂટસ્થ (સર્વનો અવિકારી આધાર), અચળ અને ધ્રુવ, એવા અક્ષર-અવિનાશી-રૂપે જેઓ ભારી ઉપાસના, સર્વ ઇન્દ્રિયોનો સંયમ કરીને તથા સર્વત્ર સમબુદ્ધિ રાખીને કરે છે; તથા જેઓ સર્વ ભૂતોના હિતમાં મગ્યા રહે છે; તેઓ મનેજ પ્રાપ્ત થાય છે. ૩, ૪

ક્લેશોઽધિકતરસ્તેષામવ્યક્તાસક્તચેતસામ્ ।

અવ્યક્તા હિ ગતિર્દુઃખં દેહવાદ્વિરવાપ્યતે ॥ ૫ ॥

પરંતુ તે અવ્યક્તબ્રહ્મમાં આસક્ત ચિત્તવાળાઓને ક્લેશ અધિકતર થાય છે, કેમકે અવ્યક્ત બ્રહ્મની ગતિને વ્યક્ત દેહધારીઓ દુઃખથી પામે છે.

યે તુ સર્વાણિ કર્માણિ મયિ સંન્યસ્ય મત્પરાઃ ।

અનન્યેનૈવ યોગેન માં ધ્યાયંત ઉપાસતે ॥ ૬ ॥

તેષામહં સમુદ્ધર્તા મૃત્યુસંસારસાગરાત્ ।

મવામિ ન ચિરાત્પાર્થમય્યાવેશિતચેતસામ્ ॥ ૭ ॥

વળી જેઓ સર્વ કર્મો મને સમર્પણ કરી

મારે પરાયણ થઇને અનન્ય યોગવડે ધ્યાન કરતા થકા મને ઉપાસે છે; તેવા મારામાં ચિત્ત પરોવનારાઓનો હે પાર્થ! આ મૃત્યુમય સંસારસાગર-માંથી હું વિનાવિલંબે ઉદ્ધાર કરું છું. ૬, ૭

મય્યેવ મન આઘત્સ્વ મયિ બુદ્ધિં નિવેશય ।

નિવસિષ્યાસિ મય્યેવ અત ऊर्ध्वं ન સંશયઃ ॥૮॥

માટે તું મારામાંજ મન રાખ અને મારામાંજ બુદ્ધિ પરોવ. એથી તું (જીવતાંજ) મારામાં નિવાસ કરીશ; એટલે દેહાંત પછીનો સંશયજ રહે નહિ. ૮

અથ ચિત્તં સમાધાતું ન શક્નોષિ મયિ સ્થિરમ્ ।

અભ્યાસયોગેન તતો મામિચ્છાપ્તું ધનંજય ॥૯॥

હવે જો તું એવી રીતે ચિત્તને મારામાં સ્થિર રાખવાને સમર્થ ન હોઈ તો હે ધનંજય! ધીમે ધીમે અભ્યાસ પાડીને મને પામવાની ઇચ્છા કર. ૯

અભ્યાસેઽપ્યસમર્થોઽસિ મત્કર્મપરમો ભવ ।

મદર્થમપિ કર્માણિ કુર્વન્સિદ્ધિમવાપ્સ્યસિ ॥૧૦॥

અને અભ્યાસ કરવાને પણ અસમર્થ હોઈ તો મારી પ્રાપ્તિ અર્થે (કરવા જેવાં બીજાં જ્ઞાન, દાન, પૂજન, અર્ચન, જપ-તપ, સ્તવન, કીર્તન, શ્રવણ, મનન ઇત્યાદિ કર્મેન્દ્રિયોની સહાયતાવાળાં) કર્મ

કરનારો થા; કેમકે મારી પ્રાપ્તિમાટે કર્મો કરતો થકો પણ તું મારી પ્રાપ્તિરૂપ સિદ્ધિને પામીશ. ૧૦

અથૈતદપ્યશક્તોઽસિ કર્તુ મદ્યોગમાશ્રિતઃ ।

સર્વકર્મફલત્યાગં તતઃ કુરુ યતાત્મવાન્ ॥૧૧॥

પરંતુ જે એ પણ કરવાને અશક્ત હોઈ તે મારી પ્રાપ્તિમાટે કર્મયોગનો આશ્રય લઈ આત્મ-સંયમ કરતો થકો સર્વ કર્મના પ્રણોનો ત્યાગ કર. ૧૧

શ્રેયો હિ જ્ઞાનમભ્યાસાજ્ઞાનાદ્ધ્યાનં વિશિષ્યતે ।

ધ્યાનાત્કર્મફલત્યાગસ્ત્યાગાચ્છાંતિરનંતરમ્ ॥૧૨॥

કેમકે માત્ર અભ્યાસના કરતાં માત્ર જ્ઞાન વધારે સારું છે; જ્ઞાન કરતાં ધ્યાન શ્રેષ્ઠ છે; અને ધ્યાન કરતાં કર્મફળનો ત્યાગ શ્રેષ્ઠ છે. કારણ કે કર્મફળના ત્યાગ-થી (વધારે મહત્ત્વનાં કર્મ સૂઝવા-બનવાથી ઉપર કહ્યું તેમ મોક્ષરૂપી) પરમ શાંતિ વહેલી મળે છે. ૧૨

અદ્વેષ્ટા સર્વભૂતાનાં મૈત્રઃ કરુણ એવ ચ ।

નિર્મમો નિરહંકારઃ સમદુઃસ્વસુખઃ ક્ષમી ॥૧૩॥

સંતુષ્ટઃ સતતં યોગી યતાત્મા દૃઢનિશ્ચયઃ ।

મય્યર્પિતમનોબુદ્ધિર્યો મે ભક્તઃ સ મે પ્રિયઃ ॥

જે યોગી સર્વ પ્રાણીપદાર્થમાં નિઃસ્વાર્થ મૈત્રી-

વાળો, કરુણાવાળો, મમતારહિત, અહંકારરહિત, સુખ અને દુઃખમાં સમદૃષ્ટિવાળો, ક્ષમાવાળો, સદા સંતોષી, અંતઃકરણ તથા ઇન્દ્રિયોને વશ રાખનારો, દૃઢ નિશ્ચયવાળો અને મનબુદ્ધિને મારામાં જોડનારો થાય છે; તે મારો ભક્ત મને પ્રિય છે. ૧૩, ૧૪

यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च यः ।

हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः ॥ ૧૫

વળી જેનાથી લોકો ઉદ્વેગ પામતા નથી અને જે લોકોથી ઉદ્વેગ પામતો નથી; તથા જે હર્ષ, શોક, ભય અને ઉદ્વેગથી મુક્ત છે; તે પણ મને પ્રિય છે. ૧૫

अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदामीनो गतव्यथः ।

सर्वारंभपरित्यागी यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥ ૧૬

વળી જે મારો ભક્ત સ્વૃહાવિનાનો, પવિત્ર, દક્ષ (ચતુર), પક્ષપાતરહિત, દુઃખોથી છૂટેલો અને સર્વ આરંભોને છોડી બેઠેલો છે; તે પણ મને પ્રિય છે.

यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न कांक्षति ।

शुभाशुभपरित्यागी भक्तिमान्यः स मे प्रियः ॥

જે કશાનો નથી હર્ષ પામતો કે નથી દ્વેષ કરતો; નથી શોક કરતો કે નથી ઈચ્છા કરતો; તથા જે શુભ અને અશુભ (પદાર્થો પ્રત્યેના રાગદ્વેષ) તથા દંબને

ભક્તિમાન બન્યો છે; તે પણ મને પ્રિય છે. ૧૭
 સમઃ શત્રૌ ચ મિત્રે ચ તથા માનાપમાનયોઃ ।
 શીતોષ્ણસુખદુઃસ્વેષુ સમઃ સંગવિવર્જિતઃ ॥૧૮॥
 તુલ્યનિંદાસ્તુતિમૌની સંતુષ્ટો યેન કેનચિત્ ।
 અનિકેતઃ સ્થિરમતિર્ભક્તિમાન્મે પ્રિયો નરઃ ॥૧૯॥

વળી જે શત્રુ અને મિત્રમાં, માન અને અપમાન-
 માં, ઠાઠ અને તડકામાં તેમજ સુખ અને દુઃખમાં
 સમાન થઈને સર્વ આસક્તિ ત્યજી ચૂકેલો છે; જેને
 સ્તુતિ ને નિંદા સરખાં છે; જે મૌની-મનનશીલ-નહિ
 ખોલનારો-થોડું ખોલનારો છે; જે સમયપર જે કંઈ
 આવી મળે તેમાં સંતોષી, ધરખાન-વિનાનો અને સ્થિર
 બુદ્ધિવાળો છે; તે ભક્તિમાન નર મને પ્રિય છે. ૧૮, ૧૯
 યે તુ ધર્મ્યામૃતમિદં યથોક્તં પર્યુપાસતે ।

શ્રદ્ધધાના મત્પરમા ભક્તાસ્તેઽતીવ મે પ્રિયાઃ ॥૨૦॥

આ ઉપર કહેલા ધર્મરૂપી અમૃતને જે મારે-
 પરાયણ થઈને શ્રદ્ધાપૂર્વક સેવે છે-પામે છે-આચરે
 છે, તે મારા ભક્તો મને અત્યંત પ્રિય છે. ૨૦

હરિઃૐ તત્સદિતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાસૂપનિષત્સુ બ્રહ્મ-
 વિદ્યાયાં યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે ભક્તિયોગો
 નામ દ્વાદશોઽધ્યાયઃ ॥ ૧૨ ॥

અધ્યાય ૧૩ મો—ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞવિભાગયોગ

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન કહે છે :—

પ્રકૃતિં પુરુષં ચૈવ ક્ષેત્રં ક્ષેત્રજ્ઞમેવ ચ ।

एतद्वेदितुमिच्छामि ज्ञानं ज्ञेयं च केशव ॥

હે કેશવ ! પ્રકૃતિ અને પુરુષને, ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞ-
ને તથા જ્ઞાન અને જ્ઞેયને એટલાંને સમજવા ઇચ્છું છું.

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે :—

इदं शरीरं कौंतेय क्षेत्रमित्यभिधीयते ।

एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥१॥

હે કૌંતેય ! આ શરીરને 'ક્ષેત્ર' કહે છે; અને એને
જે જાણનારો છે તેને, એના જાણનારા 'ક્ષેત્રજ્ઞ' કહે છે.

क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत ।

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत्तज्ज्ञानं मतं मम ॥२॥

વળી હે ભારત ! સર્વ ક્ષેત્રોમાં ક્ષેત્રજ્ઞ પણ મને

જાણ; અને ક્ષેત્ર તથા ક્ષેત્રજ્ઞનું આવું જે જ્ઞાન, તેજ 'જ્ઞાન' છે એવો મારો મત છે. ૨

તત્ક્ષેત્રં યચ્ચ યાદૃક્ ચ યદ્વિકારિ યતશ્ચ યત્ ।

સ ચ યો યત્પ્રભાવશ્ચ તત્સમાસેન મે શ્રુણુ ॥૩॥

તે ક્ષેત્ર જે છે, જેવું છે, જે જે વિકારોવાળું છે, જેમાંથી ઉપજેલું છે અને જે જે ભેદોવાળું છે; તથા તે ક્ષેત્રજ્ઞ પણ જે કાંઈ છે ને જેવા પ્રભાવવાળો છે; તે પણ હવે મારી પાસેથી સંક્ષેપમાં સાંભળ. ૩

ઋષિભિર્વહુધા ગીતં છંદોભિર્વિવિધૈઃ પૃથક્ ।

બ્રહ્મસૂત્રપદૈશ્ચૈવ હેતુમદ્ધિર્વિનિશ્ચિતૈઃ ॥ ૪ ॥

એ વિષે ઋષિઓએ વિવિધ વેદમંત્રોથી બહુ પ્રકારે અને જૂદી જૂદી રીતે ગાયું-સમજાવ્યું છે; તથા કાર્ય-કારણરૂપ હેતુ બતાવીને પૂર્ણ રીતે નિશ્ચિત કરેલાં બ્રહ્મસૂત્રનાં પદોદ્ધારા પણ આ વિષય કહેવાયલો છે.

મહાભૂતાન્યહંકારો બુદ્ધિરવ્યક્તમેવ ચ ।

ઈન્દ્રિયાણિ દર્શૈકં ચ પંચ ચૈન્દ્રિયગોચરાઃ ॥ ૫ ॥

ઈચ્છા દ્વેષઃ સુખં દુઃખં સંઘાતશ્ચેતના ધૃતિઃ ।

एतत्क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतम् ॥ ६ ॥

પાંચ મહાભૂત, અહંકાર, બુદ્ધિ, અવ્યક્ત (મૂળ-

પ્રકૃતિ-માયા), દશ ઇન્દ્રિયો, એક મન, ઇન્દ્રિયગોચર પાંચ વિષયો તથા ઇચ્છા, દ્વેષ, મુખ, દુઃખ, સ્થૂળ શરીર, ચેતના અને ધૈર્ય; આ (એકત્રીસ) તત્ત્વોના સમૂહને ટુંકમાં 'સવિકાર ક્ષેત્ર' કહ્યું છે. ૫,૬

અમાનિત્વમદંભિત્વમાહિંસા ક્ષાંતિરાર્જવમ્ ।

આચાર્યોપાસનં શૌચં સ્થૈર્યમાત્મવિનિગ્રહઃ ॥૭॥

ઇન્દ્રિયાર્થેષુ વૈરાગ્યમનહંકાર એવ ચ ।

જન્મમૃત્યુજરાવ્યાધિદુઃસ્વદોષાનુદર્શનમ્ ॥૮॥

અસક્તિરનભિષ્વંગઃ પુત્રદારગૃહાદિષુ ।

નિત્યં ચ સમાચિત્તત્ત્વમિષ્ટાનિષ્ઠોપપત્તિષુ ॥૯॥

અમાનીપણું, અદંભીપણું, અહિંસા, ક્ષમા, સરળતા, આચાર્યસેવા, પવિત્રતા, સ્થિરતા, મન-ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ, ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં વૈરાગ્ય, અહંકાર ન હોવો તથા જન્મ-મૃત્યુ ને જરા-વ્યાધિ ઇત્યાદિમાં રહેલાં દુઃખો તથા દોષોનું વારંવાર ચિંતન, વળી કર્મમાં અનાસક્તિ. તથા પુત્ર, સ્ત્રી, ગૃહ અને ધનાદિમાં મમતા ન હોવી, ઇષ્ટ તેમજ અનિષ્ટની પ્રાપ્તિમાં સદાય ચિત્તની સમાનતા; તથા ૭-૯

માયિ ચાનન્યયોગેન ભક્તિરવ્યભિચારિણી ।

વિવિક્તદેશસેવિત્વમરતિર્જનસંસદિ ॥ ૧૦ ॥

અધ્યાત્મજ્ઞાનનિત્યત્વં તત્ત્વજ્ઞાનાર્થદર્શનમ્ ।

एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा ॥ ११ ॥

અનન્યયોગથી મારા ઉપર ઉપજતી અવ્યભિ-
ચારિણી ભક્તિ, પવિત્ર એકાંત સ્થળનું સેવન, પ્રાકૃ-
ત-વિષયી-લોકસમૂહમાં અપ્રીતિ, સદાય અધ્યાત્મ-
જ્ઞાનમાં નિષ્ઠા, તથા તત્ત્વજ્ઞાનના અર્થરૂપ પરમાત્મા-
નું વારંવાર દર્શન; એ સર્વનું નામ “જ્ઞાન” છે;
અને જે જે એવા જ્ઞાનચારિત્ર્ય વિનાનું અથવા
એથી વિપરીત હોય, તે સર્વને “અજ્ઞાન” કહ્યું છે.

ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वाऽमृतमश्नुते ।

अनादिमत्परं ब्रह्म न सत्तन्नामदुच्यते ॥ १२ ॥

હવે જે જાણવાયોગ્ય છે તથા જેને જાણવાથી
મનુષ્ય મોક્ષરૂપી અમૃતને પામે છે તે વિષે કહીશ.
તે ઉત્પત્તિરહિત પરબ્રહ્મ (એવો અકથનીય છે કે)
તેને નથી સત્ કહેવાતો કે નથી અસત્ કહેવાતો. ૧૨

सर्वतः पाणिपादं तत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ।

सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ १३ ॥

તે પરબ્રહ્મ પરમાત્મા સર્વ તરફ હાથપગવાળો,

સર્વ તરફ નેત્ર, શિર અને મુખવાળો, સર્વ તરફ કાનવાળો અને આ સંસારમાં સર્વ પ્રાણી તથા પદાર્થોને અંદરબહાર સર્વ તરફથી વ્યાપીને રહેલો છે.

सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितम् ।

असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥૧૪॥

એમાં સર્વ ઇન્દ્રિયોના ગુણધર્મોનો આભાસ થાય છે છતાં વાસ્તવમાં તે સર્વ ઇન્દ્રિયોથી પર છે; સર્વનો ધારણુ પોષણુ કરનાર છતાં સર્વ પ્રત્યે અનાસક્ત છે; અને સર્વ ગુણોનો ભોક્તા છતાં પણ નિર્ગુણ છે.

बहिरंतश्च भूतानामचरं चरमेव च ।

सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थं चांतિકે च तत् ॥૧૫॥

તે પરબ્રહ્મ પરમાત્મા ચરાચર સર્વ ભૂતોની અંદર-બહાર વ્યાપક છે, પણ અત્યંત સૂક્ષ્મ હોવાથી અવિજ્ઞેય (સામાન્ય મનુષ્યોથી જાણી શકાય નહિ એવો) છે; અને અતિ સમીપ છતાંયે દૂર હોય તેવો છે.

अविभक्तं च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितम् ।

भूतभर्तृ च तज्ज्ञेयं प्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥૧૬॥

તે સર્વત્ર અખંડ-અવિભક્તપણે વ્યાપક હોવા છતાં સર્વ પ્રાણીપદાર્થોમાં વિભક્તની પેઠે રહેલો છે.

વળી તે જાણવા યોગ્ય પરબ્રહ્મ પરમાત્મા સર્વ ભૂતો-
ની ઉત્પત્તિ કરનાર અને ભરણુપોષણ કરનાર
હોવા સાથે સંહાર કરનાર પણ છે. ૧૬

ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते ।

જ્ઞાનં જ્ઞેયં જ્ઞાનગમ્યં હૃદિ સર્વસ્ય ધિષ્ઠિતમ્ ॥૧૭

તેને સૂર્યચંદ્રાદિ જ્યોતિઓની પણ જ્યોતિરૂપ
તથા તમસથી (અધિકારથી-અજ્ઞાનથી) છેકજ પર
અલગ-ન્યારો-કહેલો છે; છતાં તે જ્ઞાનરૂપે, જાણ-
વાયોગ્યરૂપે તથા જ્ઞાનવડે જાણી શકાય એવા જ્ઞેય-
રૂપે પણ સર્વના હૃદયમાં રહેલો છે. ૧૭

इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयं चोक्तं समासतः ।

મદ્વક્તા એતદ્વિજ્ઞાય મદ્ધાવાયોપપદ્યતે ॥૧૮॥

એ પ્રમાણે ક્ષેત્ર, જ્ઞાન તથા જ્ઞેય(જાણવાયોગ્ય
પરમાત્મા)ના સ્વરૂપવિષે ટુંકાણમાં કહ્યું; પણ એ સ-
ર્વને વિશેષરૂપે જાણવાથી મનુષ્ય મારો ભક્ત (લોક-
પરલોકના સર્વ અનિત્ય પદાર્થોનાં વલખાં મારી
દુઃખ-પાપાદિમાં ડૂબ્યા રહેવાનું મૂઝી દઈને) મારા
(સત્ય સુખમય સમ્વિદાનંદ) સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થાય છે.

प्रकृतिं पुरुषं चैव विद्वच्छनादी उभावपि ।

વિકારાંશ્ચ ગુણાંશ્ચૈવ વિદ્ધિ પ્રકૃતિસંભવાન્ ॥૧૯॥

હવે એ ક્ષેત્ર અથવા પ્રકૃતિને, તેમજ (તેને જાણુ-
નારા ક્ષેત્રજ્ઞરૂપી) પરમ પુરુષને, બંનેને અનાદિ જાણુ
અને રાગદ્વેષાદિ તમામ વિકારોને તથા લોક-પરલોક-
ના તમામ પદાર્થોને પ્રકૃતિમાંથીજ ઉપજેલા જાણુ.

कार्यकारणकर्तृत्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते ।

પુરુષઃ સુખદુઃખાનાં ભોક્તૃત્વે હેતુરુચ્યતે ॥૨૦॥

કેમકે કાર્યને (એટલે કે દેહને) અને કારણને
(એટલે કે ઇંદ્રિયાદિ સાધનને) ઉત્પન્ન કરવામાં પ્રકૃતિ-
નેજ હેતુ કહી છે; તથા સુખદુઃખના ભોક્તાપણા-
માં જીવાત્માને હેતુ કહ્યો છે. ૨૦

पुरुषः प्रकृतिस्थो हि भुंक्ते प्रकृतिजान्गुणान् ।

કારણં ગુણસંગોઽસ્ય સદસ્યોનિજન્મસુ ॥૨૧॥

પ્રકૃતિમાં (ચિદાભાસરૂપે) રહેલો પુરુષ (કે જેને
જીવાત્મા કહે છે તે) પ્રકૃતિજન્ય પદાર્થોને ભોગવે
છે; અને તેનો ભોગો સાથેનો એ સંબંધજ સારી-
નરસી (કે મિશ્ર) યોનિઓમાં એનો જન્મ થવા-
માં કારણ હોય છે. ૨૧

उपद्रष्टानुमंता च भर्ता भोक्ता महेश्वरः ।

પરમાત્મેતિ ચાપ્યુક્તો દેહેઽસ્મિન્પુરુષઃ પરઃ ॥૨૨॥

એ પ્રમાણે આ દેહમાં રહેલો પુરુષ, તેનાથી પર-

શ્રેષ્ઠ-વધારે-છે; તેથીજ (જીવાત્મારૂપે તે) તેનો ઉપ-
દ્રષ્ટા, અનુમોદક, ભર્તા, ભોક્તા અને (સોપાધિક
સર્વેશ્વરરૂપે) મહેશ્વર પણ છે; તથા (નિરૂપાધિક પર-
બ્રહ્મસ્વરૂપે) “પરમાત્મા” પણ કહેવાયો છે. ૨૨

य एवं वेत्ति पुरुषं प्रकृतिं च गुणैः सह ।

સર્વથા વર્તમાનોઽપિ ન સ ભૂયોઽભિજાયતે ॥૨૩

આ પ્રમાણે જે મનુષ્ય પુરુષને તથા ગુણસહિત પ્ર-
કૃતિને જાણે છે; તે સર્વથા વર્તતો છતાં ફરીજન્મતો નથી.

ध्यानेनात्म निपश्यन्ति केचिदात्मानमात्मना ।

અન્યે સાંખ્યેન યોગેન કર્મયોગેન ચાપરે ॥૨૪॥

એ પરમપુરુષને (એવો જાણીને પછી) કેટલાક
તેને શુદ્ધ ચિત્તવડે ધ્યાનયોગદ્વારા હૃદયમાં જુએ
છે; બીજા કેટલાક જ્ઞાનયોગદ્વારા જુએ છે અને
બીજા કેટલાક કર્મયોગદ્વારા જુએ છે. ૨૪

अन्ये त्वेवमजानंतः श्रुत्वान्येभ्य उपासते ।

તેઽપિચાતિતરંત્યેવ મૃત્યું શ્રુતિપરાયણાઃ ॥૨૫॥

વળી બીજા એ પ્રકારે નહિ જાણનારા મનુષ્યો
અન્ય (અનુભવી જ્ઞાની) પાસે સાંભળીને તેને ઉપાસે
છે; અને તેવા શ્રવણથી યોગપરાયણ થયેલા પણ

આ મૃત્યુભય સંસારને નિશ્ચય તરી જાય છે. ૨૫

યાવત્સંજાયતે કિંચિત્સત્ત્વં સ્થાવરજંગમમ્ ।

ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞસંયોગાત્તદ્વિદ્ધિ ભરતર્ષભ ॥ ૨૬ ॥

હે ભરતશ્રેષ્ઠ! જે કાંઈ સ્થાવર-જંગમ પદાર્થો ઉત્પન્ન થાય છે; તેને ક્ષેત્ર ને ક્ષેત્રજ્ઞના (અર્થાત્ પ્રકૃતિ ને પુરુષના) સંયોગથી ઉપજેલા જાણુ. ૨૬

સમં सर्वेषु भूतेषु तिष्ठन्तं परमेश्वरम् ।

विनश्यत्स्वविनश्यन्तं यः पश्यति स पश्यत् ॥ ૨૭

આ પ્રકારે જે મનુષ્ય તે અવિનાશી પરમેશ્વરને આ સર્વ નાશવંત ભૂતપ્રાણીઓમાં સમાન-પણે રહેલા જુએ છે તેજ યથાર્થ જુએ છે. ૨૭

समं पश्यन् हि सर्वत्र समवस्थितमीश्वरम् ।

न हिनस्त्यात्मनाऽऽत्मानं ततो याति परां गतिम्

કેમકે સર્વત્ર સમાન રહેલા પરમેશ્વરને એ પ્ર-માણે (પોતાનામાં અને) સર્વ કોઈમાં સમાનતાથી જોવાવાળોજ પછી આત્માવડે આત્માને હણતો નથી અને તેથી પરમગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૮

प्रकृत्यैव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः ।

यः पश्यति तथाऽऽत्मानमकर्तारं स पश्यति ॥

વળી જે મનુષ્ય સર્વ કર્મેનિ સર્વ પ્રકારે પ્રકૃતિ-
થીજ કરાતાં જુએ છે; તથા આત્માને સર્વત્ર
અકર્તા જુએ છે તેજ યથાર્થ જુએ છે. ૨૯

यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ।

तत.एव च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥૩૦॥

વળી જ્યારે તે સર્વ ભૂતોનાં જૂદાં જૂદાં રૂપોને
એક પરમાત્મામાંજ રહેલાં જુએ છે; તથા તે પરમા-
ત્માથીજ સર્વ ભૂતોનો વિસ્તાર થયેલો સમજે છે;
ત્યારેજ તે પરબ્રહ્મ પરમાત્માને પામી શકે છે. ૩૦

अनादित्वान्निर्गुणत्वात्परमात्मायमव्ययः ।

शरीरस्थोऽपि कौंतेय न करोति न लिप्यते॥૩૧॥

હું કૌંતેય! આ અવિનાશી પરમાત્મા અનાદિ
અને નિર્ગુણ હોવાથી શરીરમાં રહેલો છતાં પણ
નથી કાંઈ કરતો કે નથી કશાથી લેપાતો. ૩૧

यथा सर्वगतं सौक्ष्म्यादाकाशं नोपलिप्यते ।

सर्वत्रावस्थितो देहे तथात्मा नोपलिप्यते ॥૩૨॥

જેમ આકાશ સર્વમાં રહેલું છતાં તે સૂક્ષ્મ
હોવાથી કશાથી લેપાતું નથી; તેમ આત્મા પણ દેહમાં
સર્વત્ર રહેલો છતાં દેહના ગુણોથી લેપાતો નથી. ૩૨

यथा प्रकाशयत्येकः कृत्स्नं लोकमिमं रविः ।

क्षेत्रं क्षेत्री तथा कृत्स्नं प्रकाशयति भारत ॥૩૩

જેમ સૂર્ય એકજ છતાં આ બધા વિશ્વને પ્રકાશે છે; તેમ હે ભારત! આ એકજ ક્ષેત્રજ-પરમાત્મા-બધાં ક્ષેત્રરૂપી શરીરોને પ્રકાશે છે. ૩૩

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेवमंतरं ज्ञानचक्षुषा ।

भूतप्रकृतिमोक्षं च ये विदुर्याति ते परम् ॥૩૪॥

આ પ્રમાણે જેઓ જ્ઞાનરૂપી ચક્ષુવડે ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ (અર્થાત્ પ્રકૃતિ અને પરમાત્મા) વચ્ચેના તફાવતને તથા વિકારસહિત પ્રકૃતિથી છૂટવાના ઉપાયને યથાવત્ જાણે છે; તેઓજ (યથોચિત પ્રયત્ન કરી શકીને) પરમ પદને પ્રાપ્ત થાય છે. ૩૪

हरिःॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां

योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जુનસંવાદે ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞવિભાગયોગો

નામ ત્રયોદશોઽધ્યાયઃ ॥ ૧૩ ॥

અધ્યાય ૧૪ મો—ત્રિગુણવિભાગયોગ

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:—

પરં ભૂયઃ પ્રવક્ષ્યામિ જ્ઞાનાનાં જ્ઞાનમુત્તમમ્ ।

યજ્ઞાત્વા મુનયઃ સર્વે પરાં સિદ્ધિમિતો ગતાઃ॥૧

વળી ફરી પણ તે સર્વ જ્ઞાનોમાં ઉત્તમ એવું પરમ જ્ઞાન કહીશ, કે જેને જાણીને સર્વ સાધક—મુનિઓ આ સંસારથી મુક્ત થઈને પરમ સિદ્ધિને પામ્યા છે.

इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः ।

सर्गेऽपि नोपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च ॥२॥

આ જ્ઞાનનો આશ્રય કરીને મારા સ્વરૂપને પામેલાઓ સૃષ્ટિના પણ આરંભકાળે ઉત્પન્ન થતા નથી અને તેથી પ્રલયનાં દુઃખ પામતા નથી. ૨

मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन्गर्भं दधाम्यहम् ।

संभवः सर्वभूतानां ततो भवति भारत ॥३॥

મારી મહાન પ્રકૃતિ સર્વનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે;

અને હું તેમાં ગર્ભ સૂકું છું તેથી હે ભારત!
સર્વ ભૂતોની ઉત્પત્તિ થાય છે. ૩

सर्वयोनिषु कौंतेय मूर्तयः संभवन्ति याः ।

તાસાં બ્રહ્મ મહદ્યોનિરહં વીજપ્રદઃ પિતા ॥૪॥

હે કૌંતેય! સર્વ યોનિઓમાં જે જે મૂર્તિઓ
જન્મે છે તેમનું પણ જન્મસ્થાન એ મહત્ પ્રકૃતિ
છે; અને તે સર્વનો બીજ આપનારો મૂળપિતા હું છું.

सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिसंभवाः ।

નિબધ્નંતિ મહાબાહો દેહે દેહિનમવ્યયમ્ ॥ ૫ ॥

હે મહાબાહો! સત્ત્વગુણ, રજોગુણ અને તમે-
ગુણ, એ ગુણો પણ એ પ્રકૃતિમાંથી જન્મેલા હોઈ
તેઓજ અવિનાશી જીવાત્માને દેહસંગે બાંધે છે. ૫

तत्र सत्त्वं निर्मलत्वात्प्रकाशकमनामयम् ।

સુસ્વસંગેન બધ્નાતિ જ્ઞાનસંગેન ચાનય ॥ ૬ ॥

હે નિષ્પાપ! તેમાં સત્ત્વગુણ એ નિર્મળતાને
લીધે પ્રકાશ કરનારો તથા નિર્વિકાર છે; તેથી તે
જીવાત્માને સુખસંગે અને જ્ઞાનસંગે બાંધે છે. ૬

रजो रागात्मकं विद्धि तृष्णासंगसमुद्भवम् ।

તાન્નિબધ્નાતિ કૌંતેય કર્મસંગેન દેહિનમ્ ॥ ૭ ॥

હે કૌંતેય ! રજોગુણને રાગરૂપ-લોભરૂપ-જાણ. તે તૃષ્ણા* અને આસક્તિ ઉપજાવનારો હોવાથી જીવાત્માને સકામ કર્મસંગે બાંધે છે. ૭

તમસ્ત્વજ્ઞાનજં વિદ્ધિ મોહનં સર્વદેહિનામ્ ।

પ્રમાદાલસ્યનિદ્રાભિસ્તાન્નિબધ્નાતિ ભારત ॥ ૮ ॥

વળી હે ભારત ! તમોગુણને અજ્ઞાનથી ઉપજેલો તથા સર્વ જીવોને મોહિત કરનારો જાણ. જીવને તે પ્રમાદ, આળસ અને નિદ્રાસંગે બાંધે છે. ૮

સત્ત્વં સુખે સંજયતિ રજઃ કર્મણિ ભારત ।

જ્ઞાનમાવૃત્ય તુ તમઃ પ્રમાદે સંજયત્યુત ॥ ૯ ॥

દુઃકમાં હે ભારત ! સત્ત્વગુણ સુખમાં જોડે છે અને રજોગુણ કર્મમાં જોડે છે; પરંતુ તમોગુણ તો જ્ઞાનને ઢાંકી દેધને જીવને પ્રમાદમાં જોડે છે. ૯

રજસ્તમશ્ચાભિભૂય સત્ત્વં ભવતિ ભારત ।

રજઃ સત્ત્વં તમશ્ચૈવ તમઃ સત્ત્વં રજસ્તથા ॥ ૧૦ ॥

હે ભારત ! રજોગુણ અને તમોગુણ દબાતાં સત્ત્વગુણ પ્રબળ થાય છે; સત્ત્વગુણ અને તમોગુણ દબાતાં રજોગુણ પ્રબળ થાય છે; તથા સત્ત્વગુણ અને રજોગુણ દબાતાં તમોગુણ પ્રબળ થાય છે. ૧૦

*તૃષ્ણા=ત્રણ એષણા=૧ લોકેષણા, ૨ વિત્તેષણા, ૩ પુત્રેષણા.

સર્વદ્વારેષુ દેહેઽસ્મિન્ પ્રકાશ ઉપજાયતે ।

જ્ઞાનં યદા તદા વિદ્યાદ્વિવૃદ્ધં સત્ત્વમિત્યુત ॥૧૧॥

આ દેહનાં સર્વ દ્વારોમાં જ્યારે જ્ઞાન-પ્રકાશ ઉપજે,
ત્યારે સત્ત્વગુણુ વિશેષ વધેલો છે, એમ બાણુ. ૧૧

લોભઃ પ્રવૃત્તિરારંભઃ કર્મણામશમઃ સ્પૃહા ।

રજસ્યેતાનિ જાયંતે વિવૃદ્ધે ભરતર્ષભ ॥૧૨॥

અને લોભ, સકામ કર્મમાં પ્રવૃત્તિ તથા
આરંભ, અશાંતિ અને લાલસા, એ સર્વ હે ભરતશ્રેષ્ઠ!
રજેગુણુ વધવાથી પેદા થાય છે. ૧૨

અપ્રકાશોઽપ્રવૃત્તિશ્ચ પ્રમાદો મોહ એવ ચ ।

તમસ્યેતાનિ જાયંતે વિવૃદ્ધે કુરુનંદન ॥૧૩॥

વળી હે કુરુનંદન ! તમેગુણુ વધવાથી અપ્રકાશ,
આળસ, પ્રમાદ અને મોહ, એ બધાં ઉપજે છે. ૧૩

યદા સત્ત્વે પ્રવૃદ્ધે તુ પ્રલયં યાતિ દેહમૃત્ ।

તદોત્તમવિદાં લોકાન્ અમલાન્પ્રતિપદ્યતે ॥૧૪॥

સત્ત્વગુણુની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે જેનો દેહ મરી જાય,
તે જીવ ઉત્તમ જ્ઞાનીઓના નિર્માળ લોકને પામે છે.

રજસિ પ્રલયં ગત્વા કર્મસંગિષુ જાયતે ।

તથા પ્રલીનસ્તમસિ મૂઢયોનિષુ જાયતે ॥૧૫॥

રજેગુણની વૃદ્ધિમાં દેહ મરી જવાથી તે જીવ કર્મમાં આસક્તિવાળાઓમાં જન્મે છે; અને તમોગુણની વૃદ્ધિમાં મરવાથી મૂઢલોકમાં જન્મે છે. ૧૫

કર્મણઃ સુકૃતસ્યાહુઃ સાત્ત્વિકં નિર્મલં ફલમ્ ।

રજસસ્તુ ફલં દુઃસ્વમજ્ઞાનં તમસઃ ફલમ્ ॥૧૬॥

સુકૃત કર્મોનું ફળ સાત્ત્વિક અને દોષરહિત હોય છે; તથા રજેગુણી કર્મોનું ફળ દુઃખ છે; અને તામસી કર્મોનું ફળ અજ્ઞાન કહેલું છે. ૧૬

સત્ત્વાત્સંજાયતે જ્ઞાનં રજસો લોભ એવ ચ ।

પ્રમાદમોહૌ તમસો ભવતોઽજ્ઞાનમેવ ચ ॥ ૧૭ ॥

સત્ત્વગુણથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, રજેગુણથી લોભ ઉત્પન્ન થાય છે અને તમોગુણથી પ્રમાદ, મોહ અને અજ્ઞાન પણ ઉપજે છે. ૧૭

ઊર્ધ્વં ગચ્છંતિ સત્ત્વસ્થા મધ્યે તિષ્ઠંતિ રાજસાઃ ।

જઘન્યગુણવૃત્તિસ્થા અધો ગચ્છંતિ તામસાઃ ૧૮

સાત્ત્વિક પ્રકૃતિવાળા ઉચ્ચ ગતિને પામે છે; રજેગુણી મધ્યમાં રહે છે; અને કનિષ્ઠ ગુણની વૃત્તિવાળા તામસી મનુષ્યો નીચ ગતિને પામે છે. ૧૮

નાન્યં ગુણેભ્યઃ કર્તારં યદા દ્રષ્ટાનુપશ્યતિ ।

ગુણેભ્યશ્ચ પરં વેત્તિ મદ્ભાવં સોઽધિગચ્છતિ ॥૧૯

અને જ્યારે દ્રષ્ટા ત્રણે ગુણોસિવાય બીજા કશાને કર્તા બેતો નથી; તથા મને ત્રણે ગુણોથી પર-બૂદ્ધ બાળે છે; ત્યારેજ તે મારા પરમાત્મભાવને પામે છે.

ગુણાનેતાનતીત્ય ત્રીન્ દેહી દેહસમુદ્ભવાન્ ।

જન્મમૃત્યુજરાદુઃસ્વૈર્વિમુક્તોઽમૃતમશ્રુતે ॥૨૦॥

દેહની ઉત્પત્તિના કારણરૂપ એ ત્રણે ગુણોને ઓળંગીને જન્મ, મરણ તથા વૃદ્ધાવસ્થાનાં દુઃખોથી છૂટેલો મનુષ્ય મોક્ષરૂપ અમૃત અનુભવે છે. ૨૦

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન કહે છે:—

કૌર્લિંગૈસ્ત્રીન્ ગુણાનેતાનતીતો ભવતિ પ્રભો ।

કિમાચારઃ કથં ચૈતાંસ્ત્રીન્ગુણાનતિવર્તતે ॥૨૧॥

હે પ્રભો! એ ત્રણે ગુણોને ઓળંગી ચૂકેલો મનુષ્ય કેવાં લક્ષણવાળો અને કેવાં આચરણવાળો હોય છે? તથા તે એ ત્રણે ગુણોને કેવી રીતે-કેવા ઉપાયથી ઓળંગી જાય છે? ૨૧

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:—

પ્રકાશં ચ પ્રવૃત્તિં ચ મોહમેવ ચ પાંડવ ।

ન દ્વેષ્ટિ સંપ્રવૃત્તાનિ ન નિવૃત્તાનિ કાંક્ષતિ ॥૨૨॥

ઉદાસીનવદાસીનો ગુણૈર્યો ન વિચાલ્યતે ।
 ગુણા વર્તત્ત્વં હત્યેવ યોઽવતિષ્ઠતિ નેંગતે ॥૨૩॥
 સમદુઃસ્વસુખઃ સ્વસ્થઃ સમલોષ્ટાશ્મકાંચનઃ ।
 તુલ્યપ્રિયાપ્રિયો ધીરસ્તુલ્યનિંદાત્મસંસ્તુતિઃ ॥૨૪॥
 માનાપમાનયોસ્તુલ્યસ્તુલ્યો મિત્રારિપક્ષયોઃ ।
 સર્વારંભપરિત્યાગી ગુણાતીતઃ સ ઉચ્યતે ॥૨૫॥

હે પાંડવ ! (સત્ત્વગુણનું કાર્ય) જ્ઞાનપ્રકાશ, (ર-
 જ્ઞેગુણનું કાર્ય) પ્રવૃત્તિ, કિંવા (તમોગુણનું કાર્ય) મોહ
 (એમાંનું કાંઈ પણ) પ્રવૃત્ત થતાં જે મનુષ્ય તેનો દ્વેષ
 કરતો નથી અને નિવૃત્ત થતાં તેની ઈચ્છા કરતો
 નથી; (૨૨) જે મનુષ્ય ઉદાસીન-તટસ્થ-ની પેઠે રહીને
 ગુણોથી ચલાયમાન થતો નથી અને 'ગુણોજ ગુણો-
 માં વર્તે છે' એવું સમજીને જે સ્થિર રહે છે તથા
 ચેષ્ટા કરતો નથી; (૨૩) જે સુખદુઃખમાં સમદષ્ટિ-
 વાળો અને સ્વસ્થ છે; જે માટી, પથ્થર ને સોના-
 માં સમભાવવાળો, તથા પ્રિય ને અપ્રિયને સમાન
 માનનારો, વળી પોતાની નિંદા અને સ્તુતિને સરખાં
 સમજનારો તથા જે ધીરજવાળો છે; (૨૪) જે માન-
 અપમાનમાં સમાન છે; જે મિત્ર અને શત્રુના પક્ષો-

પ્રત્યે સમાન છે; તથા જેણે સર્વ સકામ કર્મેના-
અથવા તો સર્વ કર્મેમાંથી ક્ષેત્રજ્ઞાનો-પરિત્યાગ
કર્યો છે; તેને ગુણાતીત કહે છે. ૨૫

માં ચ યોઽવ્યભિચારેણ ભક્તિયોગેન સેવતે ।

સ ગુણાન્સમર્તીત્યૈતાન્ બ્રહ્મભૂયાય કલ્પતે ॥૨૬॥

જે અવ્યભિચારી (અર્થાત્ એકનિષ્ઠ) ભક્તિ-
યોગવડે મને ભજે છે; તેજ આ ત્રણે ગુણોને ઓળંગી
જઈ બ્રહ્મભૂત થવાને યોગ્ય થાય છે. ૨૬

બ્રહ્મણો હિ પ્રતિષ્ઠાહમમૃતસ્યાવ્યયસ્ય ચ ।

શાશ્વતસ્ય ચ ધર્મસ્ય સુખસ્યૈકાંતિકસ્ય ચ ॥૨૭॥

કેમકે અવિનાશી અને અવિકારી બ્રહ્મનું, ધર્મનું
અને પારવગરના એકત્ર તથા અખંડ સુખનું સદા-
સર્વદાનું નિવાસસ્થાન હુંજ છું. ૨૭

હરિઃૐ તત્સદિતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાસૂપનિષત્સુ બ્રહ્મ-

વિદ્યાયાં યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે ત્રિગુણવિ-

ભાગયોગો નામ ચતુર્દશોઽધ્યાયઃ ॥ ૧૪ ॥

. અધ્યાય ૧૫ મો—પુરુષોત્તમયોગ

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:—

ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम् ।

छन्दांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥૧॥

ઉપર (પરમાત્મારૂપી એક) મૂળ અને નીચે (વિસ્તારરૂપી અનેક) શાખાઓવાળો, તથા જેનાં વેદના છંદોરૂપી પાંદડાં છે; એવા (સંસારરૂપી) અશ્વત્થ વૃક્ષને (મૂળસ્વરૂપેજ) અવિનાશી કહે છે; માટે જે તેને (તે મૂળસહિત) જાણે છે, તેજ (ખરો) વેદવેત્તા (વેદનું ખરું રહસ્ય જાણનારો) છે.૧

अधश्चोर्ध्वं प्रसृतास्तस्य शाखा गुणप्रवृद्धा
विषयप्रवालाः । अधश्च मूलान्यनुसंततानि कर्मा-
नुबन्धीनि मनुष्यलोके ॥ ૨ ॥

ત્રણે ગુણરૂપી જળવડે પોષાયલી અને વિષયો-

૩પી કુંપળોવાળી તેની શાખાઓ નીચે અને ઉપર-
સર્વાત્ર-ફેલાયલી છે; તથા તેની (કર્મનું ૩૫ લેનારી
અને) કર્મમાં બાંધી રાખનારી વાસના૩પી મૂળીયો
મનુષ્યલોકમાં પણ ઠેઠ અધોગતિ સુધી લાંબાયલી છે.

न रूपमस्येह तथोपलभ्यते नांतो न चादिर्न
च संप्रतिष्ठा । अश्वत्थमेनं सुविरूढमूलम् असं-
गशस्त्रेण दृढेन छित्त्वा ॥ ३ ॥

તતઃ પદં તત્પરિમાર્ગિતવ્યં યસ્મિન્ગતા ન
નિવર્તતિ ભૂયઃ । તમેવ ચાદ્યં પુરુષં પ્રપદ્યે યતઃ
પ્રવૃત્તિઃ પ્રસૃતા પુરાણી ॥૪॥

આ સંસારવૃક્ષનું જેવું ૩૫ (ઉપર) કહ્યું છે તેવું
૩૫ અહીં (અજ્ઞાન દશામાં) જણાતું નથી; તેમ તેનાં
અંતકાળ, આદિસ્થાનક કે સંપ્રતિષ્ઠા (અર્થાત્ આધાર
કે સુસ્થિરતા) પણ જણાતાં નથી; માટે એવી વાસના-
૩પી અતિદૃઢ મૂળીયોવાળા આ સંસાર૩૫ અશ્વત્થ-
વૃક્ષને દૃઢ અસંગતા (પૂરી અનાસક્તિ-દૃઢ વૈરાગ્ય)-
૩પી શસ્ત્રવડે છેદી નાખીને (૩) પછી જે પરમાત્માથી
આ અનાદિ સંસારવૃક્ષની પુરાણી પ્રવૃત્તિ ફેલાઈ
રહી છે, તે આદિ પુરુષનેજ હું શરણે થાઉં છું; એવો

દઢ નિશ્ચય કરીને તે પરમ સ્થાનનોજ માર્ગ શોધવો-
પકડવો જોઈએ, કે જ્યાં ગયેલા પાછા આવતા નથી.

નિર્માનમોહા જિતસંગદોષા અધ્યાત્મનિત્યા
વિનિવૃત્તકામાઃ । દ્વંદ્વૈર્વિમુક્તાઃ સુખદુઃસ્વસંજ્ઞૈર્ગ-
ચ્છંત્યમૂઢાઃ પદમવ્યયં તત્ ॥ ૫ ॥

માનમોહને ત્યજેલા, સંગદોષને જીતેલા, સદા
અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં સ્થિર રહેનારા, સર્વ કામનાઓ ત્યજી
ચૂકેલા, સુખદુઃખાદિ જોડકાંથી વિમુક્ત થયેલા અને
મોહરહિત થયેલાઓજ તે અવિનાશી પદને પામે છે.

ન તદ્દાસયતે સૂર્યો ન શશાંકો ન પાવકઃ ।

યદ્ભૂત્વા ન નિવર્તતે તદ્દામ પરમં મમ ॥ ૬ ॥

તે અવિનાશી પદ કે જેને સૂર્ય, ચંદ્ર કે અગ્નિ
પ્રકાશી શકતા નથી; અને જ્યાં ગયેલા પાછા જન્મ-
મરણમાં આવતા નથી; તેજ મારું પરમધામ છે. ૬

મમૈવાંશો જીવલોકે જીવભૂતઃ સનાતનઃ ।

મનઃષ્ઠાનીન્દ્રિયાણિ પ્રકૃતિસ્થાનિ કર્ષતિ ॥ ૭ ॥

આ જીવલોકમાં મારોજ સનાતન અંશ જીવ-
રૂપે થયે છે; અને પ્રકૃતિમાં રહેલી મનસહિત છયે
ઇન્દ્રિયોને તેજ પોતામાં આકર્ષી લે છે. ૭

શરીરં યદવાપ્નોતિ યચ્છાપ્યુત્ક્રામતીશ્વરઃ ।

ગૃહીત્વૈતાનિ સંયાતિ વાયુર્ગંધાનિવાશયાત્ ॥૮॥

શ્રોત્રં ચક્ષુઃ સ્પર્શનં ચ રસનં ગ્રાણમેવ ચ ।

અધિષ્ઠાય મનશ્રાયં વિષયાનુપસેવતે ॥૯॥

દેહાદિનો ઈશ્વર જીવાત્મા જ્યારે શરીરને છોડી જાય છે ત્યારે, અને જ્યારે બીજા શરીરમાં પેસે છે ત્યારે પણ તે, પુષ્પમાંથી ગંધને લઈ જનારા વાયુની પેઠે મનસહિત ઇન્દ્રિયોને સાથે પકડતો જાય છે; (૮) અને ત્યાં પણ તેનાં તેજ શ્રોત્ર, ચક્ષુ, ત્વચા, જીભ્યા અને નાસિકાનો તથા મનનો આશ્રય લઈને આ જીવાત્મા વિષયોને ભોગવે છે. ૯

ઉત્ક્રામંતં સ્થિતં વાપિ ભુંજાનં વા ગુણાન્વિતમ્ ।

વિમૂઢા નાનુપश्यंति पश्यंति ज्ञानचक्षुषः ॥१०॥

પરંતુ એવી રીતે શરીરને છોડી જનારા, મન-ઇન્દ્રિયોના ગુણોસહિત બીજા શરીરમાં જઈ વસનારા તથા ભોગ ભોગવનારા જીવાત્માને મૂઢ લોકો જાણતા નથી; જ્ઞાનચક્ષુવાળાજ જાણી શકે છે. ૧૦

यतंतो योगिनश्चैनं पश्यंत्यात्मन्यवस्थितम् ।

यतंतोऽप्यकृतात्मानो नैनं पश्यंत्यचेतसः ॥११॥

પ્રયત્નવાન થોમીજનોજ પોતાના હૃદયમાં રહેલા એ આત્માને જોઈ શકે છે. અશુદ્ધ અંતઃકરણ-વાળા અજ્ઞાની જનો તો યત્ન કર્યા છતાંએ આ આત્માને જાણી કે સમજી શકતા નથી. ૧૧

(હવે એ શુદ્ધાત્માની મહત્તા નિજાત્મભાવે વર્ણવે છે.)

यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलम् ।

यच्चंद्रमसि यच्चामौ तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥૧૨

સૂર્યમાં ગયેલું જે તેજ અખિલ જગતને પ્રકાશ આપે છે; અને જે તેજ ચંદ્રમાં તથા અગ્નિમાં રહેલું છે; તે તેજને તું મારું જ જાણ. ૧૨

मामाविश्य च भूतानि धारयाम्यहमोजसा ।

पुष्णामि चौषधीः सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः॥

પૃથ્વીમાં પેસીને હું જ મારા ઓજસની આકર્ષણ-શક્તિવડે સર્વ ભૂતોને ધારણ કરું છું; તથા રસ-રૂપ ચંદ્ર થઈને સર્વ વનસ્પતિઓનું પોષણ કરું છું.

अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः ।

प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम् ॥૧૪॥

જઠરાગ્નિ થઈને હું પ્રાણીઓના દેહમાં રહેલો છું; અને પ્રાણ તથા અપાનવાયુ સાથે ભળીને ચારે

પ્રકારના* અન્નને હું પચાવું છું. ૧૪

સર્વસ્ય ચાહં હૃદિ સન્નિવિષ્ટો મત્તઃ સ્મૃતિર્જ્ઞા-
નમપોહનં ચ । વેદૈશ્ચ સર્વૈરહમેવ વેદ્યો વેદાંત-
કૃદ્વેદાવિદેવ ચાહમ્ ॥ ૧૫ ॥

સર્વના હૃદયમાં હું વિશેષરૂપે રહેલો છું; અને
મારાવડેજ સ્મૃતિ, જ્ઞાન અને અપોહન (એટલે
સંશયને કે વિપરીત જ્ઞાનને ટાળવું તે) થાય છે.
વળી સર્વ વેદોવડે જાણવાની વસ્તુ પણ હું છું
અને વેદાન્તનો કર્તા તથા વેદવેત્તા પણ હું છું. ૧૫

દ્વાવિમૌ પુરુષૌ લોકે ક્ષરશ્ચાક્ષર એવ ચ ।

ક્ષરઃ સર્વાણિ ભૂતાનિ કૂટસ્થોઽક્ષર ઉચ્યતે ॥ ૧૬

આ સંસારમાં ક્ષર અને અક્ષર એવા બે પુરુષ
(પદાર્થ) છે. એમાં સર્વ ભૂતોને ક્ષર (નાશવંત)
કહે છે; અને કૂટસ્થને (ભૂતોમાં રહેનારા અદૃશ્ય
જીવાત્માને) અક્ષર-નાશરહિત-કહે છે. ૧૬

ઉત્તમઃ પુરુષસ્ત્વન્ય પરમાત્મેત્યુદાહૃતઃ ।

યો લોકત્રયમાવિશ્ય વિભર્ત્યવ્યય ईશ્વરઃ ॥ ૧૭ ॥

પરંતુ ઉત્તમ પુરુષ તો અન્યજ છે, કે જે ત્રણે

* ૧ ભક્ષ્ય=ચાવવાના ખોરાક, ૨ પેય=પીવાના ખોરાક,
૩ લેણ્ય=ચાટવાના ખોરાક, ૪ ઓખ્ય=ચૂસવાના ખોરાક.

લોકમાં પ્રવેશીને-વ્યાપીને-સર્વનું ધારણ પોષણ કરી રહ્યો છે; તથા જેને 'અવિનાશી' 'પરમેશ્વર' અને 'પરમાત્મા' કહેલો છે. ૧૭

યસ્માત્ક્ષરમતીતોઽહમ્ અક્ષરાદપિ ચોત્તમઃ ।

અતોઽસ્મિ લોકે વેદે ચ પ્રથિતઃ પુરુષોત્તમઃ ૧૮

જે કારણથી હું એ ક્ષર-નાશવંત-પદાર્થથી અતીત-જૂદો છું; અને એ અક્ષર-નાશરહિત-જીવાત્માથી પણ ઉત્તમ છું; તેથીજ લોકમાં અને વેદમાં 'પુરુષોત્તમ' નામથી પ્રસિદ્ધ છું. ૧૮

યો મામેવમસંમૂઢો જાનાતિ પુરુષોત્તમમ્ ।

સ સર્વવિદ્ભજતિ માં સર્વભાવેન ભારત ॥ ૧૯ ॥

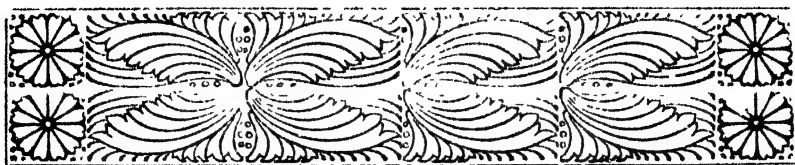
હે ભારત! જે મોહરહિત થયેલો મનુષ્ય એ પ્રકારે મને તત્ત્વથી 'પુરુષોત્તમ' જાણે છે; તે સર્વજ્ઞ છે અને તેજ સર્વભાવથી મને ભજી શકે છે. ૧૯

इति गुह्यतमं शास्त्रम् इदमुक्तं मयानघ ।

एतद्बुद्ध्वा बुद्धिमान् स्यात्કृतકृत્યश्च ભારત ૨૦

હે નિષ્પાપ! એ પ્રમાણે આ જે ગુહ્યમાં ગુહ્ય અધ્યાત્મશાસ્ત્ર મેં કહ્યું; તેને સમજવાથીજ હે ભારત! મનુષ્ય જ્ઞાનવાન થાય છે; અને (તેથી આ પછી જ-ણાવેલા જ્ઞાનના ગુણો સાધી) કૃતકૃત્ય પણ થાય છે. ૨૦

इति श्रीमद् ० पुरुषोत्तमयोगो नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ ૧૫ ॥

अध्याय १६ मो-दैवासुरसंपद्विभागयोग

श्रीभगवानुवाच । श्रीभगवान् कहे छे:-

अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः ।

दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम् ॥१॥

अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शान्तिरपैशुनम् ।

दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥२॥

तेजः क्षमा धृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता ।

भवन्ति संपदं दैवीमभिजातस्य भारत ॥ ३ ॥

निर्भयता, अंतःकरणनी संशुद्धि, ज्ञान अने योगने अनुसरती व्यवस्था, दातापणुं, इन्द्रियनिग्रह, यज्ञ, स्वाध्याय, तप, सरणता, अहिंसा, सत्य, अक्रोध, कर्मफलनो त्याग, शान्ति, निंदा-यादी न करवी, भूतमात्रप्रत्ये दया, अलोलुपता नम्रता-कौमलता, लज्ज, अत्यपणता, तेजस्विता, क्षमा,

ધીરજ, પવિત્રતા, અદ્રોહ અને પૂજ્યપણાના અ-
ભિમાનનો અભાવ, આ (છઠ્ઠીસ) ગુણો હે ભારત!
દૈવી સંપત્તિ પામેલાના હોય છે. ૧-૩

દંભો દર્પોઽભિમાનશ્ચ ક્રોધઃ પારુષ્યમેવ ચ ।

અજ્ઞાનં ચાભિજાતસ્ય પાર્થ સંપદમાસુરીમ્ ॥૪॥

હે પાર્થ! આસુરી સંપત્તિને પામેલામાં ઢાંગ,
ધમંડ, અભિમાન, ક્રોધ, કઠોર વાણી ને અજ્ઞાન હોયછે.

દૈવી સંપદ્વિમોક્ષાય નિવંધાયાસુરી મતા ।

માશુચઃ સંપદં દૈવીમભિજાતોઽસિ પાંડવ ॥ ૫ ॥

આમાં દૈવી સંપત્તિ મોક્ષને માટે અને આસુરી
સંપત્તિ અંધનને માટે મનાયલી છે. હે પાંડવ! તું
દૈવી સંપત્તિ પામેલો છું, માટે શોચ ન કર. ૫

દ્વૌ ભૂતસર્ગો લોકેઽસ્મિન્દૈવ આસુર એવ ચ ।

દૈવો વિસ્તરશઃ પ્રોક્ત આસુરં પાર્થ મે શ્રુણુ ॥૬

આ જગતમાં દૈવી અને આસુરી, એમ બે પ્રકારના
જીવો ઉપજે છે; તેમાં દૈવી જીવો વિષે વિસ્તારથી
કહ્યું. હવે હે પાર્થ! આસુરી જીવો વિષે મારું સાંભળ.

પ્રવૃત્તિં ચ નિવૃત્તિં ચ જના ન વિદુરાસુરાઃ ।

ન શૌચં નાપિ ચાચારો ન સત્યં તેષુ વિદ્યતે ॥૭

આસુર મનુષ્યો પ્રવૃત્તિ (કરવા જેવું) શું અને નિ-
વૃત્તિ (ન કરવા જેવું શું તે) જાણતા નથી; તેમ પવિ-
ત્રતા, શ્રેષ્ઠ આચરણ કે સત્ય પણ તેઓમાં જણાતાં નથી.

અસત્યમપ્રતિષ્ઠં તે જગદાહુરનીશ્વરમ્ ।

અપરસ્પરસંભૂતં કિમન્યત્કામહૈતુકમ્ ॥ ૮ ॥

તેઓ કહે છે કે, જગત સર્વથા અસત્ય, આ-
ધારવગરનું, ઈશ્વરવિનાનું અને અપરસ્પર (કાર્ય-
કારણતાના નિયમ વિનાજ) બનેલું છે; એટલે તે
આપણા ભોગવિના બીજ શા અર્થે હોય? ૮

एतां दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ।

प्रभवंत्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः ॥ ૯ ॥

એવી અવળી સમજણે ચઢીને એ ટુંકી બુદ્ધિ-
વાળા નષ્ટાત્માઓ એવાં ઘોર કર્મ કરે છે, કે એ જગ-
તના શત્રુઓ જાણે નાશ માટેજ પાક્યા હોય છે!

काममाश्रित्य दुष्पूरं दंभमानमदान्विताः ।

मोहाद्गृहीत्वाऽसद्ગ્રાહાન્પ્રવર્તતેऽशुचिव્રताः॥ ૧૦ ॥

એ પાખંડ, માન અને મદથી ભરેલા (આસુરી
લોકો) મોહને લીધે ખોટાજ નિશ્ચયો પકડી લઇને,
તથા કદી પૂરી ન થાય એવી ભોગેચ્છાઓને આ-

ધીન થતા ચાલીને ખોટાંજ કર્મોમાં પ્રવર્તે છે. ૧૦

ચિંતામપરિમેયાં ચ પ્રલયાંતામુપાશ્રિતાઃ ।

કામોપભોગપરમા એતાવદિતિ નિશ્ચિતાઃ ॥૧૧॥

વિષયોના ઉપભોગમાંજ પરમ આનંદ છે (ને એજ કર્તવ્ય-પ્રાપ્તવ્ય છે); એવા નિશ્ચયવાળા હોવાથી તેઓ દેહાન્ત સુધી તેનીજ અપાર ચિંતામાં ડૂબેલા રહે છે.

આશાપાશશતૈર્બદ્ધાઃ કામક્રોધપરાયણાઃ ।

ઈહંતે કામભોગાર્થમન્યાયેનાર્થસંચયાન્ ॥૧૨॥

આશાઓથી સંકેટો પાશથી બંધાયેલા તથા કામક્રોધપરાયણ રહેનારા તેઓ, વિષયભોગોને માટે અન્યાયથીયે ધનાદિ પદાર્થોનો સંચય કરવા મથે છે.

ઈદમદ્ય મયા લબ્ધમિમં પ્રાપ્સ્યે મનોરથમ્ ।

ઈદમસ્તીદમપિ મે ભવિષ્યાતિ પુનર્ધનમ્ ॥૧૩॥

અસૌ મયા હતઃ શત્રુર્હનિષ્યે ચાપરાનપિ ।

ઈશ્વરોઽહમહં ભોગી સિદ્ધોઽહં બલવાન્સુખી ॥૧૪॥

આઢ્યોઽભિજનવાનસ્મિ કોઽન્યોઽસ્તિ સદૃશો મયા

યક્ષ્યે દાસ્યામિ મોદિષ્યે इत्यज्ञानविमोहिताः ॥૧૫

अनेकचित्तविभ्रान्ता मोहजालसमावृताः ।

પ્રસક્તાઃ કામભોગેષુ પતંતિ નરકેઽશુચૌ ॥૧૬॥

મેં આજે તો આ મેળવ્યું અને હવે આ મનો-
રથ પૂરો કરીશ; આટલું છે અને આટલું બીજું
પણ ધન મને મળશે; આ શત્રુ તો મેં હણ્યો અને
બીજાઓને પણ હણીશ; હું રાજા, હું સત્તા અને
વૈભવનો ભોગવનાર; હું સિદ્ધ, હું બળવાન, હું સુખી,
હું ધનાઢ્ય, હું કુલીન, હું જથાવાળો, મારા જેવો
બીજો છે કોણ? હું યજ્ઞ કરીશ, દાન દઈશ અને
મોજ માણીશ; અજ્ઞાનથી (ભરેલી એવી એવી માન્ય-
તાઓ ને કામનાઓથી) મોહિત થયેલા, અનેક પ્રકારે
ચિત્ત ભ્રમેલા અને મોહબળમાં ઘેરાઈ ગયેલા તથા
પદાર્થો અને ભોગોમાં અતિ આસક્ત થયેલા તે
આસુરી લોકો ગંદા નરકમાં પડે છે. ૧૩-૧૬

આત્મસંભાવિતાઃ સ્તબ્ધા ધનમાનમદાન્વિતાઃ ।

યજંતે નામયજ્ઞૈસ્તે દંભેનાવિધિપૂર્વકમ્ ॥૧૭॥

પોતાની બડાઈ કરનારા, અક્કડ રહેનારા અને
ધન તથા માનના મદવાળા તેઓ વિધિરહિત અને
દંભ-પાખંડથી નામમાત્રનાજ યજ્ઞ યજે છે. ૧૭

અહંકારં બલં દર્પં કામં ક્રોધં ચ સંશ્રિતાઃ ।

મામાત્મપરદેહેષુ પ્રદિષંતોઽમ્યસૂયકાઃ ॥૧૮॥

(કેમકે વાસ્તવમાં તો) તેઓ અહંકાર, બળ, ગર્વ અને કામ-ક્રોધનાજ આશ્રયવાળા હોઈને, તેના પોતાના તથા પરાયા દેહમાં વસનાર મારો-પરમાત્માનો-વિદ્વેષ અને નિંદા કરનારા હોય છે. ૧૮

તાન્રહં દ્વિષતઃ ક્રૂરાન્ સંસારેષુ નરાધમાન્ ।

ક્ષિપામ્યજસ્રમશુભાનાસુરીષ્વેવ યોનિષુ ॥૧૯॥

તે દ્વેષ કરનારા અને અશુભ કામો કરનારા ક્રૂર નરાધમેને આ સંસારમાં હું હમેશાં આસુરી મનુષ્યોમાં નાખું છું. ૧૯

આસુરીં યોનિમાપન્ના મૂઢા જન્મનિ જન્મનિ ।

મામપ્રાપ્યૈવ કૌંતેય તતો યાંત્યધમાં ગતિમ્ ॥૨૦॥

હે કૌંતેય ! (આવા) જન્મેજન્મ આસુરી લોકોમાં જન્મનારા મૂઢ લોકો મારા તરફ નહિ આવતાં તેના કરતાંએ અધમ ગતિ પામે છે. ૨૦

ત્રિવિધં નરકસ્યેદં દ્વારં નાશનમાત્મનઃ ।

કામઃ ક્રોધસ્તથા લોભસ્તસ્માદેતત્ત્રયં ત્યજેત્ ॥

કામ, ક્રોધ અને લોભ, એ ત્રણે પ્રકારનાં નરકનાં દ્વાર (નરકને રસ્તે ચઢાવનારાં અને નરકમાં નાખવાવાળાં દ્વાર) જીવાત્માનો નાશ કરનારાં છે; અને (તે એવાં ધોર નુકસાનકારક છે) તેટલાજ માટે

એ ત્રણેને ત્યજી દેવાં જોઈએ. ૨૧

एतैर्विमुक्तः कौंतेय तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः ।

આચારત્યાત્મનઃ શ્રેયસ્તતો યાતિ પરાં ગતિમ્ ॥

કેમકે હે કૌંતેય ! જે મનુષ્ય નરકનાં એ ત્રણે દ્વારથી છૂટ્યો હોય તેજ પોતાના કલ્યાણનાં સાધન આચરી શકે છે; અને આચરે છે તોજ પરમ ગતિને પામે છે.

यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामकारतः ।

ન સ સિદ્ધિમવાપ્નોતિ ન સુખં ન પરાં ગતિમ્ ॥

શાસ્ત્રે વિધાન કરેલા એ કલ્યાણમાર્ગ ત્યજીને જે સ્વછંદ પ્રમાણેજ વર્તે છે; તે નથી પામતો સિદ્ધિ, નથી પામતો સુખ કે નથી પામતો પરમગતિ.

तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ ।

જ્ઞાત્વા શાસ્ત્રવિધાનોક્તં કર્મકર્તુમિહાર્હસિ ॥૨૪

માટે (કરવા યોગ્ય) કાર્ય અને (ન કરવા યોગ્ય) અકાર્યની વ્યવસ્થામાં શાસ્ત્રનેજ પ્રમાણ જાણીને શાસ્ત્રે વિધાન કરેલાં કાર્ય કરવાં એજ યોગ્ય છે. ૨૪

हरेः ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु

ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंવાदेदैवा-

सुरसंपद्विभागयोगो नाम षोडशोऽध्यायः ॥१६॥

અધ્યાય ૧૭ મો-શ્રદ્ધાત્રયવિભાગયોગ

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન કહે છે:—

ये शास्त्रविधिमुत्सृज्य यजन्ते श्रद्धयान्विताः ।

तेषां निष्ठा तु का कृष्ण सत्त्वमाहો रजस्तमः ॥૧

પરંતુ હે કૃષ્ણ! જોયો શાસ્ત્રવિધ છોડી દધને કેવળ શ્રદ્ધાવડેજ યજ્ઞ-પૂજે છે; તેમની નિષ્ઠા કેવી સમજવી? સત્ત્વગુણી, રજોગુણી કે તમોગુણી? ૧

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:—

त्रिविधा भवति श्रद्धा दोहिनां सा स्वभावजा ।

सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चेति तां शृणु ॥

જોવોની તે સ્વાભાવિક શ્રદ્ધા સાત્ત્વિકી, રાજસી અને તામસી, એમ ત્રણ પ્રકારની હોય છે; તે સાંભળ.

सत्त्वानुरूपा सर्वस्य श्रद्धा भवति भारत ।

श्रद्धामयोऽयं पुरुषो यो यच्छ्रद्धः स एव सः ॥૩॥

હે ભારત ! અંતઃકરણને અનુરૂપજ સર્વની શ્રદ્ધા હોય છે; અને જે જેવી શ્રદ્ધાવાળો હોય છે, તે (તેવા-
નેજ ભજનારો થઇને છેવટે તે પોતે પણ) તેવાજ
થાય છે; માટે આ દરેક મનુષ્ય શ્રદ્ધામયજ છે. (અર્થા-
ત્ શ્રદ્ધાનોજ બનેલો છે; અને અત્યારે તેની શ્રદ્ધાભક્તિ
જેવી ને જેનાપ્રત્યે હશે તેવાજ તે હવે પછી બંનશે.)

यजंते सात्त्विका देवान्यक्षरक्षांसि राजसाः ।

प्रेतान्भूतगणांश्चान्ये यजंते तामसा जनाः ॥૪॥

(માટે કેવળ શ્રદ્ધાથી પૂજનારાઓમાંથી પણ જે)
સાત્ત્વિક મનુષ્યો હોય તે દેવાને પૂજે છે; રાજસ મનુ-
ષ્યો યક્ષ અને રાક્ષસોને પૂજે છે; તથા બીજા તામસ
મનુષ્યો પ્રેત તથા ભૂતગણોને પૂજે છે. ૪

अशास्त्रविहितं घोरं तप्यंते ये तपो जनाः ।

दंभाहंकारसंयुक्ताः कामरागबलान्विताः ॥૫॥

कर्षयंतः शरीरस्थं भूतग्राममचेतसः ।

मां चैवांतः शरीरस्थं तान्विद्ध्यासुरनिश्चयान् ॥

જે દંભ અને અહંકારવાળા મનુષ્યો ઈચ્છા અને
આસક્તિના બળથી પ્રેરાઈને શાસ્ત્રવિધિરહિત ઘોર
તપ તપે છે; તથા શરીરમાં રહેલા ભૂતોના સમૂહને
તેમજ અંતઃકરણમાં રહેલા મને અંતર્યામીને દુર્બળ

કરે છે; તે અજ્ઞાનીઓને આસુરી બુદ્ધિવાળા બાળુ.

આહારસ્ત્વપિ સર્વસ્ય ત્રિવિધો ભવતિ પ્રિયઃ ।

યજ્ઞસ્તપસ્તથા દાનં તેષાં ભેદમિમં શૃણુ ॥ ૭ ॥

વળી (તે તે પ્રકૃતિવાળા) સર્વને ત્રણ પ્રકારનો આહાર પ્રિય હોય છે; તથા યજ્ઞ, તપ અને દાન પણ (ત્રણ પ્રકારનાં) હોય છે; તેમના આ ભેદ સાંભળ. ૭

આયુઃસત્ત્વબલારોગ્યસુખપ્રીતિવિવર્ધનાઃ ।

રસ્યાઃસ્निग्ધાઃસ્થિરા હૃદ્યા આહારાઃસાત્ત્વિકપ્રિયાઃ

આયુષ્ય, બુદ્ધિ, બળ, આરોગ્ય, સુખ અને રુચિને વધારનારા; તથા ધૃતાદિ સ્નેહયુક્ત, સ્વાદિષ્ટ, પોષક અને હૃદયને પ્રિય લાગે એવા આહાર સાત્ત્વિક જનોને પ્રિય હોય છે. ૮

કદ્વમ્લલવણાત્યુષ્ણતીક્ષ્ણરૂક્ષવિદાહિનઃ ।

આહારા રાજસસ્યેષ્ટા દુઃસ્વશોકામયપ્રદાઃ ॥ ૯ ॥

તીખા, ખાટા, ખારા, અતિઉષ્ણ (ગરમાગરમ), તીક્ષ્ણ, લૂખા, દાહક અને દુઃખ, શોક તથા વ્યાધિ આપનારા આહાર રાજસી જનોને પ્રિય હોય છે. ૯

યાતયામં ગતરસં પૂતિ પર્યુષિતં ચ યત્ ।

ઉચ્છિષ્ટમપિ ચામેધ્યં ભોજનં તામસપ્રિયમ્ ॥ ૧૦ ॥

જે એક પહોર વીતેલું, સ્વાદ ઉડી ગયેલું, દુર્ગંધવાળું, રાતનું વાસી, એકું અને અપવિત્ર ભોજન, તે તામસી મનુષ્યોને પ્રિય હોય છે. ૧૦

અફલાકાંક્ષિભિર્યજ્ઞો વિધિદૃષ્ટો ય ઇજ્યતે ।

યષ્ટવ્યમેવેતિ મનઃ સમાધાય સ સાત્ત્વિકઃ ॥૧૧॥

ફળની આકાંક્ષારહિત મનુષ્ય “યજ્ઞ કરવો યોગ્ય છે-કર્તવ્ય છે” એવું મનથી સમજીને શાસ્ત્રવિધિની દૃષ્ટિએ યજ્ઞ કરે છે; તે યજ્ઞ સાત્ત્વિક છે. ૧૧

અભિસંધાય તુ ફલં દંભાર્થમપિ ચૈવ યત્ ।

ઇજ્યતે ભરતશ્રેષ્ઠ તં યજ્ઞં વિદ્ધિ રાજસમ્ ॥૧૨॥

હે ભરતશ્રેષ્ઠ! ૫૭ની ઈચ્છા રાખીને કે દંભનેજ માટે જે યજ્ઞ થાય છે; તે યજ્ઞ રાજસ જાણવો.

વિધિહીનમસૃષ્ટાન્નં મંત્રહીનમદક્ષિણમ્ ।

શ્રદ્ધાવિરાહિતં યજ્ઞં તામસં પરિચક્ષતે ॥ ૧૩ ॥

શાસ્ત્રવિધિથી રહિત, અન્નદાનથી રહિત, મંત્રથી રહિત, દક્ષિણારહિત અને શ્રદ્ધારહિત યજ્ઞને તામસી યજ્ઞ કહે છે. ૧૩

દેવદ્વિજગુરુપ્રાજ્ઞપૂજનં શૌચમાર્જવમ્ ।

બ્રહ્મચર્યમર્હિંસા ચ શારીરં તપ ઉચ્યતે ॥ ૧૪ ॥

દેવનું, દ્વિજનું, ગુરુનું અને જ્ઞાનીનું પૂજન; તથા પવિત્રતા, સરલતા, બ્રહ્મચર્ય અને અહિંસા; એને શારીરિક અથવા કાયિક તપ કહે છે. ૧૪

અનુદ્વેગકરં વાક્યં સત્યં પ્રિયહિતં ચ યત્ ।

સ્વાધ્યાયાભ્યસનં ચૈવ વાङ्મયં તપ ઉચ્યતે ॥૧૫

કાંઈને ઉદ્વેગ ન કરે તેવું સત્ય, પ્રિય ને હિત-કારી વચન બોલવું; તેમજ (નિત્ય પ્રતિ) સ્વાધ્યાય કરવો; (અર્થાત્ ઉચ્ચાતિઉચ્ચ કર્તવ્ય-પ્રાપ્તવ્યમાં પ્રેરે અને જોડી રાખે, એવા સદ્ગ્રંથોનું પઠન-પાઠન કરવું) એને વાણીનું અથવા વાચિક તપ કહે છે. ૧૫

મનઃપ્રસાદઃ સૌમ્યત્વં મૌનમાત્મવિનિગ્રહઃ ।

ભાવસંશુદ્ધિરિત્યેતત્તપો માનસમુચ્યતે ॥ ૧૬ ॥

મનની પ્રસન્નતા, શાન્ત સ્વભાવ, મૌન, મન-ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ અને ભાવોની સંશુદ્ધિ; એને માનસિક તપ કહે છે. ૧૬

શ્રદ્ધયા પરયા તપ્તં તપસ્તત્ત્રિવિધં નરૈઃ ।

અફલાકાંક્ષિભિર્યુક્તૈઃ સાત્ત્વિકં પરિચક્ષતે ॥૧૭॥

મનુષ્યથી આ ત્રણે પ્રકારનાં તપોને જો કળની આકાંક્ષાવિના, યોગયુક્ત બુદ્ધિથી તથા ઉત્તમ શ્રદ્ધા-થી તપાય છે, તો તેને સાત્ત્વિક તપ કહે છે. ૧૭

સત્કારમાનપૂજાર્થં તપો દંભેન ચૈવ યત્ ।

ક્રિયતે તદિહ પ્રોક્તં રાજસં ચલમધ્રુવમ્ ॥૧૮॥

જે તપ સત્કાર, માન કે પૂજવામાટે અથવા દંભથી થાય તેણું (જે દેખાડવા માત્રનું અને) ક્ષણિક પ્રજ્વળાણું હોય, તેને અહીં રજોગુણી કહ્યું છે, ૧૮

મૂઢગ્રાહેણાત્મનો યત્પીડયા ક્રિયતે તપઃ ।

પરસ્યોત્સાદનાર્થં વા તત્તામસમુદાહતમ્ ॥૧૯॥

જે તપ દુરાગ્રહથી, આત્માને પીડા કરનારા (જન-રણ-મારણાદિ પ્રયોગથી), કિંવા બીજાની હાનિ કરવા માટે કરાય છે; તેને તામસ કહેલું છે, ૧૯

દાતવ્યમિતિ યદ્દાનં દીયતેઽનુપકારિણે ।

દેશે કાલે ચ પાત્રે ચ તદ્દાનં સાત્ત્વિકં સ્મૃતમ્ ॥

દાન દેણું એ કર્તવ્ય છે; એમ સમજીને યોગ્ય સ્થળ, કાળ ને પાત્રાદિનો વિચાર કરીને; તથા અનુપકારીને (પોતા ઉપર ઉપકાર ન કરનારને) દેવાય છે; તેને સાત્ત્વિક દાન કહેલું છે, ૨૦

યત્ત પ્રત્યુપકારાર્થં ફલમુદ્દિશ્ય વા પુનઃ ।

દીયતે ચ પરિક્લિષ્ટં તદ્દાનં રાજસં સ્મૃતમ્ ॥૨૧॥

પરંતુ જે દાન સામે ઉપકાર પામવા માટે

અથવા (બીજી રીતે) ફળનો ઉદ્દેશ રાખીને (કે પછી દુઃખથી, મરણકાળથી કે ભાવી સંભવો ઇત્યાદિથી) દુઃખી થઇને જે દાન દેવાય છે, તેને રાજસિક કહ્યું છે.

અદેશકાલે યદ્દાનમપાત્રેભ્યશ્ચ દીયતે ।

અસત્કૃતમવજ્ઞાતં તત્તામસમુદાહતમ્ ॥૨૨॥

જે દાન અયોગ્ય સ્થળે, અકાળે, અપાત્રને, સત્કારરહિત અથવા અવજ્ઞા સાથે દેવાય છે; તેને તામસિક દાન કહ્યું છે. ૨૨

ૐતત્સદિતિ નિર્દેશો બ્રહ્મણસ્ત્રિવિધઃ સ્મૃતઃ ।

બ્રાહ્મણાસ્તેન વેદાશ્ચ યજ્ઞાશ્ચ વિહિતાઃ પુરા ॥૨૩॥

પરબ્રહ્મનો 'ૐ' 'તત્' અને 'સત્' એવાં ત્રણ નામથી શાસ્ત્રોમાં નિર્દેશ કરાયો છે; અને એજ નિર્દેશપૂર્વક પૂર્વે બ્રાહ્મણો, વેદો તથા યજ્ઞો સરન્નયા છે.

તસ્માદોમિત્યુદાહૃત્ય યજ્ઞદાનતપઃક્રિયાઃ ।

પ્રવર્તંતે વિધાનોક્તાઃ સતતં બ્રહ્મવાદિનામ્ ॥૨૪॥

આથી શાસ્ત્રોએ વિધાન કરેલી વેદવેત્તાઓની યજ્ઞ, દાન, તપ, કર્મ ઇતિ શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયાઓ હમેશાં 'ૐ' એવા ઉચ્ચાર સાથે શરૂ કરાય છે. ૨૪

તદિત્યનભિસંધાય ફલં યજ્ઞતપઃક્રિયાઃ ।

દાનક્રિયાશ્ચ વિવિધાઃ ક્રિયંતે મોક્ષકાંક્ષિભિઃ ॥

મોક્ષેચ્છુઓ પણ કર્મકૃણ નહિ ઇચ્છતાં 'સત્' એવા નામોચ્ચારપૂર્વક યજ્ઞ, દાન અને તપાદિકની વિવિધ ક્રિયાઓ કરે છે. ૨૫

સદ્ભાવે સાધુભાવે ચ સદિત્યેતત્પ્રયુજ્યતે ।

પ્રશસ્તે કર્મણિ તથા સચ્છદ્ધઃ પાર્થ યુજ્યતે ॥૨૬

સદ્ભાવ (સત્યતાનો ભાવ) તથા સાધુભાવ (શ્રેષ્ઠતાનો ભાવ) દર્શાવવા માટે 'સત્' એ શબ્દનો પ્રયોગ કરાય છે; તથા હે પાર્થ! ઉત્તમ કર્મમાં પણ 'સત્' શબ્દ યોજાય છે. ૨૬

યજ્ઞે તપસિ દાને ચ સ્થિતિઃ સદિતિ ચોચ્યતે ।

કર્મ ચૈવ તદર્થીયં સાદિત્યેવાભિધીયતે ॥૨૭॥

યજ્ઞમાં, તપમાં તથા દાનમાં સ્થિતિ થવી (સ્થિત થવું) એને પણ 'સત્' કહે છે; અને તેને અર્થ (કે પ્રભુપ્રીત્યર્થ) જે કર્મ કરાય તેને પણ 'સત્' કહે છે.

અશ્રદ્ધયા હુતં દત્તં તપસ્તપ્તં કૃતં ચ યત્ ।

અસદિત્યુચ્યતે પાર્થ ન ચ તત્પ્રેત્ય નોઽહ ॥૨૮॥

અશ્રદ્ધાવિના હોમેલો હવન, આપેલું દાન, તપેલું તપ તથા જે કાંઈ કરેલું હોય; તે સર્વ 'અસત્' કહેવાય છે; અને હે પાર્થ! નથી તો તે આ લોકમાં લાભદાયક થતું કે નથી પરલોકમાં સુખદાયક થતું. ૨૮

इति श्री० भद्रात्रयविभागयोगो नाम सप्तदशोऽध्यायः ।

અધ્યાય ૧૮ મો-મોક્ષસંન્યાસયોગ

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન કહે છે :-

સંન્યાસસ્ય મહાબાહો તત્ત્વમિચ્છામિ વેદિતુમ્ ।

ત્યાગસ્ય ચ હૃષીકેશ પૃથકેશિનિષૂદન ॥ ૧ ॥

હે મહાબાહો ! હે હૃષીકેશ ! હું સંન્યાસનું તત્ત્વ જાણુવા ઇચ્છું છું; તથા હે વાસુદેવ ! ત્યાગનું તત્ત્વ પણ જૂઠું સમજવા ઇચ્છું છું. ૧

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે :-

કામ્યાનાં કર્મણાં ન્યાસં સંન્યાસં કવયો વિદુઃ ।

સર્વકર્મફલત્યાગં પ્રાહુસ્ત્યાગં વિચક્ષણાઃ ॥ ૨ ॥

વિદ્વાનો કામ્ય કર્મોના ત્યાગને સંન્યાસ જાણે છે; પરંતુ વિચક્ષણ પુરુષો સર્વ કર્મોના ફળના ત્યાગને (ખરો) ત્યાગ-સંન્યાસ-કહે છે. ૨

ત્યાજ્યં દોષવદિત્યેકે કર્મ પ્રાહુર્મનીષિણઃ ।

યજ્ઞદાનતપઃકર્મ ન ત્યાજ્યમિતિ ચાપરે ॥ ૩ ॥

કેટલાક વિચારકો એમ કહે છે કે, સર્વ કર્મો દોષની પેઠે તજી દેવા જેવાં છે; અને બીજાઓ યજ્ઞ, દાન અને તપરૂપ કર્મો ત્યાજ્ય નથી, એમ કહે છે.

निश्चयं शृणु मे तत्र त्यागे भरतसत्तम ।

ત્યાગો હિ પુરુષવ્યાધ્ર ત્રિવિધઃ સંપ્રકીર્તિતઃ ॥૪॥

હે ભારતોત્તમ ! એમાં ત્યાગવિષે મારો નિશ્ચય સાંભળ. હે પુરુષવ્યાધ્ર ! ત્યાગ પણ ત્રિવિધ કહેલો છે.

यज्ञदानतपः कर्म न त्याज्यं कार्यमेव तत् ।

યજ્ઞો દાનં તપશ્ચૈવ પાવનાનિ મનીષિણામ્ ॥૫॥

યજ્ઞ, દાન અને તપરૂપ કર્મો ત્યાજ્ય નહિ પણ કર્તવ્યરૂપ-કરવા જેવાં-જ છે; કેમકે યજ્ઞ, દાન અને તપ, એ તો વિચારકોને પણ પાવન કરનારાં છે. પ

एतान्यपि तु कर्माणि संगं त्यक्त्वा फलानि च ।

કર્તવ્યાનીતિ મે પાર્થ નિશ્ચિતં મનમુત્તમમ્ ॥૬॥

પરંતુ હે પાર્થ ! એ (કરવા જેવાં) કર્મો પણ પ્રત્યેક્ષ તથા (અહંતા-મમતાનો) સંગ ત્યજીને કરાવાં જોઈએ; એવો મારો નિશ્ચિત ને ઉત્તમ મત છે.

नियतस्य तु संन्यासः कर्मणो नोपपद्यते ।

મોહાત્તસ્ય પરિત્યાગસ્તામસઃ પરિકીર્તિતઃ ॥૭॥

નિયત* કર્મનો ત્યાગ યોગ્ય નથી, છતાં મોહ-
થી તેનો ત્યાગ કરવો એ તામસ ત્યાગ કહેલો છે.

દુઃસ્વમિત્યેવ યત્કર્મ કાયકલેશમયાત્યજેત્ ।

સ કૃત્વા રાજસં ત્યાગં નૈવ ત્યાગફલં લભેત્ ॥૮॥

જે કાંઈ કર્મ કરાય (તેમાં શ્રમ હોવાથી) તે
દુઃખરૂપ છે; એવું સમજીને કાયકલેશ (શરીરશ્રમ)-
ના ભયથી જે કર્મોને ત્યજી દે છે; તે એવો રાજસ
ત્યાગ કરીને ત્યાગનું ફળ નથીજ પામતો. ૮

કાર્યમિત્યેવ યત્કર્મ નિયતં ક્રિયતેઽર્જુન ।

સંગં ત્યક્ત્વા ફલં ચૈવ સ ત્યાગઃ સાત્ત્વિકો મતઃ ॥

હૈ અર્જુન! 'કર્તવ્ય છે' એમ સમજીને તથા
(અહંતા-મમતાનો) સંગ અને ફળેચ્છા ત્યજીને જે
નિયત કર્મ કરાય છે; તે ત્યાગને સાત્ત્વિક માન્યો છે.

ન દ્વેષ્ટ્યકુશલં કર્મ કુશલે નાનુષજ્જતે ।

ત્યાગી સત્ત્વસમાવિષ્ટો મેધાવી છિન્નસંશયઃ ॥૧૦॥

જે ત્યાગી અકુશળ કર્મનો દ્વેષ નથી કરતો અને
કુશળ કર્મમાં આસક્ત નથી થતો; તે ત્યાગી સત્ત્વ-

* 'નિયતકર્મ' નો અર્થ પ્રકૃતિજન્ય કર્મ, ગુણસ્વભાવ
મુજબનું કર્મ, શાસ્ત્રનિયત કર્મ, સ્વધર્મ, વણાશ્રમ મુજબનું કર્મ,
પોતાનું કર્મ, એ પ્રકારનો છે.

ગુણવાળો, જ્ઞાનવાન અને સંશયમુક્ત છે. ૧૦

न हि देहभृता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः ।

યસ્તુ કર્મફલત્યાગી સ ત્યાગીત્યભિધીયતે ॥૧૧॥

દેહધારીથી સધળાં કર્મો ત્યજવાં શક્યજ નથી;
માટે જે કર્મફળને તજનારો છે તેજ (ખરો) ત્યાગી
છે, એમ કહેવાય છે. ૧૧

अनिष्टमिष्टं मिश्रं च त्रिविधं कर्मणः फलम् ।

भवत्यत्यागिनां प्रेत्य न तु संन्यासिनां क्वचित् ॥

(કર્મની પેઠે) કર્મનું ૫ળ પણ સારું, નરસું અને
મિશ્ર, એમ ત્રણ પ્રકારનું હોઇને સકામીઓને તે
(કોઇ કારણે અહીં ન મળ્યું તે) મુવા પછી પણ મળે છે;
પણ (ફળેચ્છા રહિત) સંન્યાસીને તે કદી મળતું નથી.

पंचैतानि महाबाहो कारणानि निबोध मे ।

सांख्ये कृतांते प्रोक्तानि सिद्धये सर्वकर्मणाम् ॥૧૩॥

હવે હે મહાબાહો! સર્વ કર્મોની સિદ્ધિમાટે
સાંખ્યના સિદ્ધાંતમાં આ પાંચ કારણ જરૂરનાં
કહેલાં છે; તે મારી પાસેથી સાંભળ. ૧૩

अधिष्ठानं तथा कर्ता करणं च पृथग्विधम् ।

विविधाश्च पृथक्चेष्टा दैवं चैवात्र पंचमम् ॥૧૪॥

તેમાં અધિષ્ઠાન (આધાર), કર્તા, ઈંદ્રિયાદિ જૂદાં જૂદાં સાધન, વિવિધ પ્રકારની જૂદી જૂદી ક્રિયાઓ તથા પાંચમું દૈવ પણ છે. ૧૪

શરીરવાઙ્મનોભિર્યત્કર્મ પ્રારભતે નરઃ ।

ન્યાય્યં વા વિપરીતં વા પંચૈતે તસ્ય હેતવઃ ॥૧૫॥

મનુષ્ય શરીર, વાણી કે મનથી જે કાંઈ ન્યાયી કે અન્યાયી કર્મ આરંભે છે; તેનાં એ પાંચ કારણો છે.

તત્રૈવં સતિ કર્તારમાત્માનં કેવલં તુ યઃ ।

પશ્યત્યકૃતબુદ્ધિત્વાન્ન સ પશ્યતિ દુર્મતિઃ ॥૧૬॥

એમ (એમાં પાંચ કારણો રહેલાં છે) છતાં જે મનુષ્ય અશુદ્ધ બુદ્ધિને લીધે કેવળ પોતાનેજ કર્તા સમજે છે; તે દુર્મતિ અજ્ઞાની ખરું નથી સમજતો.

યસ્ય નાહંકૃતો ભાવો બુદ્ધિર્યસ્ય ન લિપ્યતે ।

હત્વાપિ સ ઇમાંલોકાન્ન હંતિ ન નિબદ્ધયતે ॥૧૭॥

જેને 'હું કર્તા' એવી (ખોટી) ભાવના નથી અને જેની બુદ્ધિ (ફળમાં) લેપાતી નથી; તે આ બધાં લોકોને હણે તોપણ નથી હણતો કે નથી બંધાતો. ૧૭

જ્ઞાનં જ્ઞેયં પરિજ્ઞાતા ત્રિવિધા કર્મચોદના ।

કારણં કર્મ કર્તેતિ ત્રિવિધઃ કર્મસંગ્રહઃ ॥૧૮॥

જ્ઞાન (જાણવું), જ્ઞેય (જાણવાની વસ્તુ) અને જ્ઞાતા (જાણનારો), એ ત્રણ વસ્તુ કર્મમાં પ્રેરનારી છે; અને સાધન, ક્રિયા તથા કર્તા, એ ત્રણ કર્મસંગ્રહનાં સાધન છે. (કેમકે એ ત્રણ હોય તોજ કર્મ અને છે.)

જ્ઞાનં કર્મ ચ કર્તા ચ ત્રિધૈવ ગુણભેદતઃ । ..

પ્રોચ્યતે ગુણસંખ્યાને યથાવચ્છૃણુ તાન્યપિ ॥૧૯॥

ગુણવિવેચક સાંખ્યશાસ્ત્રમાં જ્ઞાનને, કર્મને તથા કર્તાને પણ ગુણભેદથી ત્રણ ત્રણ પ્રકારનાં કહ્યાં છે; માટે તે પણ યથાવત્ સાંભળ. ૧૯

સર્વભૂતેષુ યેનૈકં ભાવમવ્યયમીક્ષતે ।

અવિભક્તં વિભક્તેષુ તજ્ઞાનં વિદ્ધિ સાત્ત્વિકમ્ ૨૦

જે જ્ઞાનવડે મનુષ્ય જૂદાં જૂદાં સર્વ ભૂતોમાં એક અવિભક્ત-અખંડ-અવિનાશી પરમાત્મતત્ત્વને રહેલું જુએ છે; તે જ્ઞાનને સાત્ત્વિક જાણ. ૨૦

પૃથક્ત્વેન તુ યજ્ઞાનં નાનાભાવાન્પૃથગ્વિધાન્ ।

વેત્તિ સર્વેષુ ભૂતેષુ તજ્ઞાનં વિદ્ધિ રાજસમ્ ॥૨૧॥

જે જ્ઞાન સર્વ ભૂતોમાં જૂદા જૂદા પ્રકારના અનેક ભાવોને જૂદા જૂદા રહેલા જુએ છે; તેવા જ્ઞાનને રાજસ જાણવું. ૨૧

યત્તુ કૃત્સ્ત્રવદેકસ્મિન્કાર્યે સત્તમહૈતુકમ્ ।

અતત્ત્વાર્થવદલ્પં ચ તત્તામસમુદાહતમ્ ॥ ૨૨ ॥

જે જ્ઞાન, કોઈ એક (કર્મ, મૂર્તિ, મંદિર, મનુષ્ય કે મતપંથાદિ)માંજ-તે સર્વસ્વ હોય તેની પેઠે વિના-કારણે આસક્ત થયેલું હોય; એવું જે છેક નિર્માલ્ય જેવું, અલ્પ (એટલે વિશેષ માહિતીવગરનું-સાંકડું-તુચ્છ) જ્ઞાન, તેને તામસ કહેલું છે. ૨૨

નિયતં સંગરહિતમરાગદ્વેષતઃ કૃતમ્ ।

અફલપ્રેપ્સુના કર્મ યત્તત્સાત્ત્વિકમુચ્યતે ॥ ૨૩ ॥

(અહંતા અને મમતાના) સંગરહિત તથા ક્ષે-ચ્છારહિત મનુષ્યદ્વારા જે નિયત કર્મ રાગદ્વેષવિના કરાયું હોય; તે કર્મ સાત્ત્વિક કહેવાય છે. ૨૩

યત્તુ કામેપ્સુના કર્મ સાહંકારેણ વા પુનઃ ।

ક્રિયતે બહુલાયાસં તદ્રાજસમુદાહતમ્ ॥ ૨૪ ॥

જે કર્મ ક્ષેચ્છાવાળાથી, અહંકારી મનુષ્યથી કે બહુ ઉતાવળે કરાય, તેને રાજસ કહેલું છે. ૨૪

અનુબંધં ક્ષયં હિંસામનપેક્ષ્ય ચ પૌરુષમ્ ।

મોહાદારમ્યતે કર્મ યત્તત્તામસમુચ્યતે ॥ ૨૫ ॥

જે કર્મ પરિણામ, નાશ, હિંસા અને સામર્થ્ય-

નો વિચાર ન કરતાં માત્ર મોહથીજ આરંભાય;
તે કર્મ તામસ કહેવાય છે. ૨૫

મુક્તસંગોઽનહંવાદી ધૃત્યુત્સાહસમન્વિતઃ ।

સિદ્ધ્યસિદ્ધ્યોર્નિર્વિકારઃ કર્તા સાત્ત્વિક ઉચ્યતે ॥

જે કર્તા આસક્તિરહિત, અહંતામમતા વિનાનો,
ધીરજ ને ઉત્સાહવાળો તથા સિદ્ધિ-અસિદ્ધિમાં હર્ષ
શોકરહિત છે; તે કર્તા સાત્ત્વિક કહેવાય છે. ૨૬

રાગી કર્મફલપ્રેપ્સુર્લુંબ્ધો હિંસાત્મકોઽશુચિઃ ।

હર્ષશોકાન્વિતઃ કર્તા રાજસઃ પરિકીર્તિતઃ ॥૨૭

જે કર્તા વિષયાસક્ત, કર્મફળને ઇચ્છનારો, લોભી,
ધાતકી, અપવિત્ર આચરણવાળો તથા (સિદ્ધિ-અસિદ્ધિ-
માં) હર્ષ-શોકવાળો હોય; તે રજોગુણી કહેવાય છે.

અયુક્તઃ પ્રાકૃતઃ સ્તબ્ધઃ શઠો નૈષ્કૃતિકોઽલસઃ ।

વિષાદી દીર્ઘસૂત્રી ચ કર્તા તામસ ઉચ્યતે ॥૨૮॥

જે કર્તા અયુક્ત (અનિતેન્દ્રિય), પ્રાકૃત-અસં-
સ્કારી, સ્તબ્ધ (અનન્ન-ધમંડી), શઠ, બીજને
નડનારો, આળસુ, ખેદ કર્યા કરનારો કિંવા દીર્ઘસૂત્રી
(લાંબી લાંબી વાતો કે વિચારોમાં રહી અમલ કરે
નહિ એવો) હોય તે તામસી કહેવાય છે. ૨૮

બુદ્ધેર્મેદં ધૃતેશ્ચૈવ ગુણતત્ત્વિવિધં શૃણુ ।

પ્રોચ્યમાનમશેષેણ પૃથક્ત્વેન ધનંજય ॥ ૨૯ ॥

હે ધનંજય ! ગુણોને લીધે બુદ્ધિના અને ધીરજના પણ ત્રિવિધ ભેદ કહ્યા છે; તે સર્વ જુદા જુદા સાંભળ.

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कार्याकार्ये भयाभये ।

बंधं मोक्षं च या वेत्ति बुद्धिः सा पार्थ सात्त्विकी ॥

હે પાર્થ ! પ્રવૃત્તિમાર્ગ ને નિવૃત્તિમાર્ગ, કર્તવ્ય ને અકર્તવ્ય, ભય ને અભય; તથા બંધ અને મોક્ષને જે બુદ્ધિ યથાવત્ જાણે છે; તે સાત્ત્વિકી છે.

यया धर्ममधर्मं च कार्यं चाकार्यमेव च ।

अयथावत्प्रजानाति बुद्धिः सा पार्थ राजसी ॥૩૧॥

જે બુદ્ધિ (શાસ્ત્રોક્ત) ધર્મને અધર્મ, તથા કાર્યને અકાર્ય-અયથાર્થ-જેવાં સમજે છે; (અર્થાત્ મોઢાની વાતોવડે અને બીજા બાહ્ય ડોળવડે તો એ બધું યથાર્થ જેવું દેખાડે; પણ એમાંયે આંતરિક હેતુ તો સ્વાર્થ સાધવાનો હોય) તે બુદ્ધિ હે પાર્થ ! રાજસી છે.

अधर्मं धर्ममिति या मन्यते तमसा वृता ।

सर्वार्थान् विपरीतांश्च बुद्धिः सा पार्थ तामसी ॥

અને હે પાર્થ ! જે બુદ્ધિ અજ્ઞાનથી ઢંકાયેલી

હોઈને અધર્મને ધર્મ માને છે તથા બધા અર્થોને હોય તેથી ઉલટા માને છે; તે બુદ્ધિ તામસી છે. ૩૨

धृत्या यया धारयते मनःप्राणेंद्रियक्रियाः ।

योगेनाव्यभिचारिण्या धृतिः सा पार्थ सात्त्विकी॥

હે પાર્થ ! જે અચળ ધીરજવડે મન, પ્રાણ અને ઇન્દ્રિયોની ક્રિયાઓને યોગના હેતુથી ધારણ કરાય છે; (કે અનુકૂળ બનાવાય છે;) તે ધીરજ સાત્ત્વિકી છે.

यया तु धर्मकामार्थान् धृत्या धारयतेऽर्जुन ।

प्रसंगेन फलाकांक्षी धृतिः सा पार्थ राजसी ॥૩૪

અને હે અર્જુન ! જે ફળાકાંક્ષી મનુષ્ય (રૂઢિ, મરણ, વ્યાધિ, હાનિ, દુર્દશા, વય ઇત્યાદિ) પ્રસંગને લીધે ધર્મ, અર્થ (ધન-ધામ-સ્ત્રી-પુત્ર-ઇત્યાદિ પદાર્થ) અને કામ (પદાર્થોના ભોગ), એના સંબંધમાં ધીરજ ધારણ કરે છે; તે ધીરજ હે પાર્થ ! રાજસી છે.

यया स्वप्नं भयं शोकं विषादं मदमेव च ।

न विमुंचति दुर्मेधा धृतिः सा पार्थ तामसी ॥૩૫॥

હે પાર્થ ! જે ધીરજવડે દુર્બુદ્ધિ મનુષ્ય ઉંઘ, ભય, શોક, ખેદ તેમજ મદને છોડતો નથી; તે ધીરજ તામસી છે. ૩૫

સુખં ત્વિદાનીં ત્રિવિધં શૃણુ મે ભરતર્ષભ ।

અભ્યાસાદ્રમતે યત્ર દુઃસ્વાંતં ચ નિગચ્છતિ ॥૩૬॥

યત્તદગ્રે વિષમિવ પરિણામેઽમૃતોપમમ્ ।

તત્સુખં સાત્ત્વિકં પ્રોક્તમાત્મબુદ્ધિપ્રસાદજમ્ ॥૩૭

હવે હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! સુખ પણ ત્રણ પ્રકારનાં મારાથી સાંભળ. પરમાત્મવિષયક બુદ્ધિના પ્રસાદથી ઉપજતા જે (જીવનમુક્તિના વિલક્ષણ) સુખમાં અભ્યાસવડે મનુષ્ય રમણ કરે છે અને સર્વ દુઃખોના અંતને પામે છે; તે સુખ, સાધનના આરંભમાં વિષ જેવું હોય તોપણ પરિણામે અમૃતતુલ્ય હોય છે; અને તેથી તે સુખને સાત્ત્વિક કહેલું છે. ૩૬, ૩૭

વિષયેન્દ્રિયસંયોગાદ્ યત્તદગ્રેઽમૃતોપમમ્ ।

પરિણામે વિષમિવ તત્સુખં રાજસં સ્મૃતમ્ ॥૩૮॥

જે સુખ વિષયો અને ઈન્દ્રિયોના સંયોગથી ઉપજે છે; તે તરતમાં અમૃત જેવું ભાસે તોપણ એવડે વિષ જેવું હોય છે, તેથી તેને રાજસ કહેલું છે. ૩૮

યદગ્રે ચાનુબંધે ચ સુખં મોહનમાત્મનઃ ।

નિદ્રાલસ્યપ્રમાદોત્થં તત્તામસમુદાહૃતમ્ ॥૩૯॥

જે સુખ મનુષ્યને પ્રથમ તેમજ એવડે પણ

મોહકારક થતું હોય; તેવા નિદ્રા, આળસ અને પ્રમાદથી ઉપજેલા સુખને તામસી કહેલું છે. ૩૯

ન તદસ્તિ પૃથિવ્યાં વા દિવિ દેવેષુ વા પુનઃ ।

સત્ત્વં પ્રકૃતિજૈર્મુક્તં યદેભિઃ સ્યાત્ ત્રિભિર્ગુણૈઃ ॥

ટુંકમાં એવું કોઈ પણ પ્રાણી કે પદાર્થ આ પૃથ્વીમાં, આકાશમાં કિંવા દેવલોકમાં નથી, કે જે આ પ્રકૃતિજન્ય ત્રણ ગુણોથી મુક્ત હોય. ૪૦

બ્રાહ્મણક્ષત્રિયવિશાં શૂદ્રાણાં ચ પરંતપ ।

કર્માણિ પ્રવિભક્તાનિ સ્વભાવપ્રભવૈર્ગુણૈઃ ॥૪૧॥

હે પરંતપ ! બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રોનાં કર્મ પણ સ્વભાવજન્ય ગુણોને લીધે જૂદાં જૂદાં છે.

શમો દમસ્તપઃ શૌચંઃ ક્ષાંતિરાર્જવમેવ ચ ।

જ્ઞાનં વિજ્ઞાનમાસ્તિક્યં બ્રહ્મકર્મ સ્વભાવજમ્ ॥૪૨

શમ (મનોનિગ્રહ), દમ (ઈન્દ્રિયનિગ્રહ), તપ, પવિત્રતા, ક્ષમા, સરળતા, શાસ્ત્રજ્ઞાન, અનુભવજ્ઞાન અને આસ્તિકતા; એ બ્રાહ્મણનાં સ્વભાવજન્ય કર્મ છે. ૪૨

શૌર્યં તેજો ધૃતિર્દાક્ષ્યં યુદ્ધે ચાપ્યપલાયનમ્ ।

દાનમીશ્વરભાવશ્ચ ક્ષાત્રં કર્મ સ્વભાવજમ્ ॥૪૩॥

શૌર્ય, તેજસ્વિતા, ધૈર્ય, આતુર્ય, યુદ્ધમાંથી

નાસતુ નહિ, દાતાપણું અને ઇશ્વરભાવ, એ ક્ષત્રિયનાં સ્વભાવજન્ય-સ્વાભાવિક-કર્મ છે. ૪૩

કૃષિગોરક્ષવાણિજ્યં વૈશ્યકર્મ સ્વભાવજમ્ ।

પરિચર્યાત્મકં કર્મ શૂદ્રસ્યાપિ સ્વભાવજમ્ ॥૪૪॥

ખેતી, પશુપાલન અને વાણિજ્ય, એ વૈશ્યનાં સ્વભાવજન્ય કર્મ છે; અને સેવાચાકરીનાં કર્મ શૂદ્રને માટે પણ સ્વાભાવિકજ છે. ૪૪

સ્વે સ્વે કર્મણ્યભિરતઃ સંસિદ્ધિં લભતે નરઃ ।

સ્વકર્મનિરતઃ સિદ્ધિં યથા વિંદતિ તચ્છૃણુ ॥૪૫॥

પોતપોતાનાં સ્વાભાવિક કર્મોમાં મગ્ન રહેનાર પરમ સિદ્ધિને પામે છે; પણ એ સ્વકર્મનિરત મનુષ્ય જેવી રીતે સિદ્ધિને પામે છે તે સાંભળ. ૪૫

યતઃ પ્રવૃત્તિર્ભૂતાનાં યેન સર્વમિદં તતમ્ ।

સ્વકર્મણા તમભ્યર્ચ્ય સિદ્ધિં વિંદતિ માનવઃ ॥૪૬॥

જે (પરમાત્માની સત્તાસ્પૃતિ)થી સર્વ ભૂતોની ઉત્પત્તિ અને પ્રવૃત્તિ છે; અને જેનાથી આ સમગ્ર જગત વ્યાપ્ત છે; તે પરમાત્માને પોતાનાં સ્વાભાવિક કર્મવડે પૂજીને મનુષ્ય પરમ સિદ્ધિને પામે છે.

શ્રેયાન્ સ્વધર્મો વિગુણઃ પરધર્માત્સ્વનુષ્ઠિતાત્ ।

સ્વભાવનિયતં કર્મ કુર્વન્નાપ્નોતિ કિલ્બિષમ્ ॥૪૭

અને (બીજાએ તેના શ્રેષ્ઠ ગુણસ્વભાવને લીધે વિશેષ ગુણવાળો ધર્મ પાળ્યો હોય, છતાં પોતાને માટે તો તે પરધર્મરૂપજ હોય છે; માટે તેવા) બીજાએ સારી રીતે આચરેલા પરધર્મ કરતાં સ્વધર્મ ઓછા ગુણવાળો હોય તોપણ તેનેજ (પોતાને માટે) શ્રેષ્ઠ-શ્રેયસ્કર-સમજવો. કેમકે સ્વભાવનિયત કર્મ કરનારો (સહજે કરી શકી) પાપને પામતો નથી.

સહજં કર્મ કૌંતેય સદોષમપિ ન ત્યજેત્ ।

સર્વારંભા હિ દોષેણ ધૂમેનામિરિવાવૃતઃ ॥૪૮॥

માટે હે કૌંતેય ! (બીજા ઉત્તમ ગુણસ્વભાવવાળા માણસના સ્વાભાવિક કર્મ કરતાં) પોતાનું સ્વભાવજન્ય કર્મ દોષવાળું લાગે તોપણ તેને ત્યજવું નહિ. કેમકે ધૂમાડાથી ઢંકાયેલા અગ્નિની પેઠે બધાંજ કર્મ (થોડા-ધણા)દોષથી ઢંકાયેલાં છે. ૪૮

અસક્તબુદ્ધિઃ સર્વત્ર જિતાત્મા વિગતસ્પૃહઃ ।

નૈષ્કર્મ્યસિદ્ધિં પરમાં સંન્યાસેનાધિગચ્છતિ ॥૪૯॥

(અને એ પ્રકારે સ્વધર્મ-કર્મને આચરતો થકો જ્યારે) મનુષ્ય સર્વત્ર-અનાસક્ત બુદ્ધિવાળો, મન-ઈંદ્રિયોને જીતનારો અને સ્પૃહારહિત થાય છે; ત્યારે-

જ તે સંન્યાસે કરીને પરમશ્રેષ્ઠ 'નૈષ્કર્મ્ય' સિદ્ધિ' ને (બાહ્ય ક્રિયા-બહિર્મુખતાવાળાં નિષ્કામ કર્મો ત્યજવાની તથા આંતરિક સાધના સાધવાની યોગ્યતાને) પ્રાપ્ત થાય છે. ૪૯

સિદ્ધિ પ્રાપ્તો યથા બ્રહ્મ તથાપ્રોતિ નિબોધ મે ।

સર્માસેનૈવ કૌંતેય નિષ્ઠા જ્ઞાનસ્ય યા પરા ॥૫૦॥

હૈ કૌંતેય ! એવી સિદ્ધિને-યોગ્યતાને-પામેલો મનુષ્ય જે પ્રકારે જ્ઞાનના પરમ લક્ષ્યરૂપ પરબ્રહ્મ પરમાત્માને પામે છે; તે મારાથી ટુંકામાં સાંભળ.

બુદ્ધ્યા વિશુદ્ધ્યા યુક્તો ધૃત્યાત્માનં નિયમ્ય ચ ।

શદ્વાદીન્વિષયાંસ્ત્યક્ત્વા રાગદ્વેષૌ વ્યુદસ્ય ચ ॥

વિવિક્તસેવી લઘ્વાશી યતવાકાયમાનસઃ ।

ધ્યાનયોગપરો નિત્યં વૈરાગ્યં સમુપાશ્રિતઃ ॥૫૨

અહંકારં બલં દર્પં કામં ક્રોધં પરિગ્રહમ્ ।

વિમુચ્ય નિર્મમઃ શાંતો બ્રહ્મભૂયાય કલ્પતો ॥૫૩॥

એ વિશુદ્ધ-અનાસક્ત બુદ્ધિવાળો મુમુક્ષુ, ધીર-જથી મન-ઈંદ્રિયોને વશ કરીને, શબ્દાદિ વિષયોને ત્યજીને તથા (તે તે વિષયો ઉપરનો) રાગદ્વેષ રેંકી દઈને (૫૧) એકાંતને સેવનારો, થોડો-હલકો-

આહાર કરનારો, મન-વાણી-કાયાને છતનારો, નિત્ય ધ્યાનયોગપરાયણ રહેનારો તથા વૈરાગ્યનો સારી રીતે આશ્રય કરનારો થાય છે; (પર)તથા અહં-કાર, બળ, દુરાગ્રહ, કામ, ક્રોધ અને સંગ્રહ-પરિગ્રહનો પરિત્યાગ કરીને જ્યારે સર્વત્ર અહંતામમતાવનાનો અને શાંત ચિત્તવાળો બને છે; ત્યારેજ તે 'બ્રહ્મ-પ્રાપ્તિને યોગ્ય થયેલો' મનાય છે. ૫૩

ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न कांक्षति ।

समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम् ॥ ५४ ॥

વળી એ બ્રહ્મભૂત (થવા ઈચ્છનારો) જિજ્ઞાસુ જ્યારે પ્રસન્ન ચિત્તવાળો બનીને કશાને શોચતો નથી કે ઈચ્છતો નથી; તથા સર્વ ભૂતોમાં સમ-દૃષ્ટિવાળો થાય છે, ત્યારે તે મારી પરાભક્તિને લાભે છે.

भक्त्या मामभिजानाति यावान्यश्चास्मि तत्त्वतः ।

ततो मां तत्त्वतो ज्ञात्वा विशते तदनंतरम् ॥ ५५ ॥

અને હું જે (અપાર અનુપમ મહત્તાવાળો) છું, અને જે કાંઈ છું, તે સહિત મને તે પરાભક્તિવડેજ તત્ત્વથી-યથાવત્-જાણી શકે છે; તથા તે એવી રીતે મને તત્ત્વથી જાણીનેજ તદનંતર મારામાં પ્રવેશે છે.

सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मद्यपाश्रयः ।

મત્પ્રસાદાદવાપ્નોતિ શાશ્વતં પદમવ્યયમ્ ॥૫૬॥

આ પ્રકારે સદા મારાજ આશ્રયે રહેનારો મનુષ્ય, (સ્વભાવનિયત) કર્મો કરતો છતો મારા કૃપા-પ્રસાદ (ને પામતો ચાલે છે, અને તેના) વડે શાશ્વત અવિનાશી પદને-પરમ સિદ્ધિને-પામે છે. ૫૬

चेतसा सर्वकर्माणि मयि संन्यस्य मत्परः ।

बुद्धियोगमुपाश्रित्य मच्चित्तः सततं भव ॥૫૭॥

માટે તું મનવડે સર્વ કર્મો મને અર્પણ કરતો રહી મારેપરાયણ થઈને તથા સમત્વબુદ્ધિરૂપ યોગનો આશ્રય લઈને સદા મારામાં જ ચિત્ત રાખનારો થા.

मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यसि ।

अथ चेत्त्वमहंकारान्न શ્રોષ્યસિ વિનંક્ષ્યસિ॥૫૮॥

આ પ્રમાણે મારામાં ચિત્તવાળો થવાથી મારી કૃપાવડે તું સર્વ દુર્ગોને (કિલ્લાઓ-વિદ્યો-અંતરા-યો-એને)તરી જઈશ; અને જો તું અહંકારથી મારું કહેવું નહિ સાંભળે તો તો વિનાશજ પામીશ.

यदहंकारमाश्रित्य न योत्स्य इति मन्यसे ।

मिथ्यैष व्यवसायस्ते प्रकृतिस्त्वां नियोक्ष्यति ॥

અહંકારનો આશ્રય લઈને તું જે એમ માને છે કે,

‘હું’ યુદ્ધ નહિ કરૂં” પણ તારો એ નિશ્ચય મિથ્યા થઇ તારી ક્ષાત્રપ્રકૃતિ (સ્વભાવ) તને યુદ્ધમાં જ યોજશે.

સ્વભાવજેન કૌંતેય નિબદ્ધઃ સ્વેન કર્મણા ।

કર્તું નેચ્છસિ યન્મોહાત્ કરિષ્યસ્યવશોઽપિ તત્ ॥

હે કૌંતેય ! (સર્વની પેઠે તું પણ) પોતાના ગુણ-સ્વભાવજન્ય કર્મોથી બંધાયેલો-ટેવાયેલો હોવાથી મોહને લીધે (અત્યારે જે) કરવા ઇચ્છતો નથી; તે કાર્ય પ્રકૃતિને વશ થઇને પરાણે તું કરીશ. ૬૦

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।

भ्रामयन्सर्वभूतानि यंत्रारूढानि मायया ॥૬૧॥

તમેવ શરણં ગચ્છ સર્વભાવેન ભારત ।

तत्प्रसादात्परां शान्तिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतं ॥

માટે હે અર્જુન ! સર્વ ભૂતોના હૃદયપ્રદેશમાં રહેલો ઈશ્વર, કે જે સર્વ ભૂતોને પોતાની યોગ-માયાવડે યંત્રપર બેસાડેલાં પૂતળાંની પેઠે (તેમનાં કર્માનુસાર) ચલાવી રહ્યો છે; તે પરમાત્માને જ શરણે સર્વભાવથી જ. કેમકે હે ભારત ! તેની જ કૃપાથી તું પરમ શાન્તિ તથા શાશ્વત ધામને પામીશ. ૬૧, ૬૨

इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद्गुह्यतरं मया ।

વિમૃશ્યૈતદશેષેણ યથેચ્છસિ તથા કુરુ ॥૬૩॥

આ પ્રમાણે ગુહ્યથી પણ વિશેષ ગુહ્ય જ્ઞાન મેં તને કહ્યું છે. હવે એ રહસ્યપૂર્ણ જ્ઞાનનો પૂરેપૂરો વિચાર કરીને જેમ તારી ઇચ્છામાં આવે તેમ કર.

સર્વગુહ્યતમં ભૂયઃ શૃણુ મે પરમં વચઃ ।

ઈષ્ટોઽસિ મે દૃઢમિતિ તતો વક્ષ્યામિ તે હિતમ્ ॥

મન્મના ભવ મદ્ભક્તો મદ્યાજી માં નમસ્કુરુ ।

મામેવૈષ્યસિ સત્યં તે પ્રતિજાને પ્રિયોઽસિ મે ૬૫

ફરી પણ મારું સર્વ ગુહ્યોમાં ઉત્તમ અને પરમ સારભૂત વચન સાંભળ. તું મને અત્યંત પ્રિય છે તેથી તારું એ હિત તને કહીશ કે, (૬૪) “મારામાંજ મનવાળો મારોજ ભક્ત અને મનેજ પૂજનારો થા તથા મનેજ નમસ્કાર કર; અને તેથી તું મનેજ પ્રાપ્ત થઈશ.” આ સત્ય પ્રતિજ્ઞા તારી પાસે એ માટે કરું છું કે, તું મારો પ્રિય સખા છે. ૬૫

સર્વધર્માન્પરિત્યજ્ય મામેકં શરણં વ્રજ ।

અહં ત્વા સર્વપાપેભ્યો મોક્ષયિષ્યામિ મા શુચઃ ॥

અર્થાત્ બીજા બધા ધર્મોનો પરિત્યાગ કરીને તું કેવળ એક મારોજ શરણે આવ. (એટલે કે અ-

ત્યારે તો તને જે યોગબુદ્ધિથી યુદ્ધકાર્ય કરવાનું કહ્યું છું તેજ કર) અને હું તને (એથી થનારાં) સર્વ પાપોથી મુક્ત કરીશ, માટે (એ વાતનો) શોક ન કર.

इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचन ।

न चाशुश्रूषवे वाच्यं न च मां योऽभ्यसूयति ॥૬૭॥

(તારી યોગ્યતાને લીધેજ) તને કહેલું આ પરમ રહસ્ય તારે અતપસ્વીને, અભક્તને, સેવારહિતને, સાંભળવાની ઇચ્છાવગરનાને તથા મારો દ્વેષ કરનારા મનુષ્યને કદી પણ કહેવું યોગ્ય નથી. ૬૭

य इदं परमं गुह्यं मद्भक्तेष्वभिधास्यति ।

भक्तिं मयि परां कृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयः ॥૬૮॥

न च तस्मान्मનુष्येषु कश्चिन्मे प्रियकृत्तमः ।

भविता न च मे तस्मादन्यः प्रियतरो भुवि ॥૬૯॥

આ પરમ ગુહ્ય જ્ઞાન જે કોઈ મારા ભક્તોમાં પ્રચારશે—સમજાવશે, તે પણ નિઃસંશય મારી પરાભક્તિ કરીને મનેજ પ્રાપ્ત થશે. કેમકે તેના કરતાં મારું વધારે પ્રિય કરવાવાળો સર્વ મનુષ્યોમાં કોઈ નથી, તેમ મને તેના જેટલો પ્રિયતર પણ આ પૃથ્વીમાં બીજો થનાર નથી. ૬૮, ૬૯

અધ્યેષ્યતે ચ ય હમં ધર્મ્યં સંવાદમાવયોઃ ।

જ્ઞાનયજ્ઞેન તેનાહમ્ દૃષ્ટઃ સ્યામિતિ મે મતિઃ ॥૭૦॥

આપણા આ ધર્મભય સંવાદરૂપી ગીતાશાસ્ત્ર-
નું જે કોઈ અધ્યયન કરશે, તેણે એ જ્ઞાનયજ્ઞવડે
મને-પોતાને પૂજ્યો છે; એમ હું માનીશ. ૭૦

શ્રદ્ધાવાનનસૂયશ્ચ શૃણુયાદપિ યો નરઃ ।

સોઽપિ મુક્તઃ શુભાલ્લોકાન્ પ્રાપ્નુયાત્પુણ્યકર્મણામ્

જે મનુષ્ય શ્રદ્ધાવાન તથા દ્વેષરહિત થઈને આ
ગીતાશાસ્ત્રનું શ્રવણ પણ કરશે, તે પાપકર્મથી
મુક્ત થશે અને પુણ્યકર્મ કરનારાઓને પ્રાપ્ત થવા-
વાળા શુભ લોકોને પામશે. ૭૧

કચ્ચિદેતત્શ્રુતં પાર્થ ત્વયૈકાગ્રેણ ચેતસા ।

કચ્ચિદજ્ઞાનસંમોહઃ પ્રનષ્ટસ્તે ધનંજય ॥ ૭૨ ॥

હૈ પાર્થ ! તેં આ જ્ઞાન એકાગ્રચિત્તે સાંભળ્યું
કે કેમ ? અને હૈ ધનંજય ! તારો અજ્ઞાનજન્ય મોહ
સર્વથા નાશ પામ્યો કે કેમ ? ૭૨

॥ અર્જુન ઉવાચ ॥

નષ્ટો મોહઃ સ્મૃતિર્લબ્ધા ત્વત્પ્રસાદાન્મયાચ્યુત ।

સ્થિતોઽસિ ગતસંદેહઃ કરિષ્યે વચનં તવ ॥૭૩॥

હે અચ્યુત ! આપની કૃપાથી મને (સ્વધર્મ કર્મની, ગુણ સ્વભાવની, કાર્ય અકાર્યની, પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિની, યોગબુદ્ધિની તથા કર્તાવ્ય પ્રાપ્તવ્ય ઇચ્છા સર્વ) સ્મૃતિ પ્રાપ્ત થઈ છે અને તેથી મારો તમામ મોહ નષ્ટ થયો છે; તથા હું સંદેહરહિત અને સ્થિર થયો છું. માટે આપના વચન પ્રમાણેજ કરીશ. ૭૩

॥ સંજય ઉવાચ ॥

इत्यहं वासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मनः ।

संवादमिममश्रौषमद्भुतं रोमहर्षणम् ॥ ७४ ॥

હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ પ્રમાણે મેં ભગવાન વાસુદેવ અને મહાત્મા અર્જુનનો આ અદ્ભુત રહસ્યવાણો તથા રૂવાં ઉભાં કરે એવો સંવાદ સાંભળ્યો. ૭૪

व्यासप्रसादात्श्रुतवान् एतद्गुह्यमहं परम् ।

योगं योगेश्वरात्कृष्णात् साक्षात्कथयतः स्वयम् ॥

ભગવાન વ્યાસના પ્રસાદથી આ પરમ ગુહ્ય યોગને સાક્ષાત્ યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના પોતાના મુખથી કહેવાતો મેં સાંભળ્યો છે. ૭૫

राजन्संस्मृत्य संस्मृत्य संवादमिममद्भुतम् ।

કેશવાર્જુનયોઃ પુણ્યં હૃષ્યામિ ચ મુહુર્મુહુઃ ॥૭૬॥

હે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજન્ ! કેશવ અને અર્જુનના આ અદ્ભુત અને પવિત્ર કરનારા સંવાદને સંભારી સંભારીને હું વારંવાર હર્ષ પામું છું. ૭૬

તच्च संस्मृत्य संस्मृत्य रूपमत्यद्भुतं हरेः ।

विस्मयो मे महान् राजन् हृष्यामि च पुनःपुनः ॥

અને હે રાજન્ ! શ્રીહરિના તે અતિ અદ્ભુત વિશ્વરૂપને પણ સંભારી સંભારીને મને મહાન આશ્ચર્ય થાય છે; તથા હું વારંવાર આનંદ પામું છું.

यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः ।

तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥ ७८ ॥

જ્યાં યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ છે અને જ્યાં ધનુર્ધારી અર્જુન છે; ત્યાંજ લક્ષ્મી, વિજય, વિભૂતિ અને અચળ નીતિ છે; એમ મારો મત છે. ૭૮

हरिःॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां

योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनસંવાદે મોક્ષસંન્યાસયોગો નામ

અષ્ટાદશોઽધ્યાયઃ ॥ ૧૮ ॥

॥ श्रीमद्भगवद्गीता समाप्ता ॥

ખોત્તાંકેષે જાણવા જેવાં વિકારો

ગીતા સુગીતા કર્તવ્યા કિમન્યૈઃ શાસ્ત્રવિસ્તરૈઃ ।

યા સ્વયં પદ્મનાભસ્ય મુખપદ્માદિનિઃસૃતા ॥

ભાવાર્થ:--સ્વયં વિષ્ણુ ભગવાનના મુખારવિંદમાંથી નીકળેલા ગીતાશાસ્ત્રને ગાવા જેવું (પરમપદ્મદાયક) કર્તવ્ય હોવા છતાં અન્ય શાસ્ત્રોની ગડમથલમાં પડવાનું શું પ્રયોજન છે ! “ મહર્ષિ વ્યાસ ”

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે:--“હે અર્જુન ! આપણાં આ ધર્મમય સંવાદરૂપ ભગવદ્ગીતાનું જે કોઈ પઠન કરશે, તેણે જ્ઞાનયજ્ઞથી મારું-પરમાત્માનું પૂજન કર્યું છે એમ હું સમજીશ.”

શ્રીજ્ઞાનેશ્વર મહારાજ કહે છે કે:--“ભગવદ્ગીતામાં વેદોના ત્રણે કાંડ સ્પષ્ટ કરેલા છે; એટલુંજ નહિ પણ તે મૂર્તિમાન વેદરૂપ હોઈને ઔદાર્યમાં તો વેદથી પણ વધારે છે.” x x x “જે કોઈ ગીતા ગ્રંથ બીજાઓને આપે તેણે લોકોને મારે મોક્ષસુખનું સદાવ્રત ખોલેલું જાણવું.” x x “ગીતારૂપી માતા અને મનુષ્યોરૂપી બાળકો છૂટાં પડેલાં ભટકે છે; તેમનો મેળાપ કરાવી આપવો, એ તો સર્વ સંજ્ઞાનોનો મુખ્ય ધર્મ છે.”

મહાત્મા બંકિમચાણુ કહે છે કે:--“ગીતાને ધર્મનો સર્વોત્તમ ગ્રંથ માનવાનું એજ કારણ છે કે તેમાં જ્ઞાન, કર્મ અને ભક્તિ, ત્રણેને યોગ્ય ન્યાય આપવામાં આવ્યો છે કે જેવું બીજા કોઈ પણ ગ્રંથમાં સામંજસ્ય નથી !” x x “આવો અપૂર્વ ધર્મ, આવું અપૂર્વ ઐક્ય કેવળ ગીતામાંજ દષ્ટિગોચર થાય છે. આવી અદ્ભુત ધર્મવ્યાખ્યા કોઈ પણ દેશમાં ને કોઈ પણ કાળે કોઈએ કરી હોય એમ જણાતું નથી.” x “આવો ઉદાર અને ઉત્તમ ભક્તિવાદ જગતમાં બીજો ક્યાંય નથી.”

મહાત્મા થોરો:--“પ્રાચીન યુગની સર્વસ્મરણીય વસ્તુઓમાં ભગવદ્ગીતાથી શ્રેષ્ઠ કોઈ પણ વસ્તુ નથી. * * ભગવદ્ગીતામાં

એટલું ઉત્તમ અને સર્વવ્યાપી જ્ઞાન છે કે તેના લખનાર દેવતાને અગણિત વર્ષ થઇ જવા છતાં તેના જેવો બીજો એકે અંથ હજી સુધી લખાયો નથી. * * ગીતાની સાથે સરખાવતાં જગતનું હાલનું બીજું બધું જ જ્ઞાન મને તુરંજ જણાય છે અને વિચાર કરતાં આ અંથનું મહત્ત્વ મને એટલું બધું જણાય છે કે કોઇ કોઇ વાર તો એવોજ વિચાર થઇ આવે છે કે આ તત્ત્વજ્ઞાન કોઇ જૂદાજ યુગમાં લખાયલું હોવું જોઇએ. * * હું રોજપ્રાતઃકાળે મારા હૃદય અને બુદ્ધિને ગીતારૂપી પવિત્ર જળમાં સ્નાન કરાવું છું.”

એમર્સન-અમેરિકાનો આ સર્વશ્રેષ્ઠ સાહિત્યકાર ગીતાનું પુસ્તક હમેશાં પોતાની નજર સામે રાખતો. કેમકે ગીતાને તે સમગ્ર વિશ્વના સાહિત્યમાં સર્વોત્તમ અંથ, ચિંતનની સર્વશ્રેષ્ઠ સામગ્રી તથા માનવજાતિના અનુલવની સૌથી મદાન સંપત્તિ માનતો હતો. જ્યારે તે એમાંનો “સર્વભૂતેષુ ચાત્માનં સર્વભૂતાનિ ચાત્મનિ” એ શ્લોક વાંચતો, ત્યારે તેનું આખું શરીર પુલકિત થઇ જતું; હૃદય નાચી ઉઠતું અને કલાકોના કલાકોસુધી આનંદાશ્રુ વહાવતો ! પોતાના ગીતા પુસ્તકને તે ઈષ્ટદેવની મૂર્તિ સમાન ગણતો.

લોકમાન્ય તિલક મહારાજ—“ગીતારહસ્ય”માં લખે છે કે “સમસ્ત સંસારના સાહિત્યમાં ગીતાના જેવો કોઇ પણ અંથ નથી.” એ ઉપરાંત બૌદ્ધોનો ત્રિપિટક અને ધર્મપદ તથા ખ્રિસ્તી-ઓના બાઇબલ સાથે પણ ગીતાની તુલના કરીને તેમણે એજ નિષ્કર્ષ કાઢ્યો છે કે “દુઃખી આત્માને શાંતિ આપનાર, આધ્યાત્મિક પૂર્ણદશાની ઓળખાણ આપનાર અને દુઃકામાં ચરાચર જગતનાં ગૂઢ તત્ત્વોને સમજાવી દેનારો ગીતાના જેવો કોઇ પણ અંથ સમસ્ત વિશ્વની કોઇ પણ ભાષામાં નથી.”

“વર્ણનો, આશ્રમનો, જ્ઞાતિનો, દેશનો, સ્ત્રીનો કે શૂદ્રાદિનો ભેદ ન રાખતાં સર્વ કોઈ માટે એકસરખી સદ્ગતિ સમજાવનાર ઇતિર ધર્મપ્રત્યે સહિષ્ણુતા દર્શાવનાર એવી જે જ્ઞાન, ભક્તિ અને કર્મયુક્ત ગીતા, એ તો સનાતન વૈદિક ધર્મરૂપી વિશાળ વૃક્ષનું

એક અલંત મધુર અને અમૃતપદને પમાડનાર અમર ફળ છે. ”

“આ ગીતાધર્મમાં વૈદિક ધર્મનો જે સમગ્ર સાર સમાયલો છે, તે સારભૂત નિલધર્મને જાણીને કેવળ કર્તવ્યતરીકેજ સર્વ ભૂતલિ-
તાર્થે પ્રખળ પ્રયત્નો કરીને વિજયો મેળવનારા કર્મવીરો તથા ધર્મો-
ત્માઓ જ્યારે આ ભારત ભૂમિને અલંકૃત કરતા હતા, ત્યારે
આ દેશ ઈશ્વરકૃપાને પાત્ર થઈ જ્ઞાનને અનુસરતા ચારિત્ર્ય ઉપરાંત
ઐશ્વર્યને પણ શિખરે પહોંચી ચૂક્યો હતો; અને જ્યારથી એ બંને
લોકમાંથી તારનારો તથા પરમ શ્રેયસ્કર એવો પૂર્વતર ધર્મ છૂટતો
ચાલ્યો ત્યારથીજ ભારતવાસીઓની દુર્દશા શરૂ થઈ છે.”

“હિંદુધર્મ અને નીતિશાસ્ત્રનાં મૂળ તત્ત્વ જેણે જાણવાં હોય
તેણે આ અપૂર્વ ગ્રંથનું અવશ્ય અને પ્રથમ અધ્યયન કરવું જોઈએ.
કારણ કે યોગ, સાંખ્ય, ન્યાય, મીમાંસા, ઉપનિષદો, વેદાન્ત વગેરેના
રૂપમાં ક્ષરાક્ષર સૃષ્ટિનો તથા ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞના જ્ઞાનનો વિચાર કરનારાં
પ્રાચીન શાસ્ત્રો યથાશક્ય પૂર્ણાવસ્થાએ પહોંચ્યા પછી વૈદિક ધર્મને
જે જ્ઞાનમૂલક, ભક્તિપ્રધાન તથા કર્મયોગપરાયણ એવું છેવટનું
સ્વરૂપ અપાયું; અને જે સ્વરૂપ હાલના પ્રચલિત વૈદિક ધર્મના
મૂળરૂપ છે; તેજ સ્વરૂપ આ ભગવદ્ગીતામાં પ્રતિપાદન કરેલું છે;
અને તેથીજ કહી શકાય કે, હિંદુધર્મનાં તત્ત્વો સંક્ષેપમાં અને
નિઃસંદેહ રીતે સમજાવી શકે એવો ગીતાના જેવો બીજો કોઈ
પણ ગ્રંથ સંસ્કૃત વાડમયમાં નથી. ”

ચીની અનુવાદક-ચીનના આ અનુવાદક શ્રીકૃષ્ણના જ્ઞાન
ઉપર એટલો આસક્ત હતો કે તે દરરોજ ત્રણચાર વાર પ્રેમરુદન
કરતો. ચીનાઓએ તો એનુંજ નામ “કિપનગુ” (કૃષ્ણગુ) પાડ્યું
હતું; અને અત્યારે તો ત્યાં એનું મૂળ નામ કોઈ પણ જાણતું નથી.

મ૦ ગાંધી-“એક વખત મારો અંતકાળ પાસે આવેલો
જાણુયો, તે વખતે ગીતા મને બહુજ આશ્વાસનરૂપ થઈ હતી.”

વૉરન હેસ્ટિંગ્સ-“કોઈ પણ જાતિને ઉન્નતિના શિખરે
ચઢાવવામાં ગીતાનો ઉપદેશ અદ્વિતીય છે.”

ઉત્તમ અને સસ્તા ગ્રંથો

ગ્રંથનું નામ

પૃષ્ઠસંખ્યા

મૂલ્ય.

અતિ ઉત્તમ ધાર્મિક ગ્રંથો

સંપૂર્ણ મહાભારત-શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર	૫૨૦૦	૩૬)
શ્રીવાલ્મીકિ રામાયણ-૩૨ ચિત્રોસાથે.....	૧૩૨૦	૬)
તુલસીકૃત રામાયણ-૪૦ ચિત્રોસાથે	૧૩૫૦	૬)
મહાભારતનું શાંતિપર્વ-નવી આવૃત્તિ.....	૬૦૦	૫)
ગિરધરકૃત શુદ્ધ રામાયણ ...	૭૮૪	૨૧
અખાની વાણી-મનહરપદ સાથે ...	૫૦૦	૧૧૧
પ્રીતમની વાણી-સર્વથી મોટા સંગ્રહ.....	૪૨૦	૧૧૧
છોટમની વાણી-ગ્રંથ ૧ લો.....	૨૬૪	૧)
છોટમની વાણી-ગ્રંથ ૨ ને ...	૪૫૬	૧૧૧
છોટમની વાણી-ગ્રંથ ૩ ને ...	૨૭૬	૧)
ધર્મતત્ત્વ-અંકિમચરિત્રસાથે ...	૨૪૮	૦૧૧૧
યોગતત્ત્વ ...	૩૮૪	૧૧
શ્રીયોગવાસિષ્ઠ-મહારામાયણ બે ભાગમાં.....	૧૬૦૦	૧૦)
મહાભારતનાં આદિ અને સભાપર્વ(૧લી આવૃત્તિ)૬૦૦...	૨)
શ્રીદાસબોધ-નવી આવૃત્તિ ...	૬૨૦	૨૧૧
શ્રીજ્ઞાનેશ્વરી ભગવદ્ગીતા-નવી આવૃત્તિ...	૮૦૦	૨)
શ્રીભગવતી ભાગવત-ઉત્તમ ભાષાંતર ...	૮૬૪	૪૧૧
શ્રીમદ્ભાગવત-ઉત્તમ ભાષાંતર નવી આવૃત્તિ છપાય છે	૪)
શ્રીરામકૃષ્ણકથામૃત-બંને ભાગ ભેગા ...	૬૫૦	૨૧૧
સ્વામી રામતીર્થ-ગ્રંથ ૧ લો-ભાગ ૧ થી ૫...	૫૮૦	૨)
„ „ ગ્રંથ ૨ ને-ભાગ ૬ થી ૯...	૬૮૦	૨૧
„ „ ગ્રંથ ૩ ને-ભાગ ૧૦-૧૧...	૫૨૮	૨)

,,	,,	અંથ ૪ થો-ભાગ ૧૨-૧૩...	૬૪૦	૨)
સ્વામી વિવેકાનંદ	અંથ ૧ લો-ભા.	૧-૨-૩	૫૭૫	૨૧
,,	,,	અંથ ૨ જો-ભા.	૪-૫...	૬૦૦	...	૨૧
,,	,,	ભાગ ૬ થી ૮ નોખા	...	૧૦૦૦	...	૩)
,,	,,	ભાગ ૯ મો-સંપૂર્ણ ચરિત્ર	૭૪૦	૨૧૧
,,	,,	ભાગ ૧૦ મો-રાજયોગ...	૩૦૦	૧)
શ્રીભક્તચરિત્ર	અથવા ભક્તિરસામૃત	...	૪૦૮	૧૧૧
શ્રીભજનસાગર-નવી	આવૃત્તિ	...	૨૦૦	૦૧૧-
સ્વર્ગનું વિમાન...	૩૮૪	૧૧૨
સ્વર્ગની કુંચી...	૩૭૮	૧૧૨
સ્વર્ગનો ખજાનો	૩૨૪	૧૧૨
સ્વર્ગનો પ્રકાશ...	૩૩૬	૧૧૨
ભગવદ્ગીતા-ગુજરાતી સરલાચંદ્રસહિત	૨૫૬	૦)૨, ૦)૩,	૦૧	
,,	,,	(સ્થુલાક્ષર)	૨૭૨	૦૧,	૦૧૨, ૦૧૧	
ભગવદ્ગીતા-મરાઠી કે હિંદી ટીકાસહિત...	૨૩૦	૦૧
ભગવદ્ગીતા-મૂલભાષા-મધ્યમ તથા મોટા અક્ષરમાં	૦૧ અને ૦૧૧	
પંચરત્નગીતા-મૂલભાષા-નાના, મધ્યમ તથા મોટા અક્ષરમાં	૦૧, ૦૧૨, ૦૧૧	
મહાભારત અને રામાયણ-વિષે વિચારો	૨૦૦	૦૧૧૨
શ્રીમહાભારત વિષે-જાણવા જોગ વિચારો...	૩૨૮	૧૧૧

ઉત્સાહ અને ચેતનાપ્રેરક પુસ્તકો

શુભસંગ્રહ-ભાગ ૧ લો...	૧૯૨	૦૧
શુભસંગ્રહ-ભાગ ૨ જો...	૭૦૦	૨૧૧
શુભસંગ્રહ-ભાગ ૩ જો	૪૩૨	૧૧૧
શુભસંગ્રહ ભાગ ૪ થો.....	છપાય છે.	સત્વર બહાર પડશે.	
આગળ ધસો-નવી આવૃત્તિ	૪૬૮	૧૧૧૧
આદર્શ દૃષ્ટાંતમાળા-ભાગ ૧ લો	૩૩૬	૧)૨
,,	,,	ભાગ ૨ જો	૧૧
સુખ, સામર્થ્ય ને સમૃદ્ધિ ફરીથી	છપાશે...	૧૧૧૨

ભાગ્યના સૃષ્ટાઓ ફરીથી છપાશે ૧૧
બંકિમનિબંધમાળા-ધર્મતત્ત્વસાથે ૫૯૦ ... ૧૧૧
પ્રભુમયજીવન ૨૨૦ ... ૦૧૧

ધતિહાસ અને વૈદક્ષંબંધી ઉપયોગી પુસ્તકો

રાજસ્થાનનો ધતિહાસ-બે મોટા ગ્રંથોમાં ... ૧૫૩૦ ... ૧૦)
આર્યભિષક્ અથવા હિંદનો વૈદ્યરાજ ... ૭૦૦ ... ૪)
આરોગ્યવિષે સામાન્ય જ્ઞાન-ગાંધીજીકૃત ... ૧૪૦ ... ૦૧

બોધદાયક ઉત્તમ જીવનચરિત્રો

ભારતના વીર પુરુષો... .. ૨૮૮ ... ૧)
દાનવીર કાર્નેગી ૪૦૦ ... ૧૧
શ્રીભક્તચરિત્ર અથવા ભક્તિરસામૃત ... ૪૦૮ ... ૧૧
મુસ્લીમ મહાત્માઓ ૫૬૨ ... ૧૧૧
કાઉન્ટ ટોલ્સ્ટોયનું જીવનચરિત્ર... .. ૬૨૦ ... ૨૧
મહાન નેપોલિયન બોનાપાર્ટ ૮૪૦ ... ૩)
સ્વામી રામતીર્થની જીવનકથા ૬૪૦ ... ૨)
સ્વામી વિવેકાનંદનું સંપૂર્ણ જીવનચરિત્ર ... ૭૪૦ ... ૨૧
મહાન સમ્રાટ અકબર... .. ૩૫૨ ... ૧
શ્રી શિવાજી છત્રપતિ ૫૨૮ ... ૨
વીર દુર્ગાદાસ... .. ૨૪૦ ... ૦૧૧
ભારતના સ્ત્રીરત્નો-ત્રણ ગ્રંથોમાં ... ૨૧૦૦ ... ૬)
,, ,, છુટક દરેક ભાગના ૨૧

સ્ત્રીઓ તથા પુરુષોમાટે બોધપ્રદ વાર્તાઓ

હુંકીવાર્તાઓ-ભાગ ૧ થી ૪ ભેગા ૬૦૦ ... ૨)
હુંકીવાર્તાઓ-ભાગ ૫ મો. ૨૮ સાંસારિક વાતો ૩૦૪ ... ૦૧૧
હુંકીવાર્તાઓ-ભાગ ૬ ટ્રો-બોધપ્રદ ૨૭ વાતો... ૩૬૦ ... ૧)
હુંકીવાર્તાઓ-ભાગ ૭ મો-અનેક વાતો ... ૨૫૦ ... ૧૧
દયાળુ માતા અને સદ્ગુણી પુત્રી ૧૬૦ ... ૦

બાળકોમાટે ખાસ ઉપયોગી પુસ્તકો

સફળુણી બાળકો-૬૯ બનાવોનો સંગ્રહ ...	૧૨૮ ...	૦૧
બાળસફળોધ-વાર્તાઓરૂપે ધાર્મિક શિક્ષણ...	૧૧૨ ...	૦૧
બાળકોની વાતો-૨સિક વાતચીતરૂપે ૨૧ પાઠ ૬૬ ...	૦)૬	
દુઃખમાં વિદ્યાર્થ્યસ-સચોટ સાચાં દર્શાવો...	૬૦ ...	૦૧
મુળોધક નીતિકથા ...	૧૮૪ ...	૦૧૩

ચિત્રો અને ચિત્રાવલીઓ

શ્રીમહાભારત ચિત્રાવલી ૨૬ ચિત્રોનો સુંદર સંગ્રહ ...	૧)
શ્રીરામાયણ ચિત્રાવલી ૩૬ " " " ...	૧)
ભગવાન શ્રીકૃષ્ણમુરારીનું ત્રિરંગી ચિત્ર ...	૦૧-
દ્રૌપદીવસ્ત્રાહરણ (ત્રિરંગા છે.) ...	૦૧-
જ્ઞાનપટ અને સોપાનપટ ...	૦)-
ઉપરનાં ત્રિરંગી ચિત્રો ઉપર નીચે પતરાની પ્રતી સાથે...	૦૧૩

ઉપરની ચિત્રાવલીઓનાં છૂટક ચિત્રો પણ મળશે.

મંગાવનારને ખાસ સૂચના

૧-પોસ્ટેજ ઉપરાંત રજીસ્ટર તથા વી. પી. ખર્ચ પણ રૂ.૧૦) સુધીનું રૂ.૦૧ જૂદું લાગે છે. ૨-મંગાવેલામાંનાં જે પુસ્તકો ન આવે તે ખલાસ સમજવાં. ૩-પૂરું મૂલ્ય પ્રથમથીજ મોકલીને ફરિયાદ રૂ. નાં પુસ્તક રેલરસ્તે મંગાવવાથી વધારાના પેકીંગ ખર્ચ રૂ. ૦૧ ચઢશે તો- પણ કુલ ખર્ચ બહુ ઓછો આવશે. ૪-મહાભારત સુદ્ધાં રૂ. ૧૦૦)નાં, અથવા મહાભારત સિવાયનાં રૂ. ૨૫) નાં પુસ્તકો લેનારને છાપેલી કિંમતમાંથી અમદાવાદમાં ૧૨૧૧ ટકા કમીશન મળશે; પરંતુ કિંમતી કિંમત ચાલુ હશે ત્યાંસુધી તો કમમાં કમ રૂ. ૧૦૦)નાં અથવા તો એકજ નતનાં ૧૦૦ પુસ્તકો લેવાશે તોજ કમીશન ૬૧ ટકા કપાશે.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

મદ્ર પાસે, અહમદાબાદ અને કાલબાદેવી રોડ, બંબઈ. નં૦૨

श्री रामायणनुं महत्त्व

प्रीति करै रामायण मांहीं, तेहि सम भाग्यवंत कोउ नांहीं ॥

“रामायण, जे जगतमां जेतो जेटो भणतो नथी जेवो अनन्य साहित्यग्रंथ छे.” विवेकानंद

“रामायणथी भारतवर्षनो स्वार्थपरायणतानो दोष जेटसो दूर कराये छे; तेहसो कोरि पणु नीतिवेत्ता, धर्मवेत्ता, समाजसुधारक, राजपुरुष के राजनीति पणु दूर कराये नथी.” अंकिमयंद्र

“हम रामायण को पढ कर कुछ के कुछ जन जते हैं; हममें ‘उंचे उंचे ज्वाल पेदा हो जते हैं; और वह गुण जे मनुष्य की उत्कृष्टता के लक्षण हैं सो हमारे रक्षामने आ कर अडे हो जते हैं. सत्याग्रह, पुत्रों की भक्ति, पतिव्रताधर्म, पतिकर्तव्य, पितामाता का स्नेह, विनय, धैर्य, दयालुता—सारांश यह कि मानुषी गुणों का कौनसा चित्र है जिसके यथार्थ रूप को कवि ने ‘अपनी गद्गलरी लेखनी से हममें नहीं खींचा?’” भी. अक्षर

“रामायण कहने को तो जेक मदारान्न का जवनचरित्र है; परंतु वास्तव में यह संसार के भलों को नाश करनेवाला अग्नि है; अधकार में प्रकाश है; स्त्रियों का धर्म है; पुरुषों का पौरुष है; ब्राह्मणों का ब्रह्मतेज है; क्षत्रियों का क्षात्रधर्म है; वैश्यों का धन है; शूद्रों का धर्म है; और गृहस्थाश्रम में प्रवेश करनेवाले नरनारियों का सुष्मदीपक है. इसकी ज्योति को हाथ में रक्खकर पुरुष यदि मार्ग देख देख सके, तो हो नहीं सकता कि किसी समय वह जवनयुद्ध में पराजय प्राप्त करें...जगत का छतिदास, पढ़ने-वाले कहते हैं कि हिंदुजति को वेदों के प्रचार लट जने पर यदि किसी रसायण ने ज्विन रक्खा है तो यह रामायण ही है. ‘छसोंके जल से हिंदु नारियों में सतीत्व का और हिंदु नरों में अलिहान करने का साहस रहा है.’” संतराम शर्मा

